ARİSTOTELES'TE İNSANLAR ARASINDAKİ AYNILIK, FARKLILIK VE EŞİTLİK SORUNU

Alper Eliş

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Felsefe Tezli Yüksek Lisans Programı / Felsefe Anabilim Dalı
Danışman: Doç. Dr. Muttalip Özcan

İstanbul
T.C. Maltepe Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Eylül, 2018

ARİSTOTELES'TE İNSANLAR ARASINDAKİ AYNILIK, FARKLILIK VE EŞİTLİK SORUNU

Alper Eliş

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Felsefe Tezli Yüksek Lisans Programı / Felsefe Anabilim Dalı
Danışman: Doç. Dr. Muttalip Özcan

İstanbul
T.C. Maltepe Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Eylül, 2018

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Alper ELİŞ'in "Aristoteles'te İnsanlar Arasındaki Aynılık, Farklılık ve Eşitlik Sorunu" başlıklı tezi 28/09/2018 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından değerlendirilerek "Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği" nin ilgili maddeleri uyarınca, İnsan Hakları Anabilim Dalında Yüksek Lisans/Doktora tezi **oy birliğiyle / ~~oy çokluğuyla~~, başarılı / ~~başarısız~~** olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı. Adı ve Soyadı	İmza
Üye (Tez Danışmanı)	: Doç. Dr. Muttalip ÖZCAN	
Üye	: Prof. Dr. Harun TEPE	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Dilek ARLI ÇİL	

Doç. Dr. Ahu TUNÇEL ÖNKAL

Enstitü Müdürü

İLKE VE KURALLARA UYUM BEYANI

Bu tezin bana ait özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarda bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilmeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; çalışmanın Maltepe Üniversitesinde kullanılan "bilimsel intihal tespit programı" ile tarandığını ve öngörülen standartları karşıladığını beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

25/09/2018

Alper Eliş

TEŞEKKÜR

İnsanlığın, var olduğu tarih boyunca, iletişime geçtiği, bağlantı kurduğu her şeyle ilişkisi, kendine yüklediği anlama göre şekillenmiştir. Bu durum, Camus'nün *Sisifos Söyleni*'nde belirttiği üzere, her düşüncenin insanbiçimsel olduğu anlamına gelir. Ne var ki, insanın kendine yüklediği anlam, çoğu zaman realiteden uzak olduğu gibi aynı zaman da eksik veya hatalı bir şekilde olmuştur. Dolayısıyla, insanın, kendisi de dahil olmak üzere, bağlantı kurduğu her şeyle ilişkisinde aynı eksiklikler ve hatalar ve nihayetinde değer harcayıcı durumlar sıklıkla görülmüştür ve görülmektedir.

Bu durum/durumların oluşmasının arkasındaki en büyük sebeplerden biri olarak, insanlar arasındaki yapısal farkların göz ardı edilmesi, aynılık, farklılık ve eşitlik ilişkisinin kurulamaması ya da söz konusu kavramların iç içe geçmişliği gösterilebilir. İnsanlığa dair en geniş ve en derin çalışmalardan olan Aristoteles felsefesi içinde, hem insanın bütünlüğünde ele alınması hem yapısal farklılığın serimlenmesi hem de söz konusu kavramlara dair bir açıklık getirilmesi mümkün görünmektedir. Başka bir anlatımla, günümüz egemen insan anlayışı ve bu minvalde kurulan bağlantıların değer harcayıcı olabildiği, Aristoteles'in görüşleri ile bakılınca daha iyi kavranılmaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın, insanlığa dair felsefi soruşturma yürüten araştırmacılara yol göstermesini ve toplumsal sorunlara ışık tutmasını umarım. Çalışma süresince, hem bir öğretmen hem de bir arkadaş olarak her anlamda benden desteğini esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Muttalip Özcan'a, Yunanca kelimelerin Tükçe karşılıklarını bulmama yardımcı olan Prof. Dr. İoanna Kuçuradi ve Prof. Dr. Saffet Babür'e, tez savunma jurimde yer alan ve çalışmama dair yapıcı eleştirilerde bulunarak eksikliklerimi gösteren Prof. Dr. Harun Tepe ve Dr. Öğr. Üyesi Dilek Arlı Çil'e teşekkürlerimi sunarım.

Alper Eliş
Ekim, 2018

ÖZ

ARİSTOTELES'TE İNSANLAR ARASINDAKİ AYNILIK, FARKLILIK VE EŞİTLİK SORUNU

Alper Eliş
Yüksek Lisans Tezi
Felsefe Tezli Yüksek Lisans Programı / Felsefe Anabilim Dalı
Danışman: Doç. Dr. Muttalip Özcan
Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, 2018

Günümüz, egemen insan anlayışına göre her insan teki -hangi bakımdan olursa olsun- özgür, değer ve haklar bakımından eşit görülmektedir. Bunun nedeni ise insanların yapı/doğa bakımından aynı oldukları fikrinin yaygınlığıdır. Bu bağlamda, Aristoteles'in görüşlerinden hareketle yapılan araştırmaya göre aynılık, birden çok şey arasındaki varlık birliği, yani ortaklık anlamına gelir. Ne var ki, bu ortaklık, mutlak anlamda olmayıp, kendi içinde, yani ortaklık kurulan şeyler tek tek ele alındıklarında aynı bakımdan farklılıklar da taşır. Eşitlik ise, ilk ve asıl anlamda, niceliksel şeylerde mutlak bir denklik anlamında kullanılır. Eşitliğin, niceliksel şeyler dışındaki kullanımı ise, benzerlik üzerinden, bir bakımdan aynılık gösteren iki şey arasında yetkinlik/yeterlilik veya uygunluk mahiyetinde bir tür denklik anlamında ele alınabilir. Araştırma konusu olan kavramlar, insanla ilgisinde ele alındığında, insanlar arasındaki aynılığın ancak tür bakımından olduğu görülür. Fakat, türe yüklenmiş her olanak ve özelliğin her bir tek için aynı derecede ve aynı şekilde geçerli olmadığı, dolayısıyla kurulacak eşitliklerin de farklı türden eşitlikler olacağı sonucuna varılır.

Bu çalışmada yapılan araştırmaların ve ayrımların önemi ise, insansal yaşam alanının ya da toplumsal-siyasal yaşamın düzenlenmesinde ortaya çıkmaktadır. Çalışmanın sonuncuna göre, yapısal farklardan dolayı, her insan her işi "iyi" yapma olanağına sahip değildir. Ne var ki, günümüzde bu fark göz ardı edildiği için insansal yaşam alanındaki düzenlemeler pek çok değer harcanmasına sebebiyet vermektedir. Oysa, söz konusu alandaki düzenlemeler, her bir insanın yapısı, yani olanakları ve özellikleri gözetilerek gerçekleştirildiğinde, değer koruyucu ya da potansiyel değerleri açığa çıkarıcı bir yönetim tipi kurmak mümkün olabilir.

Anahtar Kelimeler: 1. Doğa; 2. Aynılık; 3. Farklılık; 4. Yapısal Farklılık; 5. Eşitlik; 6. Tür Olarak İnsan; 7. Tek Olarak İnsan; 8. İnsansal Yaşam Alanı.

ABSTRACT

THE PROBLEM OF SAMENESS, DIFFERENCE AND EQUALITY AMONG HUMAN BEINGS IN ARISTOTLE

Alper Eliş
Master Thesis
Master Programme with Thesis / Philosophy Department
Thesis Advisor: Associate Prof. Muttalip Özcan
Maltepe University Graduate School of Social Sciences, 2018

In the prevailing contemporary conception of human being, every human being is regarded as free and equal with respect to values and rights. The underlying idea is that human beings are identical in their structure/nature. In this context, dealing with Aristotelian views on the subject, this study claims that sameness means union of being in its plurality, that is, a commonality. Nonetheless, this commonality is not absolute; it has some differences in itself, if one considers its objects individually. In its principal sense, however, equality is used to mean an absolute parity between quantifiable things. When it comes to its uses in non-quantitative sense, it may be understood as a parity in terms of resemblance between two things, which can be converged into sameness. It also denotes a parity in terms of competence/potency or appropriateness. As regards human being, concepts under question refer to a sameness only conceivable in terms of species. However, given that all possibilities and properties predicated on a species do not obtain to the same degree and in the same manner, equalties to be asserted come out as equalities of different sorts.

The importance of investigations and distinctions in this study upon the subject become apparent, when it comes to organizing human living sphere and social and political life. In this regard, this study asserts that, given structural differences, not every human being is capable of doing "well" a given work. However, because this difference is ignored in regulations operating in contemporary political and social human sphere, lots of human beings cannot accomplish their potentiality. Yet, if regulations in the aforementioned sphere can be set according to particular human caracteristics and differences, it is possible to establish a polity where values are duly protected and potentials are fully accomplished.

Keywords: 1. Nature; 2. Sameness; 3. Difference; 4. Structural Difference; 5. Equality; 6. Human Being as Species; 7. Human as Unique; 8. Human Living Sphere.

İÇİNDEKİLER

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI ii
İLKE VE KURALLARA UYUM BEYANI iii
TEŞEKKÜR iv
ÖZ v
ABSTRACT vi
İÇİNDEKİLER vii
ÖZGEÇMİŞ viii
GİRİŞ 1
BİRİNCİ BÖLÜM: ARİSTOTELES'TE ONTOLOJİ VE EPİSTEMOLOJİ AÇISINDAN "AYNILIK", "FARKLILIK" VE "EŞİTLİK" KAVRAMLARI 11
1.1. Aristoteles'te Aynılık, Farklılık ve Eşitlik Kavramları 11
1.2. Yapısal Farklılık Düşüncesinin Ontolojik Temelleri 22
1.3. Yapısal Aynılık Düşüncesinin Epistemolojik Temelleri 25
1.4. Tamamlanma Süreci Açısından Aynılık, Farklılık ve Eşitlik 30
1.5. Bir Şeyin Doğası Bağlamında Aynılık, Farklılık ve Eşitlik 39
1.5.1. Nelik Anlamındaki *Eidos* (Form) Bağlamında Tek ve Tür İlişkisi 51
İKİNCİ BÖLÜM: ARİSTOTELES'TE TEK VE TÜR OLARAK İNSAN BAĞLAMINDA "AYNILIK", "FARKLILIK" VE "EŞİTLİK" 59
2.1. Aristoteles'in İnsan Doğası Görüşü Bağlamında İnsanlar Arasındaki Aynılık, Farklılık ve Eşitlik 59
2.1.1. Aristoteles'te Tür Olarak İnsanın Farklılığı ve Akıl 64
2.1.1.1. Aristoteles'te Tek Olarak İnsanın Farklılığı ve Akıl 66
2.2. İnsanın İşi Bağlamında Aynılık, Farklılık ve Eşitlik 71
2.3. Aristoteles'te Olanaklar, Özellikler ve Değer(ler) Açısından İnsanlar Arasında Aynılık, Farklılık ve Eşitlik 82
2.3.1. Hak, Akıl ve Özgürlük Bağlamında Değer Koruyucu Eşitlik ve Değer Harcayıcı Eşitlik Ayrımı 95
TARTIŞMA ve SONUÇ 104
EK'LER 119
KAYNAKÇA 121

ÖZGEÇMİŞ

Alper Eliş

Felsefe Anabilim Dalı

Eğitim

Derece	*Yıl*	*Üniversite, Enstitü, Anabilim/Anasanat Dalı*
Y.Ls.	2018	Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı
Ls.	2014	Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Lise	2009	Mehmet Rauf Lisesi

Yayınlar ve Diğer Bilimsel/Sanatsal Faaliyetler

"'Zihin Nedir?' Sorusu Karşısında Bilişsel Bilimler İçinde Felsefenin İşlevi Üzerine Bir Deneme", **V. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi.** IV:261-278, 2016.

Kişisel Bilgiler

Doğum yeri ve yılı : İstanbul, 1991 Cinsiyet: Erkek
Yabancı diller : İngilizce
GSM / e-posta : 05062697770 / alpereliss@gmail.com

GİRİŞ

Yaşamı insanlar için güvenli bir hale getirmek, düzene sokmak, daha iyi ve daha insanca şartlarda sürdürmek vesaire amaçlarla insanlarca yaratılan eğitim, siyaset, etik değerler gibi öğeleri ve hak, özgürlük, eşitlik gibi konuları barındıran insansal yaşam alanı ile kurulan bağlantılar en temelde, insanlar arasındaki aynılıklar, farklılıklar ve eşitlikler belirlenerek sağlanmaktadır. Söz gelimi, bazı filozofların haklar açısından dile getirdiği eşitlik, işin aslına bakacak olursak, yapısal aynılık ve farklılık meselesiyle doğrudan ilgilidir. Başka bir deyişle, eğer insanlar yapı bakımından aynı ise haklar bakımından eşit olabilir, ama yapı bakımından farklı ise haklar bakımından eşit olamaz. Öte yandan, bu kavramlar mevcut insan görüşüne, mevcut insan görüşü de egemen ontolojik ve epistemolojik görüşe bağlıdır. Dolayısıyla, adı geçen kavramlara insanla ilgisinde yüklenecek anlamların, bireysel ve toplumsal-siyasal yaşamda farklı sonuçlar yaratması kaçınılmazdır.

Bu bağlamda, yukarıda bahsettiğimiz bağlantıları/etkileri yakından görebilmek ve günümüz egemen insan anlayışına göre insansal yaşam alanına dair yapılan düzenlemelerin değer harcayıcı olup olmadığını kavrayabilmek için, çalışma konumuz olan "İnsanlar Arasındaki Aynılık, Farklılık ve Eşitlik Sorunu", Aristoteles'in ontoloji, epistemoloji ve insan görüşünden hareketle açımlanmaya çalışılacaktır. Zira, Aristoteles, yapısal farklılıkları göz önünde bulundurarak kurduğu ontolojisi üzerine epistemolojik görüşünü geliştirmiş, bu bağlamda, insanı bütünlüğünde ele alarak insan değerini gözetecek şekilde insansal yaşam alanıyla bağlantılar kurmuştur. Çalışmamızda, adı geçen kavramlar, felsefe tarihi içinde veya Rönesans döneminin, Antik Yunan Felsefesinin yeniden keşfi olduğu kabulü çerçevesinde incelenmeyecek olup, "ortak", "ayrı", "denk", "bir", "başka", "benzer" gibi yakın kavramlarla da bağlantısı kurularak, insanla ilgisinde, daha çok insanlar arasında yapısal anlamda bir fark olup olmadığı soruşturmasına yönelik olarak ele alınacaktır. Nihayetinde, söz konusu kavramlar, insansal yaşam alanında yapılan düzenlemelerde belirleyici rol üstlenebildiği için, Aristoteles'in görüşleri ve günümüz yaklaşımları açısından

karşılaştırılarak/değerlendirilerek, bireysel ve toplumsal yaşamda ne gibi farklı sonuçlar, farklı etkiler yarattığı araştırılacak, daha geniş bir çalışma içine girilmeyecektir.

Yukarıda bahsedildiği üzere, söz konusu kavramların önem arz ettiği bağlantı, aynı zamanda tezin sorunsalının oluştuğu kısımdır. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, insansal yaşam alanına dair düzenlemeler, mevcut insan görüşünden hareketle içerik kazandırılan aynılık, farklılık ve eşitlik kavramlarına göre düzenlemektedir. Günümüzden bir örnek verecek olursak, söz gelimi, her bir insanın aynı yapıda olduğu anlayışı, her bir insanın aynı olanaklara, özgürlüğe ve değere sahip olduğu, dolayısıyla her bir insanın gerçekleştirmek istediği her şeye ulaşma hakkı bakımından eşit oldukları sonucuna götürür. Bir başka örnek olarak, insanın yalnızca, doğal, yani diğer hayvanlarla ortak olan yönü/yönleri ele alınarak aynılık, farklılık ve eşitlik kavramlarına eksik, dolayısıyla yanlış anlamlar yüklenmesi, buradan hareketle de ya insan doğası diye bir şeyin var olmadığının ileri sürülmesi ya da insan doğası denilen şeyin her insan tekinde aynı olduğunun varsayılması gösterilebilir. İşte, kurulan bu bağlantılar, özellikle insansal yaşam alanındaki düzenlemelerde doğru, yani değer koruyucu olabildiği gibi, değer harcayıcı da olabilir. Zira, "bir ilk ve temel yanlıştan işe başlamak, sonunda felâkete düşmemeyi olanaksız kılmaktadır" (Aristoteles, 2016, s.175; 1302a-1302b[1]).

Tüm bunlardan hareketle, çalışma konumuzun bir sorunsal olmasının nedeninin, insan ve insansal yaşam alanı söz konusu olduğunda, günümüzde her bir tekte aynı olarak kabul edilen insan doğasının/yapısının, bir ilk ve temel konu olmasından ve ele aldığımız aynılık, farklılık ve eşitlik kavramlarına insanla ilgisinde yüklenecek anlamların, kaçınılmaz olarak, bireysel ve toplumsal-siyasal yaşamda farklı sonuçlar yaratmasından, başka bir deyişle, insansal yaşam alanı üzerindeki olumlu veya olumsuz derin etkisinden ileri geldiği söylenebilir. Zira, insansal yaşam alanındaki düzenlemeler, insanla ilgisinde söz konusu kavramlara yüklenen anlamlara göre şekillenmektedir. Ne var ki, bu sorunsal karşısında ilk yapılması gereken, adı geçen kavramların ne anlama geldiği ve birbirleriyle ilişkilerinin serimlenmesidir. Zira, günümüzde değer harcayıcı bağlantıların kurulmasının

[1] Çalışmamızda, Aristoteles'in *Politika* kitabının Mete Tunçay ve Furkan Akderin çevirilerinden yararlanılmıştır. Alıntılar, Mete Tunçay çevirilerinden yapılırken, paragraf numaralandırmaları Furkan Akderin çevirinden alınmıştır: Aristoteles (2015b). *Politika*. Çev.: Furkan Akderin. İstanbul: Say Yayınları.

bir sebebi de söz konusu kavramların ne anlama geldiklerinin ortaya konmaması, özellikle "aynılık" ve "eşitlik" kavramlarının, neredeyse eş anlamlı kullanılması olarak görülebilir.

İmdi, çalışma konumuz dahilindeki aynılık kavramına bakacak olursak, Aristoteles'e göre aynılık, birden çok şey arasındaki varlık birliği, yani ortaklık anlamına gelir: "O halde aynılığın bir varlık birliği -ya birden fazla varlığın veya bir şeyin kendi kendisinin aynı olduğunu söylediğimizde olduğu gibi birden fazla varlık olarak göz önüne alınan bir varlığın…- olduğu açıktır" (Aristoteles, 1996, 1018a 5). Ne var ki, bu ortaklık, mutlak anlamda olmayıp kendi içinde, yani aynılık bakımından farklılıklar taşıyan bir ortaklıktır. Zira, Aristoteles'e göre, "birbirinden başka olmakla birlikte bir bakıma aynı olan şeylere 'farklı' denir" (1996, 1018a 10). Başka bir anlatımla, herhangi bir bakımdan ortaklık gösteren şeyler, tek tek ele alındıklarında aynı bakımdan ayrılıklar da taşır. Söz gelimi kuş, kedi ve balık, hayvan olmaları bakımından aynı olsalar da tek tek ele alındıklarında, aynı "hayvanlık" her birinde farklı gerçekleşmektedir. Aynı ilişki, türdeşler için de geçerli olur. Eşitlik ise, ilk ve asıl anlamda, niceliksel şeylerde mutlak bir denklik anlamında kullanılır: "Nicelik olmayan şeylerde ise hiçbir zaman eşit ya da eşit olmayan denmesi düşünülemez… Demek ki eşitlik ile eşitsizliğin yüklenmesi nicelik için en özgü nitelik" (Aristoteles, 2014a, 6a 30,35). Eşitliğin, niceliksel şeyler dışındaki kullanımı ise, benzerlik üzerinden, bir bakımdan aynılık gösteren iki şey arasında yetkinlik/yeterlilik veya uygunluk mahiyetinde bir tür denklik anlamında ele alınabilir. Zira, "benzere daha çok benzer, daha az benzer deniyor; eşit olmayana daha az ya da daha çok eşit olmayan deniyor" (Aristoteles, 2014a, 6b 20). Burada, en önemli iki hususun birincisi, aynılığın ortaklık, eşitliğin ise denklik anlamına geldiğini gözden kaçırmamaktır. Zira, genellikle bu fark gözden kaçırılınca, türce aynı oldukları için her bir tekin eşitte oldukları minvalinde yanlış bir bağlantı kurulmaktadır. İkinci husus ise, üç kavramın da hep "bir bakımdan" olduğudur. Zira, bir bakımdan kurulan ortaklık, ayrılık veya denkliklerin her bakımdan aynı şekilde kurulması gibi bir yanlışa düşülebiliyor.

Bu yanlış bağlantıların ve bu minvalde kurulan ilişkilerin ve düzenlemelerin değer harcayıcı olabildiği ise Aristoteles felsefesine yakından bakıldığında görülebilmektedir. Zira, Aristoteles, var olanları hem kendi özsel yapılarını hem de diğer var olanlarla

ilişkisini inceleyerek bütünlüğünde ele almıştır. Bu bağlamda, -Aristoteles felsefesine göre değerlendirecek olursak- söz konusu değer harcayıcı durum/durumların oluşmasının, yapısal farklılıkların gözetilmiyor oluşundan ileri geldiğini görürüz.

İmdi, günümüzde yapısal farklılıklar gözetilmeksizin kurulan bağlantıların ne ve nasıl olduğunu, çağdaş liberal yazarların savlarına bakıp görebiliriz. Zira, "çağımızda demokrasi ve onunla birlikte anılan liberalizm, aile içi ilişkilerden toplumsal-ekonomik-siyasal ilişkilere kadar baş değer haline gelmiş ve hemen herkes tarafından sorgulanmaksızın kabul görür olmuştur" (Özcan, 2009b, s.125). Örneğin, Charles Taylor, insan olmanın değerinden bahsederken bu değerin herkeste ortak bulunduğunu örtük bir şekilde söylemiş olur (Taylor, 1996, s.44). İnsan onuru kavramının demokrasiden ayrı düşünülemeyeceğini söyleyen Charles Taylor'a göre, "demokrasi, eşit konumda tanınma politikasını da birlikte getirdi; şimdi de kültürlerin ve cinslerin eşit konumda tanınması talebine dönüştü" (1996, s.44). İnsan doğasına dair hiçbir ontolojik-epistemolojik temellendirmeye dayanmadan, tür olarak insanın değerinden, tek tek insanların aynı değerde olduğuna, buradan, "eşit konumda tanınma"ya, yani haklar bakımından eşitliğe, buradan da kültürlerin ve kadın-erkeğin eşitliği meselesine geçilmektedir.

İnsanların doğuştan bir tür ahlak duygusuyla doğdukları, yine doğuştan herkesin doğru ve yanlışı ayırt edebilecek sezgilere sahip olduğu ön kabulünden hareketle ahlakın, içimizden gelen bir ses olduğu iddia edilmektedir ve Charles Taylor da bu minvalde bir insan anlayışı geliştirmiştir. Taylor'a göre, bu ahlak duygusu, insanların "(…) neyin doğru neyin yanlış olduğuna dair bir sezgiye haiz oldukları" anlamına gelir (Taylor, 1995, s.28). Bu temelden hareketle, bireyin kendi içinde keşfettiği bireysel kimliğin, bireyin kendine özel varoluş biçimine sahip çıkma ideali, onun deyişiyle, "sahicilik ideali"yle oluşabileceğini savunmaktadır (Satıcı, 2016, s.180). Ne var ki, Taylor'a göre, insanlar, kendilerini ancak belli bir kültür içerisinde inşa edebilirler (2016, s.180). Dolayısıyla, sahicilik ideali ancak belli bir kültür içinde olabilir. Öte yandan, Taylor, bireyin kendisini belirleme özgürlüğü olan sahicilik idealinin, dışsal dayatmalardan kurtularak ve kendi başına karar vererek gerçekleşebileceğini iddia eder (Taylor, 1995, s.30). Herkesin özgürlük, değer ve haklar bakımında eşit olduğu ön kabulü, Charles Taylor'ın dediği üzere "herkesin gerçekten önemli ya da değerli bulduğu şeylere bağlı olarak kendi yaşam biçimini geliştirme hakkı vardır", yani kimse kimseye karışamaz, herkes istediği şekilde

yaşar/yaşamalı gibi bir sonuca götürür (Taylor, 1995, s.19). Taylor'a göre, böylesi bir insan anlayışı minvalinde insansal yaşam alanı ile kurulacak bağlarda temel ilke, "(…) liberal bir toplumun, iyi yaşam nedir sorusu karşısında yansız olması gereğidir. İyi yaşam, her bireyin kendi bildiği [istediği] gibi [bir hayata] ulaşmaya çalışmasıdır. Yönetim bu konuda taraf olursa, bütün yurttaşlara eşit biçimde yaklaşmamış, tarafsızlıktan çıkmış olur" (1995, s.22). Zira, Taylor'a göre, bireylerin kendini belirleme özgürlüğü belli bir kültür içinde olabileceği için, bu durum, "farklı kimliklere ilişkin tanınma taleplerinin liberal teori tarafından karşılanması zorunluluğu getirir" (Satıcı, 2016, s.180).

İnsansal yaşam alanı ile her bireyin özgür, eşit ve aynı haklarla doğduğu ön-kabulü arasında bağ kurulmaya kalkıldığında Rawls'ın sorduğu şu soru ile karşılaşmaktayız: "Makûl dini, felsefi ve ahlaki doktrinlerin etkisiyle ciddi biçimde farklılaşmış özgür ve eşit vatandaşların oluşturduğu bir toplumun adalet ve istikrar içerisinde uzun süre varlığını sürdürmesi nasıl mümkün olabilir?" (Rawls, 2007, s.50). Rawls, bu problemin, -Hobbes'un anlayışına çok yakın bir şekilde- "görüş birliğinin sağlanması" ile aşılacağını iddia eder (2007, s.56). Başka bir deyişle, herkesin her konuda eşit hakka sahip olmasının yarattığı kargaşa hali, çoğunluğun uzlaştığı egemen siyasal güce tabi olmak ile çözülebilir.

Böylesi bir insansal yaşam alanı tahayyülü, insanların yapı bakımından aynı olduğu kabul edilerek geliştirilmiştir. İnsanlar, yapı bakımından aynı kabul edildiği için ya da tür olarak insana yüklenilen her şey, o türe mensup her bir teke de yüklendiği için olanak, özellik, değer, hak, akıl ve özgürlük ve benzeri şeyler bakımından da eşit görülmüşlerdir. Başka bir anlatımla, liberal anlayışın temel dayanakları olan bu fikirler, savlar vesaire, var olanlar arasında yapısal farklılık gözetilmeyen belli bir ontoloji temelinde, her bir var olanın bilinme yolunun ve bilgi türünün aynı olacağı yönünde gelişen belli bir epistemolojiye göre şekillenmiş insan anlayışından ileri gelmiştir. Öte yandan, "bu ön-kabuller sanıldığı gibi günümüz liberallerine ait değildir; bunlar kendilerinden yüzlerce yıl önce, Hobbes, Rousseau, J.S. Mill gibi düşünürlerce şekillendirilmiş olan kabullerdir" (Özcan, 2009b, s.131). Daha açık ifade etmek gerekirse, modern dönemde, Descartes'ın, birbirinden bağımsız olarak var olabildiğini iddia ettiği ikili töz anlayışı ve bilimin baş değer -hatta tek değer- olmasıyla birlikte var olan her şeyin mekaniğinin serimlenmesi dışındaki tüm araştırmaların bir tür -doğa üstü güç

anlamında- metafizik olarak görülmesi ve nihayetinde ontolojiden kopuk, yani var olanlar arasındaki yapısal farklılıkların göz ardı edilip her şeyin "bir" olarak ele alındığı, içi boş bir epistemolojik anlayışın kabul görmesi, insan ve insan ilişkileri de dahil pek çok konunun bir indirgeme veya atlama yapılarak incelenmesine, bu da değer harcayıcı veya zarar verici durumların gelişmesine sebep olmuştur.

İmdi, insanların yapı bakımından aynı olduğunu varsayan bu yanlış insan tasarımı çağdaş insanın yaşam alanının bütününü, hatta haklarını bile belirlemede hareket noktası olarak kullanılmaktadır. Evrensel beyannamede geçen "bütün insanlar hür, haysiyet [değer] ve haklar bakımından eşit doğarlar[2]" savı bunun en açık örneğini oluşturur. Oysa bu tür bir sav Aristoteles'in eşitlik ve farklılık görüşü açısından temellendirilmesi mümkün olmayan bir savdır. Aristoteles, -var olanların yapı bakımından farklı farklı olduğu ontolojik görüşünün bir uzantısı olarak- tek tek insanlar arasında yapısal farklar olduğuna ve insanın yalnızca doğal, canlı bir varlık olmayıp, diğer var olanlardan ayrılan yanları olduğunu da vurgular. Fakat, insanı diğer var olanlardan farklı kılan yanlar, yalnızca türün bir olanağı olarak vardırlar. Bu olanağın gerçekliğe aktarılması ise türün değil, tek tek insanların elindedir. Başka bir deyişle, Aristoteles'e göre, insanlaşma olanağı da diyebileceğimiz bu olanaklar her bir tekte farklı bir şekilde gerçekleşmektedir. Böylece, türsel farklılık ile her biri diğerinden farklı insan teklerinin eylem hayatı arasında bağ kuran Aristoteles'in hareket noktasını belirli bir insan doğası görüşü oluşturur denebilir.

İmdi, Aristoteles, "doğa" sözcüğüne pek çok anlam yüklüyor olsa da- *Fizik* kitabında doğayı, devinim ve durağanlığın ilkesi ve kapsadığı nesnede ilineksel olmayan, yani kendi başına bulunan ve kendi içinde yapma-yaratma ilkesi taşıyan şey olarak özetler (Aristoteles, 2017, 192b 10-30). Tek ve tür olarak "insan" dahil, duyulur olan şeylerin doğasını araştırmak, o şeyin maddesini ve formunu araştırmak demektir (Özcan, 2011, s.169). Her bir canlı ise hem maddesi hem de formu bakımından diğerinden farklıdır. Öte yandan, Aristoteles'e göre, bir şeyin neliği, o şeyi diğer var olanlardan farklı kılan şeyi bulmakla ortaya konabilir. Buradan hareketle hem tür olarak insanı diğer var olanlardan hem de tek tek insanları türdeşlerinden ayrı kılacak şey/şeylerin var olduğu sonucuna

[2] https://www.unicef.org/turkey/udhr/_gi17.html#art1 Erişim Tarihi: 3.10.2017

varabiliriz. Zira, Aristoteles'e göre, "aynı türe ait olan varlıkların nedenleri de farklıdır; ancak tür bakımından değil, yalnızca farklı bireylerin nedenlerinin farklı olmaları bakımından farklıdırlar" (Aristoteles, 1996, 1071a 25). Dolayısıyla, insan neliğine dair yapılacak Aristotelesçi bir soruşturmada tek ve tür ayrımı yapılması gerektiği açıktır.

"Aynı türe ait olan varlıkların nedenlerinin de farklı" olmasından kastedilen, yapısal farklılıklardır. Bu bağlamda, insan doğasına dair, önder olanların mayasında altın, onlara yardımcı olacakların mayasında gümüş ve temel gereksinimleri karşılayacak olan işçilerin mayasında da demir ve tunç olduğunu söyleyerek (Platon, 2017, 415a), insanlar arasında yapısal farklılık olduğunu savunan hocası Platon gibi Aristoteles de, madde (beden) ve form (ruh) olmak üzere birleşik bir yapıda (*synolon*) olan her bir insanın ayrı bir doğası olduğu savunur. Aristoteles, bu durumu şöyle belirtmiştir: "Senin madden, senin formun, senin hareket ettirici nedenin, genel kavramları bakımından aynı olmakla birlikte benimkinden farklıdır" (Aristoteles, 1996, 1071a 25-30). O halde, Aristoteles'e göre, -hocası Platon'un insanlar arasındaki yapısal farklılık görüşünde olduğu gibi- her bir insanın, tür olarak insanın olanaklarını gerçekliğe aktarması -olanağın bir bakıma da sınır mahiyeti taşıdığı göz önüne alınacak olursa[3]- kendi kişisel gücü dahilinde gerçekleşir veya gerçekleşmez sonucuna ulaşabiliriz. Tezin ele aldığı sorun ise burada yatmaktadır. "İnsan"lık hem doğal, canlı bir varlık olması yönüyle hem de diğer var olanlardan ayrıldığı yönüyle, yani bütünlüğünde ele alındığında, her bir tekte farklı gerçekleşiyorsa, çoğunluğun iddia ettiği şekilde ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin ilk maddesinde[4] geçtiği üzere, tüm insanların yapı, olanak, özellik, değer, hak, akıl, özgürlük vesaire bakımlardan eşit olduğu iddiası kabul edilebilir mi?

İoanna Kuçuradi, *İnsan Hakları* kitabının hemen başında dünya için tehlike unsuru olan şeylerden birinin de kavramlar olduğunu söyler: "Bir kavram ne zaman tehlikeli olur? İçeriği bulanık olduğu halde, herkes bu kavramı bildiğini sanınca" (Kuçuradi, 2011, s.1). Gerçekten de günümüz de, insan ve insansal yaşam alanına dair hak, adalet, eşitlik, özgürlük, siyaset, eğitim, etik gibi konularda konuşma ve birtakım eylemlerde bulunma hakkını çoğu insan kendinde bulmaktadır. Başka bir anlatımla,

[3] Olanağın, bir bakıma da sınır anlamına gelmesinin ne demek olduğuyla ilgili olarak bknz.: s.34.

[4] https://www.unicef.org/turkey/udhr/_gi17.html#art1 Erişim Tarihi: 3.10.2017

herkes bu tip konularda doğrunun ne olduğunu biliyormuş gibi davranmaktadır. Bu da pek çok karmaşaya ve değer harcayıcı gelişmeler yaşanmasına sebep vermektedir.

İmdi, Aristoteles'in aynılık, farklılık ve eşitlik kavramlarına dair yaptığı saptamalar ve yapısal farklılık görüşünden hareketle bir sonuca varmak gerekirse, insanlar arasındaki aynılıklar ancak tür bakımından, yani aynı türe mensup olmalarından dolayıdır. Fakat, tek tek insanlar ele alındıkta, türe yüklenen her olanak ve özelliğin her bir tek için aynı derecede ve aynı şekilde geçerli olmadığını, yani söz konusu aynılıklar bakımından farklılıkların bulunduğunu, bunun da yapılarından ileri gelen bir durum olduğunu görürüz. Söz konusu yapısal farklılıklardan hareketle, kurulacak eşitliklerin de farklı farklı olacağı, başka bir deyişle, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin ilk maddesinde[5] olduğu gibi "bütün insanlar hür, haysiyet [değer] ve haklar bakımından eşit" değil, ancak bazı insanların bazı bakımlardan eşit olabileceği sonucuna varabiliriz.

Dikkat edilecek olursa, Aristoteles'te, insanlar arasındaki aynılık, farklılık ve eşitliğe dair sonuçlara varmamız belli bir insan görüşünden hareketle yapılarak sağlanmıştır. Bu insan görüşü ise, insanın yalnızca doğal, canlı bir varlık olarak anlaşılmasının ötesinde, onu diğer hayvanlardan ayıran, insana özgü olan yönleriyle birlikte ele alan (ontolojik temellere dayalı bir felsefi antropoloji) bir insan görüşüdür. Ne var ki, Aristoteles'e göre, yapısal farklılık görüşü dikkate alınacak olursa, özellikle insanı insan yapan yönler bakımından, tür olarak aynılık gösteren insanlık, her bir tekte de aynı şekilde ve aynı derecede gerçekleşmez. Başka bir anlatımla, tür olarak insana yüklenilen her bir olanak ve özelliğin her insan tekinde de aynı derece ve şekilde geçerli olduğu iddia edilemez. Zira, her bir tekin doğası farklı olduğuna göre, türe atfedilen her olanak ve özellikte her bir tekin "kendi yapısına göre" gerçekleşir veya gerçekleşmez.

İmdi, tüm bunlardan hareketle, iki sonuca ulaşılabilir. Birincisi, Aristoteles'e göre değerli olan yaşam, yalnızca, doğal varlığını sürmekle değil (çünkü, böylesi bir hayat diğer canlılarla ortaktır), insanı insan yapan olanakların hayata geçirilmesiyle sağlanabilir. İkinci sonuç ise, her insanın -yapısı farklı olduğu için- her işe uygun olmadığıdır. Hem bu iki sonucu hem de Aristoteles'in, araştırmalarını yaparken bir

[5] https://www.unicef.org/turkey/udhr/_gi17.html#art1 Erişim Tarihi: 3.10.2017

yandan her bir tekin, öte yandan da bütünün iyiliğini gözettiğini dikkate alacak olursak, bu bağlamda, insansal yaşam alanına dair yapılacak düzenlemeler, insanlar arasındaki aynılıkların, farklılıkların ve eşitliklerin, realiteye uygun bir şekilde birbirleriyle ilişkisinin serimlenmesiyle ve değerli olan yaşamı korumak ya da geliştirmek minvalinde yapılacaktır denebilir. Aristoteles'e göre,

> (…) insan kendi yaşamını [kendi olanakları ya da sınırına göre olanı] değil, başka birininkini [kendi yapısına uygun olmayan ya da sınırını aşan bir yaşamı] tercih etse, bu saçma olacaktır. Daha önce söylediğimiz de şimdi söylediğimize uyuyor: Doğal olarak her bir kişiye özgü olan şey, onun için en asıl olan, en hoş olandır (Aristoteles, 2015a, 1178a 5).

Başka bir anlatımla, hem her bir insanın hem de bütünün iyiliği için, her bir tekin -yapıları gözetilerek- kendi yatkınlıklarına uygun işlere yönelmesi ve toplumsal bağlamda hakkın da buradan hareketle belirlenmesi gerekir. Zira, böyle yapılmadığında, potansiyel değerlerin açığa çıkması için gerekli koşullar sağlanamadığı gibi, "iyi" yapılabilecek işler, o işlere uygun yapıya veya yeterli gerekliliklere sahip olmayan insanlar tarafından zarar verici ya da değer harcayıcı bir şekilde heba edilmektedir.

Toparlamak gerekirse, insanların yapıca farklı olduğu görüşü, olanak, özellik, değer, hak, akıl, özgürlük vesaire bakımlardan da eşit olmadıkları görüşünü ortaya çıkarır. Fakat, bu hiçbir bakımdan eşit olamayacakları anlamına da gelmez. Önemli olan, hangi konularda farklılıkların hangi konularda eşitlik ilkesinin benimsenmesi gerektiğinin iyi belirlenmesidir. Aristoteles, "bir grup, insanlar herhangi bir bakımdan eşit iseler, onların her bakımdan eşit olduklarına inanıyor; başkaları da, bir bakımdan eşit değil, üstün iseler, her konuda kendilerine ayrıcalık tanınması gerektiğini iddia ediyorlar" diyerek felsefi soruşturmalarda bir indirgeme veya atlama yapılmaması gerektiğine dikkat çeker (Aristoteles, 2016, s.175; 1301b-1302a).

Bu bağlamda, çalışmanın amacı ise eğitim, siyaset, etik değerler gibi öğeleri barındıran insansal yaşam alanı ile kurulacak bağların, egemen ontolojik ve epistemolojik görüşe göre şekillenen insan görüşü ile doğrudan ilgili olması ve bu bağların doğru kurulabileceği gibi yanlışta kurulabileceği göz önünde bulundurularak, Aristoteles'in görüşleri üzerinden aynılık, farklılık ve eşitlik kavramlarına insanla ilgisinde yüklenebilecek anlamların insansal yaşam alanı ile kurulacak bağlarda yaratacağı sonuçları, günümüz, egemen insan anlayışı ile karşılaştırarak görmek ve göstermektir.

Zira, böylece bu araştırma, günümüzde olup bitenleri anlama ve açıklamada ve söz gelimi, mevcut eğitim sisteminin başarısız sonuçları gibi problemlere doğru çözümler bulmada bizlere yardımcı olabilir.

Bu amaçla, çalışmanın birinci bölümünde, aynılık, farklılık ve eşitlik kavramları, ne anlama geldikleri açımlandıktan sonra, insanla ilgisinde ele alınacak olup, insanlar arasındaki yapısal farklılıkların ontolojik temelleri ile aynılıkların epistemolojik temelleri incelecek, öte yandan varlık tarzları ve bir şeyin doğası bağlamında kurulacak ilişkilerin neler olduğu da serimlenmeye çalışılacaktır. İkinci bölümde ise, tek ve tür olarak insan bağlamında aynılık, farklılık ve eşitlik sorunu irdelenecek olup, ayırt edici özellik olan aklın, tür olarak insanda ele alınışı ile tek olarak insanda ele alınışı arasındaki farkın ne olduğu serimlenmeye çalışılacak, öte yandan insanın işinden hareketle, olanaklar, özellikler ve değer(ler) açısından insanlar arasındaki aynılık, farklılık ve eşitliklerin ne/neler olduğu açımlanmaya çalışılacaktır. Sonuçta ve tartışma bölümünde ise, tüm bu kavramsal ayrımların, insansal yaşam alanı ile bağı kurulduğunda yarattığı etkilerin ne/neler olduğu günümüz egemen insan görüşü ve bu bağlamdaki düzenlemelerle karşılaştırılarak tartışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM: ARİSTOTELES'TE ONTOLOJİ VE EPİSTEMOLOJİ AÇISINDAN "AYNILIK", "FARKLILIK" VE "EŞİTLİK" KAVRAMLARI

1.1. Aristoteles'te Aynılık, Farklılık ve Eşitlik Kavramları

Aristoteles, kavramsal açıklamaları, -modern dönemde yapıldığı gibi- yalnızca epistemolojik açıdan değil, ontolojiyi temele alan bir epistemolojiye göre, yani ontoloji ile bağlantı kurarak yapar. Bu bağlamda, Aristoteles'e göre aynılık [identity], -ilk ve asıl anlamda- birden çok şeyin ortak nitelikleri, ortak özellikleri anlamına gelir: "O halde aynılığın bir varlık [*ousia*] birliği -ya birden fazla varlığın [var olanın] veya bir şeyin kendi kendisinin aynı olduğunu söylediğimizde olduğu gibi birden fazla varlık [var olan] olarak göz önüne alınan bir varlığın…- olduğu açıktır" (Aristoteles, 1996, 1018a 5). *Ousia* veya *eidos* birliğiyle kastedilen, -"Bir Şeyin Doğası Bağlamında Aynılık, Farklılık ve Eşitlik" bölümünde daha ayrıntılı olarak göreceğimiz- ontolojik birlik ve epistemolojik birliktir. Başka bir deyişle, aynı olan ya *ousia* ya *eidos* ya da madde bakımından aynıdır. Şöyle ki, bir şeyin maddesi ve formu epistemolojik anlamda düşüncede yapılan bir ayrım olsa da, ontik anlamda aynı öznedeki bir birliktir. Öte yandan, farklı öznelerin madde ve formları da tümel anlamda bir birliğe sahiptir. Zira, tümel, belli bir var olanlar bütününün ortak olarak paylaştığı, başka bir deyişle, belli bir varlık grubunun her bir tekine yüklenilen şeydir (1996, 999b 25,30).

"Aynı", ilineksel ve özsel olmak üzere iki farklı anlama da gelir. Çünkü, bütün aynılıkların ilineksel özelliği vardır.

> Zira tümel nitelikler şeylere, kendi doğalarından ötürü aittirler; oysa ilinekler onlara, kendi doğaları bakımından ait değillerdir. İlinekler bireylere basit olarak, yani herhangi bir belirleme getirilmeksizin yüklenirler; çünkü 'Sokrates'le 'müzisyen Sokrates'in birbirinin aynı olduğu düşünülür. Ama Sokrates, bir özneden fazlası için söylenemez. Bundan dolayı 'her insan' deriz, ancak 'her Sokrates' demeyiz (1996, 1017b 35, 1018a 5).

Özsel, yani kendi özü bakımından "aynı" ile kastedilen ise, bir şeyin ayırt edici özelliği, "bir şeyi o şey yapan şey"dir. Bu, tümeller söz konusu olduğunda tanımından dolayı, tekler söz konusu olduğunda o tekin kendisinden dolayı özsel olur.

> Dolayısıyla, "özü gereği" ya da "kendi kendisinden dolayı" ifadesi, esas olarak "formundan" ya da "maddesinden dolayı" anlamına, bir şeyin başka bir şeye "özü gereği ait olması" da maddesinden veya formundan (veya özünden) dolayı ait olması anlamına gelmektedir. Örneğin, 'insan neden canlıdır?' diye soracak olursak, yanıt açıktır: maddesinden ve formundan dolayı, yani özü gereği canlıdır (Özcan, 2011, ss.26-27).

Başka bir deyişle, bir şeyin tanımında bulunan her şey, o şeye özü gereği aittir. Öte yandan, "aynı olan, kendi özü bakımından Bir olanla aynı sayıda anlamda kullanılır" (Aristoteles, 1996, 1018a 5). Aristoteles'e göre, "bir" ile ilk ve asıl anlamda tözlerin bir olması kastedilir. "Bu bir olma da ya süreklilik veya form veya tanım bakımından bir olmadır. Çünkü biz ya sürekli olmayan veya formları bir olmayan veya tanımları bir olmayan şeyleri çok şeyler sınıfına sokarız" (1996, 1016b 10). Son cümleden de anlaşılacağı üzere, birlik ve aynılıktan bahsetmek, ancak "çok şeyler sınıfına" sokulabilecek şeyler için geçerli olabilir. Öte yandan, Aristoteles'e göre "(…) Aynı, Benzer, eşit olan [eşit olma], Bir'e aittir. Buna karşılık Başka, Benzemez, Eşit-Olmayan ise çokluğa aittir" (1996, 1054a 30). Yani, aynılık, her zaman -en az- iki farklı şey arasında -bir bakımdan- ortaklık ile mümkün olur. Örneğin bir insan ve bir köpek, hayvan olmak bakımından aynıdır. Fakat, akıl sahibi olmaları bakımından farklıdırlar. İki farklı insan ise, hem hayvan, hem insan, dolayısıyla akıl sahibi olmaları bakımından aynıdır fakat, bu aynılık tür bakımından bir aynılık olup, tek bakımından madde ve form olarak farklı, dolayısıyla akıl bakımından da farklıdırlar.

> Bir olan daha sonra gelen türleri, daima daha önce gelen türlerinde içerilmiş bulunur: Örneğin sayı bakımından bir olan, tür bakımında da birdir; ama tür bakımından bir olan, her zaman sayı bakımından bir değildir. Tür bakımından bir olan her şey, cins bakımından da birdir; ancak cins bakımından bir olan, her zaman tür bakımından bir değildir, sadece benzerlik bakımından birdir. Nihayet benzerlik bakımından bir olan, her zaman cins bakımından bir değildir (1996, 1016b 30,35, 1017a 5).

Aristoteles'e göre "farklılık" ise, aynılığın zıttı olan "başkalığın" bir türüdür. Yani, "başkalık", "farklılık"tan daha kapsamlıdır.

> Çünkü başka olan iki varlıkla ilgili olarak başkalığın konusunun belirli bir şey olması gerekmez. Çünkü var olan her şey aynı veya başkadır. Fakat farklı olan, belli bir şeyden, belli bir bakımdan farklı olmak zorundadır; öyle ki şeylerin kendisiyle farklılaştıkları aynı bir öznenin zorunlu olarak var olması gerekir. Bu aynı olan şey, cins ve türdür. Çünkü farklı olan her şey, ya cins veya tür bakımından farklıdır. Aralarında ortak madde veya karşılıklı dönüşme olmadığı taktirde (yani

> farklı bir kategori türüne ait oldukları takdirde) cins bakımından, aralarında orta bir cins olduğu takdirde (çünkü cins, her iki farklı şey hakkında özü gereği tasdik edilen aynı şey anlamına gelir) tür bakımından farklıdırlar (Aristoteles, 1996, 1054b 25,30).

Burada, aynılığın, -en az iki şey arasında- salt bir ortaklık olmayıp, belli farklı özellikler içinde ortaklık anlamına gelmesi gibi, "farklılığın" da -yine en az iki şey arasında- salt bir ayrılık değil, belli ortak özellikler içinde ayrımlar anlamına geldiği gözden kaçırılmamalıdır. Zira, Aristoteles "farklı"nın tanımını şöyle yapar:

> Türleri veya maddeleri veya özlerinin tanımları birden fazla olan şeylere 'başka' şeyler denir ve genel olarak 'başka', 'aynı'nın anlamlarına karşıt anlamlara sahiptir. Birbirinden başka olmakla birlikte bir bakıma aynı olan şeylere 'farklı' şeyler denir. Yalnız bu aynı olma, sayı bakımından aynı olma değildir; tür, cins veya benzerlik bakımından aynı olmadır. Cinsleri başka olan şeyler, karşıtlar[6]; nihayet özleri başka olan şeyler de 'farklı' şeyler diye adlandırılırlar (1996, 1018a 10).

Diğer kavramlar gibi farklılıkta tek bir anlama gelmez. Aristoteles, başkalığın üç anlamından bahseder. Cinse ait şeylerin, o cinsin altındaki türlere de yüklenmesinden hareketle, başkalıkla ilgili üç farklı anlam, farklılık için de kullanılabilir. Buna göre farklılık, 1) aynı cinsten olsalar da, söz gelimi havada, suda, karada yaşamaları bakımından birbirine tabi olmayan varlıklar, söz gelimi hayvanlar, 2) hem aynı cinsten olup hem de pek çok bakımdan birbirine tabi olsalar da aralarında bir ayrım olan varlıklar, söz gelimi köpekler ve 3) ateş ve su gibi tözleri birbirine karşıt olan varlıklar hakkında kullanılır (1996, 1018b 5).

> Tanımları, cinsin en son türünde farklı olan varlıklar da tür bakımından başka [farklı] olan varlıklardır. Örneğin insan ve at, cins bakımından birbirlerinden ayırdedilemezler; ancak tanımları farklıdır. Nihayet aralarında bir ayrım olan aynı tözün nitelikleri de tür bakımından başkadırlar. "Tür bakımından aynılık", yukarıdaki bütün anlamlara karşıt anlamlarda kullanılır (1996, 1018b 5).

Hem aynılığın hem de farklılığın en az iki şey arasında hep "bir bakımdan" yapılmasından hareketle, iki kavramın birbirini içerdiği, yani aynılığın kendi içinde farklılığı, farklılığın da kendi içinde aynılığı taşıdığı sonucuna varabiliriz. Buradan hareketle Aristoteles'e göre, "Bu koşullarda gereken şey, bu farklılıkların türlerini kavramaktır (çünkü şeylerin varlığının ilkeleri bu türler olmak zorundadır)" (Aristoteles,

[6] Karşıtlık, en büyük farklılığı teşkil eden şey.

1996, 1042b 30). Bir örnekle açıklamak gerekirse, bir insan ve bir yılan hayvan olmak bakımından aynıdırlar. Fakat, hayvanlık, insanda ve yılanda farklı bir şekilde gerçekleşmektedir. Tersten bakıldığında da insanda ve hayvanda farklı gerçekleşen hayvanlık, aynı cinsin altına düşen türler bakımından aynıdır, yani nihayetinde ikisi de hayvandır. Aynı şey türdeşler için de geçerlidir. Özellikle, türdeşler bağlamında aynılıklar içinde farklılıklar ya da farklılıklar içinde aynılıklar taşıyan tek tek var olanların eşit olup olamayacaklarının değerlendirilebilmesi için Aristoteles'in eşitlik kavramından ne anladığına ve bu kavramın aynılık ve farklılık kavramıyla ilişkisine bakmak gerekir.

Aynılık ve farklılık arasındaki, birbirlerini içerme ilişkiden hareketle, -özellikle canlı varlıklar söz konusu olduğunda- iki şey arasında her anlamda ve her bakımdan aynılık görülse bile, mutlak anlamda eşitlikten bahsedilemez. Zira, Aristoteles'e göre "eşitlik", ilk ve asıl anlamda, niceliksel şeylerde mutlak olarak bir denklik anlamında kullanılır. "Nicelik olmayan şeylerde ise hiçbir zaman [mutlak anlamda] eşit ya da eşit olmayan denmesi düşünülemez; örneğin [bir konuda] yatkınlığa hiçbir zaman eşit, eşit olmayan denemez, benzer denir. Demek ki eşitlik ile eşitsizliğin yüklenmesi nicelik için en özgü nitelik" (Aristoteles, 2014a, 6a 30,35). Niceliksel şeylerde mutlak bir kesinlik söz konusu olduğu için mutlak bir eşitlikten de bahsedilebilir. Aristoteles'e göre, "aynı olan şeyler, tözleri bir olan şeylerdir. Benzer olan şeyler, nitelikleri bir olan şeylerdir" Eşit olan şeyler ise, nicelik bakımından bir olan şeylerdir (Aristoteles, 1996, 1021a 10).

Eşitliğin, niceliksel şeyler dışındaki kullanımları ise benzerlik üzerinden olur. Tıpkı, farklılığın, başkalığın bir türü olması gibi, -niceliksel şeyler dışındaki kullanılan anlamıyla- eşitlikte, benzerliğin bir türüdür. Dolayısıyla, benzerlik, eşitlikten daha kapsamlıdır. Aristoteles'e göre, "her bakımdan aynı özniteliklere sahip olan şeyler, aynı öznitelikleri farklı özniteliklerden fazla olan şeyler ve nitelikleri bir olan şeyler, 'benzer' şeyler diye adlandırılırlar" (1996, 1018a 15). Aristoteles, benzerlik ve eşitlik arasındaki ilişkiyi de şöyle belirtir: "Benzere daha çok benzer, daha az benzer deniyor; eşit olmayana daha az ya da daha çok eşit olmayan deniyor. Bunların her biri de görelilerden; nitekim benzere, bir nesneye benzer; eşit olmayan bir nesneye eşit olmayan deniyor" (Aristoteles, 2014a, 6b 20). Fakat, bu noktada, aynılık ile benzerlik arasındaki farka işaret etmek yararlı olabilir. Aynılığın benzerlikten farkı şudur ki, aynılık, bir varlık grubunu belli bir ad altında toplamak, başka bir deyişle o varlık grubunun tanımını oluşturmak anlamına

gelirken, benzerlik, böylesi bir tanım oluşturmaya kalkışmadan, belli bir ad altında toplanan varlık gruplarının yalnızca niteliklerindeki ortaklıklarına karşılık gelir. Örneğin, insanlar, atlar ve güller ele alındığında, her bir varlık grubu "insan", "at" ve "gül" olmak üzere belirli birer ad altında toplanıp belirlenmiştir. Bunlar arasındaki ortaklık ya da aynılık "canlılık"tır; canlılık hepsinin tanımında vardır; "devinim" ise bunlar arasındaki benzerliklerden birisidir.

İmdi Aristoteles'e göre, "(…) görelilerin hepsinin neliği başka nesnelere göre söylenir ya da başka bir biçimde başka bir nesneye gönderide bulunulur… Benzer için de bir nesneye benzer olduğu söylenir; (…) bir nesneye göre söylenirler" (Aristoteles, 2014a, 6b 5,10). Buradan hareketle, eşitlik söz konusu olduğunda -diğer kavramlarda da olduğu gibi- "bir bakımdan" olması yanında, karşılaştırılacak, benzerlik kurulabilecek şeylerin belli, ortak bir zemin üzerinde olmasının esas olduğu sonucuna varabiliriz. Başka bir anlatımla, eşitlik ve aynılık arasındaki bir ilişkiye işaret ederek denilebilir ki, eşitlikten bahsedebilmek için, önce en az iki şey arasında belli bir aynılıktan bahsedebilmek gerekir. Ne var ki, eşitlik söz konusu olacaksa, bu aynılık/ortaklık, karşılaştırma yapılacak şeylerin birbirlerine üstün gelebilecekleri türden bir aynılık/ortaklık olmalıdır. Söz gelimi, "imdi at ile köpek, 'hangisi daha ak' diye karşılaştırılabilir (doğrudan/asıl anlamda bulundukları şeyin içinde aynı şey, diyesim yüzey), büyüklük açısından da bu böyle. Oysa su ile ses karşılaştırılamaz, çünkü [doğrudan/asıl anlamda] başka bir şeyin içindeler" (Aristoteles, 2017, 248b 20).

Öte yandan, -Aristoteles felsefesine göre- hareket ettirici gücü kendi dışında bulunan yapay nesneler söz konusu olduğunda, her anlamda aynılık taşıyan iki şeyin birincil anlamda, yani denklik anlamında eşit olabileceğinden bahsedilebilirken, hareket ettirici gücü kendinde olan canlı varlıklar söz konusu olduğunda katiyen böyle bir denklikten bahsedilemez. Söz gelimi, aynı madde, aynı biçim (form), aynı ağırlık, aynı ayar, aynı boyut ve aynı günde, aynı makinede üretilmiş iki gümüş kolye, birbirine tam manası ile denktir, yani birini kaldırıp yerine diğeri konulduğunda bir farktan bahsedilemez. Dolayısıyla, yapay nesneler söz konusu olduğunda kimi zaman, yani her bakımdan aynılık olduğu zaman, başka bir deyişle farklılığı içermeyen bir aynılık olduğu zaman, -yukarıda belirttiğimiz gümüş kolye örneğinde olduğu gibi- aynılık ve -mutlak anlamda- eşitlik, "Bir" anlama gelebilir. Çünkü, mutlak anlamda eşitlik, hem

epistemolojik anlamda, yani nelik veya tanım bakımından bir ortaklık/aynılık hem de ontik anlamda bir ortaklık/aynılık anlamına gelir. Öte yandan, canlı nesneler söz konusu olduğunda -epistemik anlamda her açıdan aynılık sağlansa bile- ontik açıdan aynılık diye bir şey mümkün olmadığı[7] için mutlak anlamda eşitlikten bahsedilemez. Ancak, bazı benzer nitelikler üzerinden eşitlikten bahsedilebilir. Nitekim Aristoteles'e göre,

> Aynı türe ait olan varlıkların nedenleri de farklıdır; ancak tür bakımından değil, yalnızca farklı bireylerin nedenlerinin farklı olmaları bakımından farklıdırlar. Senin madden, senin formun, senin hareket ettirici nedenin, genel kavramları bakımından aynı olmakla birlikte benimkinden farklıdır. O halde tözler [*ousia*lar], göreliler ve niteliklerin ilke veya öğelerinin neler oldukları, onların aynı mı farklı mı oldukları araştırıldığında, çeşitli anlamları bakımından araştırıldığında, onların her varlık için aynı oldukları, farklı anlamları arasında ayrım yapıldığında ise onların artık aynı olmayıp farklı oldukları açıktır; şu kayıtla ki bütün şeylerin nedenleri şimdi işaret edeceğimiz anlamda aynıdırlar: 1) Onlar önce madde, form, yoksunluk, hareket ettirici nedenin her şeyde ortak olmaları anlamında benzerlik bakımından aynıdırlar. 2) Sonra tözlerin nedenleri, tözler ortadan kalkınca bütün diğer kategorilerin de ortadan kalkacakları anlamda her şeyin nedenleri olarak göz önüne alınabilir. 3) Nihayet fiil bakımından ilk olan, aynı zamanda her şeyin nedenidir. Ancak bundan bir başka anlamda, farklı yakın nedenler vardır: Bunlar ne cinsi ifade eden, ne birçok anlama gelen karşıtlardır. Ayrıca farklı bireylerin maddeleri farklıdır (Aristoteles, 1996, 1071a 25-35, 1071b 5).

Başka bir anlatımla, tek tek şeylere dair aynı diyebileceğimiz ortak niteliklerin tümü, esasen epistemik anlamdadır. Yani, aynılık, bir şeyin neliğini ortaya koyabilmek için hem kendine benzer olan şeylerle ortak noktalarının hem de diğer var olanlardan farkının belirlenip, belli bir ad altında toplanmasıdır. Ontik açıdan bakıldığında ise, aynı denilen şey/şeylerin, her bir tekte farklılık(lar) taşıdığı görülür ya da farklı şekilde gerçekleşir.

Bu bağlamda, eşitliğin, aynılık ve farklılıkla ilişkisine değinmek, konunun anlaşılabilmesi için yerinde olacaktır. Eşitliğin, niceliksel olmayan şeyler dışındaki kullanımının ilk ve asıl anlamda olamamasının sebebi -özellikle canlı nesneler söz konusu olduğunda[8] hem epistemik ama daha çok ontik anlamdaki- farklılık veya farklılıklardan

[7] Neden mümkün olmadığı, "Bir Şeyin Doğası Bağlamında Aynılık, Farklılık ve Eşitlik" bölümünde ele alınacaktır.

[8] Yapay nesnelerde -gümüş kolye örneğinde olduğu gibi- her anlamda aynılık görülürse, ilk ve asıl anlamda eşitlikten bahsedilebilir. Fakat, canlı varlıklar için her anlamda aynılık diye bir şeyden bahsedilemez. Ne var ki, yapay nesnelerden sanat eserlerinin değerlendirilmesi de farklıdır. "Değer sırf insanla, dolayısıyla insan başarılarıyla ilgilidir. Kendi başına bir doğal nesnenin ve malın değeri yok, yalnız

ileri gelir. Fakat, -daha önce bahsettiğimiz üzere- farklılığın kendi içinde aynılığı içermesi sebebiyle, eşitliğin niceliksel şeyler dışındaki kullanımı bir benzerlik üzerinden yapılır. Dolayısıyla, en az bir bakımdan aynılık gösteren -en az iki- şey arasında aynı bakımdan eşitlikten bahsedilebilir. Başka bir deyişle, eşitlikten bahsedebilmenin yolu aynılıktan geçer. En az iki şey arasındaki -bir bakımdan- aynılıklar ne kadar fazla ise -aynı bakımdan- o kadar eşittir. Gümüş kolye örneğinde olduğu gibi yapay nesnelerde -hem ontik hem epistemik olarak- her bakımdan aynılık gösteren bir şey olursa mutlak anlamda eşit denebilir. Fakat, canlı nesneler söz konusu olduğunda her bakımdan aynılık diye bir şey söz konusu olamayacağı için mutlak anlamda değil, ancak bir bakımdan sağlanan benzerlik üzerinden -bir iş söz konusu olduğunda o işi gerçekleştirmek için gerekli şartlara sahip olmak veya o işe elverişli olmak anlamına gelen- yetkinlik/yeterlilik veya uygunluk mahiyetinde bir tür denklik/eşitlikten bahsedilebilir. Zira, "benzere daha çok benzer, daha az benzer deniyor; eşit olmayana daha az ya da daha çok eşit olmayan deniyor" (Aristoteles, 2014a, 6b 20). Yani aynılık hep bir bakımdan olduğu için eşitlikte hep bir bakımdan olacaktır. Başka bir deyişle, -özellikle canlı varlıklar söz konusu olduğunda- "bunlar eşit mi?" sorusu eksik, dolayısıyla cevaplanamaz bir soru olacaktır. Zira, bahsi geçen sorudaki eşitliğin hangi bakımdan olup olmadığı belirtilmemiştir.

Biz, bu kavramları insanla ilgisinde incelediğimizden ve eşitliğin de -diğer kavramlarda olduğu gibi- hep bir bakımdan ele alındığını göz önünde bulundurarak insanlar arasındaki herhangi bir bakımdan eşitliğin veya eşitsizliğin hem her bakıma hem de her bir insana yayılamayacağı, yani bir anlamda eşit veya üstün olup her anlamda eşit veya üstün olunmasının beklenilemeyeceği sonucuna varabiliriz.

İmdi, -daha önce aynılığın, benzerlikten farkını belirttiğimiz gibi- aynılığın eşitlikten farkına da değinmek konunun daha iyi anlaşılması için yerinde olacaktır. Aynılık, iki şey arasında herhangi bir bakımdan kurulan ortaklık iken, eşitlik ise herhangi bir bakımdan aynılık gösteren iki şey arasındaki bazı niteliklerin benzerliğinden hareketle aynı bakımından yeterlilik veya uygunluk mahiyetinde bir tür denklik anlamına gelir.

faydası veya fiyatı -aynı malın çeşitli fiyatları- vardır. (...) bir nesnenin o nesne olarak değerle ilgili olması için, bir eser olması, kişi yaratması ürünü olması gerekir. Böyle bir ürün olarak bir eser insana bir şeyler kazandırıyorsa, insanın yaşantı imkanlarına bir şeyler katıyorsa, o aynı zamanda değerli bir eserdir" (Kuçuradi, 2013, s.42).

Fakat, aynılığın da kendi içinde farklılığı içerdiği hatırlanacak olursa, "denklik"ler de farklılık gösterecektir. Zira, Aristoteles'e göre, "farklı varlıkların nedenleri ve ilkeleri bir anlamda farklı, ancak bir başka anlamda, genel olarak ve benzerlik anlamında, bütün varlıklar için aynıdır" (Aristoteles, 1996, 1070a 30). Dolayısıyla, "(…) eşitlik, ayrım gözetmeden herkes için aynı şey demek değildir, benzer olanlar için aynı şey demektir; adaletin gereği budur" (Aristoteles, 2016, s.271; 1322b-1333a). Öte yandan, "hak" kavramı, adalet söz konusu olduğunda ortaya çıkarken, "eşitlik" kavramı adaletle ilgisinde ele alındığında "iki ucun ortası" anlamında kullanılmıştır.

> (…) nitekim daha çok ve daha azın söz konusu olduğu eylemde eşit de söz konusu olacaktır… Eşitlik bir orta olma olduğuna göre en az iki şey söz konusudur. Buna göre adil olan bir orta olmalı, eşit olmalı ve bir şeyle ilgili, birileri için olmalı; orta olarak bir şeylerin ortası (ki bunlar da daha çok ve daha azdır) eşit olarak, iki şeyin eşitliği, adil olan olarak da birileri için olmalı (Aristoteles, 2015a, 1131a 10,15).

Eşitlik, bir tür oran olan hakkın, adil bir şekilde gerçekleştirilmesi, yani yapısal farkların gözetilmesi ile sağlanabilir. Zira, Aristoteles'e göre, "her biri kendine ait olanı bulundurduğu zaman orantı kurulmalıdır. Bu şekilde eşit ve birada olacaklar" (2015a, 1133b 1). Tabii, burada bahsedilen eşitlik, sayısal değil, değerce bir eşitliktir. Zira, "İki çeşit eşitlik vardır: Biri sayısal denkliğe dayanır, ötekiyse değerce denkliğe. Büyüklük ya da nicelik bakımından eşit ve aynı olanı anlatmak için 'siyasal eşit' diyorum, değerce eşit olan için de 'orantılı eşit'…" (Aristoteles, 2016, ss.174-175; 1301b-1302a). Aristoteles felsefesinin bütününe bakıldığında, eşitlik kavramı insanla ilgisinde daha çok "hak" ve "değer" bağlamında ele alınmıştır. Nitekim az ilerde hak kavramından bahseder ve "(…) hak bir tür orantıdır" der (Aristoteles, 2015a, 1131a 30). Nitekim Aristoteles'e göre, "paylaştırma ortak mallarda olursa, katkıda bulunanların birbirlerine oranları ne ise aynı oranda olacaktır…" (2015a, 1131b 30). Aristoteles, eşitliği, insanlar arasında değer bakımından ele aldığında ise şu sonuca varır:

> Kişilerde de şeylerde de aynı eşitlik olacaktır; kişilerin birbirine göre durumu nasılsa, şeylerin durumu da öyle olacaktır; eğer kişiler eşit değilse, eşit şeylere de sahip olmayacaklardır. Kaldı ki eşit kişiler eşit olmayan şeylere ya da eşit olmayanlar eşit şeylere sahip olduğunda ve eşit şeylerden yararlandığında, bundan çatışmalar ve suçlamalar ortaya çıkar. Ayrıca 'değere uygun yararlanma' sözünde de bu açık görünüyor, nitekim paylaştırmalardaki adil olanın bir değere uygun olması gerektiğini herkes kabul ediyor, ama herkes aynı şeye 'değer' demiyor (Aristoteles, 2015a, 1131a 10-25).

Eşitliğin, aynılığın ve farklılığın değerle ilgisini kurabilmek için, değerin, daha doğrusu -çalışma konumuz da göz önünde bulundurulursa- insan değerinin ne demek olduğunu kavramak gerekir. Aristoteles, değer kavramını doğrudan ele almıyor olsa da bütün bir felsefesi düşünüldüğünde, Kuçuradi'nin vardığı sonuçlara varılabilir. Kuçuradi'ye göre,

> (…) değer, yani bir şeyin değeri, kendisiyle aynı türden olan şeyler arasındaki özel yeridir. Buna göre bir şeyin değerliliği -ve dereceleri- kendisiyle aynı türden olan şeyler arasındaki yerinden dolayı insanla olan özel ilgisi, insan için taşıdığı özel anlamdır. Değerler ise, eserlerle veya kişilerin yaptıklarıyla, yaşamlarıyla gerçekleştirilen insan fenomenleridir; insanın, kişilerce gerçekleştirilen varlık yapısı imkanlarıdır (Kuçuradi, 2013, ss.41-42).

Dolayısıyla bir şeyin değeri ile değerleri farklı şeylerdir. Ne var ki bir şey, değerini, değerlerine borçludur. İnsan da değerini, değerlerinden alır. Kuçuradi'ye göre, "'insanın değeri' derken kastedilen, insanın, tür olarak insanın, diğer varlıklarla (insan olmayan her şeyle) ilgisi bakımından özel durumu, başka bir deyişle insanın varlıktaki özel yeridir" (2013, s.40). Öte yandan, Kuçuradi'ye göre, "'insanın değerleri'nden kastedilen şey, tür olarak insanın bütün başarılarıdır: bilgi, bilimler, sanatlar, felsefe, teknik, moraller, kültürlerdir. Bunlar, insanın varlık imkanlarının gerçekleşmesidir…" (2013, s.40).

İmdi, ortaklık ve denklik arasındaki farkı da bir örnekle ele alıp, aynılık, farklılık ve eşitlik arasındaki ilişkiyi açıklama çalışmamızı pekiştirerek, tüm bu kavramsal ayrımların ontolojik temellerinin gösterilmesi yerinde olacaktır.

Örneğin, -farklı olanaklara/güçlere sahip her bir insanın tür olarak insan çatısı altında toplanması gibi- bir şirketin hisselerinden farklı derecelerde pay alan dört kişi, aynı şirketin ortağı olurlar. Fakat, hisse payları, birbirlerinden farklı olduğu için güçleri, dolayısıyla şirket üzerindeki söz hakları ve şirkete katkıları birbirine denk değildir, yani olanak, dolayısıyla hak ve değer bakımından birbirleriyle eşit değillerdir. Zira, "bütün yurttaşların iyiliği bir olmaz, tıpkı bir dansçı topluluğunda baş oyuncuyla onu izleyenlerin iyiliğinin (ustalığının) bir olmadığı gibi" (Aristoteles, 2016, s.91; 1277a-1277b). Fakat, şirkete ortak oldukları için, -tıpkı, pek çok bakımdan farklı insanların, nihayetinde tür olarak insan olmaları bakımından aynı olmaları gibi- şirket sahibi olmaları bakımından aynıdırlar. Ne var ki, -aynı şekilde- bir başka şirket içindeki en yüksek

hisseye/güce/olanağa dolayısıyla hakka ve katkıya sahip kişi ile ilk şirkette en yüksek güç/olanak, hak ve katkıya sahip olan kişi, -tıpkı her bir insanın tür olarak insan olmaları bakımından aynılık taşımasına karşın sadece insanı diğer hayvan türlerinden ayıran belli bir yaşantı veya yaratım gerçekleştiren bazı insanların hak veya değer bakımından eşit/denk sayılabilmesi gibi- birbirlerine benzemelerinden hareketle hak ve değer bakımından birbirine eşittir/denktir denebilir. Fakat bu eşitliğin mutlak bir eşitlik değil, benzerlik anlamında eşitlik olduğunu ve -özellikle canlı varlıklar söz konusu olduğunda- mutlak bir eşitliğin kendi türleri içinde de olamayacağını unutmamak gerekir. Zira, Aristoteles'e göre "(…) 'köle köleden, efendi efendiden üstündür', yani her iki topluluğun içinde tüm üyeler birbirine eşit değildir" (Aristoteles, 2016, s.21; 1255b-1256a). Özellikle "hak" kavramı, yapı ve o işteki yeterlilikle ilgili olduğundan dolayı, söz gelimi, iki şirketin birleşmesi, yeni bir yol haritası çizilmesi gibi konularda söz hakkı, şirkete ortaklığı olan herkesin değil, -insansal yaşam alanında bir yönetici belirleme hakkının, söz gelimi, bilgin-cahil farkı gözetmeden tür bakımından insan olan herkesin değil, ancak insan neliğini, insan için neyin daha iyi/değerli olacağını bilen ve o şekilde yaşam süren insanların hakkı olabilmesi gibi- şirketin hisselerinden en çok pay alanların ve bu işten anlayanların -bu anlamdaki eşitlerin- hakkıdır. Zira, Aristoteles, "doğru seçme yapmak, hangi iş söz konusuysa, ancak o iş üstüne bilgisi olanların harcıdır [hakkıdır]" der (2016, s.107; 1282a-1282b).

Toparlayacak olursak, Aristoteles'e göre eşitlik kavramı, insanla ilgisinde, niceliksel şeyler için söz konusu olan mutlak denklik anlamı ile değil, benzerlik kavramı üzerinden kurulan "değerce denklik" dediği anlamı ile ele alınır. Benzerlik ise, yukarıda bahsettiğimiz üzere, aynılık bakımından farklılık taşıyan tek tek var olanlar arasındaki -bir bakımdan- niteliksel ortaklıklardır. Eşitlik anlamı, yukarıda bahsedilen aynılık, farklılık ve benzerlik ilişkisi üzerinden, karşılaştırılacak şeylere dair bir üstünlük veya alçaklık kıstası ile -diğer kavramlarda da olduğu gibi- bir bakımdan oluşur. Başka bir anlatım ile, eşitlik kavramının üstünlük ve alçaklık olmak üzere iki yönlü zıt anlamı vardır.

> Sürekli ve bölünebilir olan her şeyde daha çoğu, daha azı ve eşiti almak olanaklı, bunlar da nesnenin kendisine göre ya da bize göre olur; eşit olan ise aşırılık ile eksikliğin bir ortasıdır. Bir şeyin ortası iki ucundan eşit uzaklıkta olana diyorum, ki bu herkes için bir ve aynı şeydir; bize göre orta ise, ne fazla ne de eksik olana

> diyorum; bu ise tek değildir, herkes için de aynı değil (Aristoteles, 2015a, 1106a 25,30).

Bunu açmak gerekirse, bir bakımdan aynı düzlemde/seviyede olanların bir bakımdan eşit olduğu ortaya konulduktan sonra, o düzlemin/seviyenin üstündekiler ve altındakiler o düzlemdekiler/seviyedekiler için "eşit olmayan" olurlar. Öte yandan, bir bakımdan aynı düzlemde/seviyede eşit olanların üstünde veya altında olanlar, söz konusu düzlemdeki/seviyedeki eşitler için "eşit olmayan" oluyor olsa da söz konusu düzlemdeki/seviyedeki eşitler de alttaki eşitler veya üstteki eşitlere göre "eşit olmayan" olurlar. Dikkat edilecek olursa, böylece, insanlar söz konusu olduğunda kullanılan eşitlik anlamı, hangi bakımdan ele alınıyorsa ona "göre" değişiklik gösterir. Zira, hatırlanacak olursa, Aristoteles'e göre, "benzere daha çok benzer, daha az benzer deniyor; eşit olmayana daha az ya da daha çok eşit olmayan deniyor. Bunların her biri de görelilerden; nitekim benzere, bir nesneye benzer; eşit olmayan bir nesneye eşit olmayan deniyor" (Aristoteles, 2014a, 6b 20). Eşitlik kavramı için varılan bu sonucun insansal yaşam alanı ile ilgisindeki önemi ise, -kavramın kendisinden de öte- insansal yaşam alanına dair hak edenle hak etmeyeni, değerli ile değersizi ya da insan için iyi olan ile iyi olmayanı ayırabilmekte ortaya çıkar.

İoanna Kuçuradi, *İnsan Hakları* kitabının hemen başında dünya için tehlike unsuru olan şeylerden birinin de kavramlar olduğunu söyler: "bir kavram ne zaman tehlikeli olur? İçeriği bulanık olduğu halde, herkes bu kavramı bildiğini sanınca" (Kuçuradi, 2011, s.1). Gündelik hayatta, toplumsal ve siyasal yaşamda, farklılığın mahiyeti tam olarak bilinmeden ve aynılık ile eşitlik kavramları da "bir" anlamda veya yanlış anlamda kullanılmaktadır. Böylesi eksik ve yanlış kullanımlarla beraber, insansal yaşam alanıyla kurulan bağların yanlış, dolayısıyla değer harcayıcı olması kaçınılmaz gözükmektedir. İmdi, ele aldığımız kavramların anlaşılması için ontolojik temellerine bakmak yerinde olacaktır. Zira, kavramlarda yapılan ayrımlarım en gerideki nedeni, -insanla ve insansal yaşam alanıyla da ilgisi düşünüldüğünde- var olanların farklı yapılara sahip olmasıdır.

> (…) tözünü bilmek isteğimiz bütün nesnelere uygulanabilen tek bir yöntemin bulunduğu düşünülebilir. Sonuçta bu yöntemi araştırmak gerekir. Öbür yandan öz sorununu çözmek için tek ve ortak yöntem yoksa işimiz daha da zorlaşır. Çünkü her durum için hangi yöntemin kullanılacağını belirtmek gerekir. Ve bu yöntemin belli bir kanıtlamadan veya bölmeden veya hatta başka bir yöntemden

> ibaret olduğu açık olsaydı bile araştırmamızın hangi verilerden hareket etmesi gerektiği konusunda hala bazı problemler ve belirsizlikler bulunurdu. Çünkü sayıların ve yüzeylerin durumunda olduğu gibi, farklı şeylerin ilkeleri de farklıdır (Aristoteles, 2014b, 402a 15,20).

İmdi, aynılık, farklılık ve eşitlik kavramının birbirleriyle ilişkisini ve insansal yaşam alanına etkisini bir örnek üzerinden gösterip, toparlayacak olursak: Örneğin, çobanlıktan başka bir şey bilmeyen ve koyun gütmekten başka bir iş yapmayan bir insan ile eski Milli Eğitim Bakanı ve Köy Enstitülerinin kurucusu Hasan Ali Yücel, türce insan olmaları bakımından aynıdır. Fakat, insan olmak ikisinde de farklı gerçekleşir. Yine, tersten bakıldığında, her ikisinde de farklı şekilde gerçekleşen insanlık, tür bakımından aynılığı kendi içinde barındırır; yani insan olmak bakımından ikisi de aynıdır. Bu, birbirlerini içeren aynılık ve farklılık üzerinden kurulan bir benzerlikle bu iki insanın eşitliği, en başta hangi bakımdan yapılacağı belirlenerek ortaya konabilir. Söz gelimi, ülkeye yönetici belirleme konusunda biri diğerinden üstündür. Zira, biri insansal yaşam alanına dair hem teorik bilgiye sahip hem de bu alanda büyük uğraşlar vermiş, dolayısıyla insanların insanca yaşaması için nelerin sağlanmasını gerektiğini bilmekteyken, diğeri, yani çoban, yönetici belirlemek için yeterli donanıma veya güce sahip değildir. Dolayısıyla, yönetici belirleme konusunda Hasan Ali Yücel, çobanla eşit değil, ondan üstündür. Dikkat edilecek olursa, benzerlik kurulan iki şey arasında, yapılacak işin yapısına/gerekliliklerine göre aynı bakımdan yetkinlik/yeterlilik veya uygunluk mahiyetinde bir tür denklik aranmış ve bu minvalde eşit olup olunmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Aristoteles felsefesine göre, verdiğimiz örnekteki gibi insanlar arasındaki farklılığın temeli, -tek başına olmamakla beraber- esasen "yapı"dan ileri gelen bir durumdur.

1.2. Yapısal Farklılık Düşüncesinin Ontolojik Temelleri

Aristoteles, "varlık" araştırmasını ilkin nelerin var olduğunu sonra bu var olanların ne olduğunu sorarak yapar. Birincisi var olmaya ilişkin, yani ontolojik bir soru iken, ikincisi var olanın bilgisine ilişkin, yani epistemolojik bir sorudur. İşte, *ousia* sözcüğü bu iki kullanılışa, yani ontik ve epistemik anlama karşılık gelir (Kuçuradi, 2016, s.54).

Aristoteles, "var olanın kendisini, neyin var olduğunu, var olanın cins ve türlerini ve varlık tarzlarını araştırır" (Özcan, 2009a, s.120). Dolayısıyla Aristoteles, kavramsal, ilineksel ve doğru(luk) anlamında varlık[9] değil, asıl anlamda var olanları araştırma konusu yapmıştır. Asıl anlamda varlığın anlamları ise kategori türleri ile aynı sayıdadır. Kategorilerin bazıları tözü, bazıları niteliği, bazıları niceliği, bazıları bağıntıyı, bazıları etkinliği veya edilgenliği, bazıları yeri, bazıları zamanı ifade ettiklerine göre, onların her birine varlığın anlamlarından biri tekabül eder (Aristoteles, 1996, 1017a 20,25). Ne var ki, bunlardan yalnızca ilk kategori olan töz/*ousia* kategorisi asıl anlamda, yani kendi başına bir var olana karşılık gelir. Diğer kategoriler ise bir taşıyıcı olan bu töze yüklenir (Aristoteles, 2017, 185a 30). Buradan da anlaşılacağı üzere Aristoteles, "asıl anlamda var olan" derken, ilk olarak, kendi başına var olanı, yani var olmak için kendisinden başka bir nedeni olmayan tek tek şeyleri anlar. Aristoteles'e göre diğer tüm kategoriler, bu töz/*ousia* kategorisinden dolayı vardır (Aristoteles, 1996, 1028a 30). Başka bir anlatımla, Aristoteles'e göre asıl var olan, birincil anlamda *ousia* kabul edilen şey, söz gelimi, Sokrates'tir. Atina'da yaşamak, yüz yetmiş santimetre boyunda olmak, kel olmak, bilge olmak, Sokrates'ten dolayı vardır, yani onun özellikleridir.

Aristoteles'e göre "Varlık'ın ne olduğu sorunu, aslında Tözün ne olduğu sorunudur" (1996, 1028b 5). Ne var ki Aristoteles felsefesinde töz, tek bir anlama gelmez. Töz, bir yandan en son dayanak, başka hiçbir şeyin yüklemi haline getirilemeyendir. Öte yandan, özü bakımından ele alınan birey olarak, (maddeden) ayrılabilen şeydir, yani her varlığın şekli veya formudur (1996, 1017b 20,25). Yanlış anlaşılmaya mahal vermemek için "özü bakımından ayrılmak" ile ne kastedildiğini belirtmek yerinde olacaktır. Burada "öz" ile "bir şeyi o şey yapan şey" kastedilmektedir (1996, 1028a 10). Başka bir deyişle, var olan bir şeyin neliği de bir tür tözdür. Fakat, ikincil derecede tözdür. Zira, Aristoteles'e göre, "ilk varlıkların [tözlerin/*ousia*nın] dışında kalan öteki nesnelerden yalnızca türlere ve cinslere ikincil varlıklar [özler/*ousia*] denmesi usa uygun, çünkü yüklenenler içinde yalnızca onlar ilk varlığı [*ousia*nın/tözün özünü, yani neliğini] ortaya koyar" (Aristoteles, 2014a, 2b 30). Dolayısıyla, özü bakımından ayrılmak derken,

[9] Kavramsal, ilineksel ve doğru(luk) anlamında varlık ile ilgili daha detaylı bilgi için bknz: Muttalip Özcan (2009a). "Aristoteles'in Varlık Görüşü'', *Kaygı*: Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi. Sayı:13. Yayın. ss.120-123.

epistemik anlamda düşüncede yapılan bir tür ayrılmadan bahsedilmiştir. Yoksa, -modern filozofların yaptığı gibi- ontik anlamda bir ayrım yoktur. Aristoteles, epistemik anlamda var olanların, töz gibi kendi kendine yeten bir varlık olmadıklarını ve tözden ayrılmasının mümkün olmadığını belirtir (Aristoteles, 1996, 1028a 20,25). Öte yandan, var olan bir şey hep belli bir kategoride (belli bir nicelik, nitelik, yer, zaman vb.) var olur. Buradan çıkan sonuca göre, ontik anlamda, töz ve öz birbirinden ayrılamaz, birleşik bir var olandır. Başka bir deyişle, özü olmayan bir töz, tözü olmayan bir öz olamaz. Fakat, bir şeyin neliğine dair araştırmalar yaparken ontik anlamda değil, epistemik anlamda, düşüncede bazı ayrımlara gidilmektedir. Başka bir deyişle, "bir tarafta tek tek var olan şeyler, öbür tarafta, onlardan bağımsız bir biçimde, onların 'özü' veya neliği diye bir şey olamaz (Özcan, 2009a, s.129). Ne var ki, tözler, var olmak için başka bir şeye gereksinim duymadıklarından diğer var olanların nedeni olarak kabul edilir. "Çünkü tözler olmaksızın belirlenimler ve hareket yoktur" (Aristoteles, 1996, 1071a 5). Dolayısıyla, ontik anlamda "varlığın çeşitli anlamlarını ele alırsak, birinci olarak özne [dayanak/*hypokeimenon*] önce gelir, dolayısıyla töz önce gelir" (1996, 1019a 5).

Toparlamak gerekirse, Aristoteles, asıl anlamda var olanları ontik ve epistemik var olanlar olarak ikiye ayırır. Ontik açıdan bakıldığında asıl anlamda var olan, tek tek şeyler, yani birincil (tözler) *"ousia"*lardır. Epistemik açıdan bakıldığında ise asıl var olanlar, tek tek var olanların neliğini dile getirmek için kullanılan, Aristoteles'in ikincil (töz) *"ousia"* dediği tümellerdir (Özcan, 2009a, s.124). Biz de çalışmamızda "*ousia*" yerine, ontik anlam kastedildiğinde "töz", epistemik anlam kastedildiğinde "öz" terimini kullanacağız.

Aristoteles'in, araştırmalarını belli bir ontolojik temelden hareketle yapması felsefi görüşlerinin, hayatın -bir bölümüyle değil-, bütünüyle bağının kurulması anlamına gelir. Bu da, konumuzla, yani insanlar arasındaki aynılık, farklılık ve eşitlik kavramıyla ilgisinde düşünüldüğünde, adı geçen kavramları ele alırken bir indirgeme veya atlama yapılmaması ya da bu kavramları bulanıklığından veya -özellikle aynılık ve eşitlik söz konusu olduğunda- iç içe geçmişliğinden kurtarılabilmesi için meselenin ontolojik boyutunu, var olanla ilgisinde inceleme ihtiyacı doğurur. Aristoteles felsefesi, bunu, böylesi bir başlangıç üzerine yapılan felsefi soruşturma ile var olanlar arasındaki yapısal farklılığı görerek ve göstererek sağlamaktadır. Başka bir deyişle, bu tür bir araştırmada

öncelikle var olanların ontik bakımdan aynı, farklı ve/veya eşit olup olmadığının soruşturulması, Aristoteles felsefesinin yapısal özelliğidir. Var olanlar arasındaki yapısal farklılığı görmek ise her bir var olanın bilinme yolu ve bilgi türüne ulaşmamızı olanaklı hale getireceği gibi -özellikle beşeri bilimler söz konusu olduğunda- insansal yaşam alanıyla kurulan bağlarda, -incelediğimiz üç kavramın büyük önem arz ettiği de göz önüne alınırsa- var olanla kurulacak ilişkilerin doğru bir şekilde kurulmasını da sağlar. Zira, Aristoteles'e göre, "bir ilk ve temel yanlıştan işe başlamak, sonunda felâkete düşmemeyi olanaksız kılmaktadır" (Aristoteles, 2016, s.175; 1302a-1302b). Dolayısıyla, en başta yapılacak iş, var olanların yapısal farklılığının ortaya konmasıdır denebilir.

1.3. Yapısal Aynılık Düşüncesinin Epistemolojik Temelleri

İmdi, Aristoteles'in, "varlık" araştırmalarını yaşamla bağını kuracak ve var olanlar arasındaki yapısal farklılığı görecek şekilde ontolojik bir zemin üzere inşa ederken, önce nelerin var olduğunu, sonra bu var olanların ne olduğunu sorarak işe başladığı, yani ontolojik temellere dayalı bir felsefeyi hareket noktası olarak kabul ettiği hatırlanacak olursa, ilk başta ontik anlamda nelerin var olduğunu ve kaç türe ayrıldığını ortaya koymak, daha sonra bu var olanların neliğini bilmemizi sağlayan ve bu bakımdan asıl var olan olarak kabul edilen şeyleri incelemek yerinde olacaktır.

Nitekim, Aristoteles'e göre, "bazı şeylerin tözler olmalarından, başka bazılarının ise tözün belirlenimleri olmalarından dolayı 'var' oldukları söylenir" (Aristoteles, 1996, 1003b 5). Başka bir deyişle,

> Asıl anlamda var olan şeyler tek tek var olan şeylerdir, bir-olan şeylerdir; çünkü, diğer var olan şeyler bu tekle çeşitli bakımlardan girdikleri ilişkiler sonucu, örneğin bu tekin hareket ettirici nedeni olarak ya da bu tekin kategorilerde dile getirilen çeşitli belirlenimleri olmaları bakımından var olduğu söylenilen şeylerdir (Özcan, 2009a, s.125).

Böylesi bir ayrıma gidilmesinin sebebi, var olanların yapı bakımından aynı olmamalarında yatar. Aristoteles, bu "varlık" araştırmasından hareketle asıl anlamda var olanları en başta yapısında madde olup olmamasına göre i) duyulur var olanlar ve ii) düşünülür var olanlar olmak üzere iki ana türe ayırır (Aristoteles, 1996, 1069a 30). Duyulur olanlar da kendi aralarında a) oluş ve yok oluşa tabi olanlar ve b) olmayanlar olarak ikiye ayrılır. Oluş ve yok oluşa tabi olan duyulur var olanlar, maddi yapıda

olduklarından dolayı devinir, değişir ve kendi başlarına vardırlar (Aristoteles, 1996, 1042a 25,30). Başka bir deyişle, -bir kuş, bir çiçek, bir insan gibi- tek tek var olan şeylerdirler. Duyulur olup ezeli ve ebedi olan, yani oluş ve yok oluşa tabi olmayan varlıklar da vardır (1996, 1069a 30). Bunlar, göksel cisimler olup, diğer duyulur cisimlerin aksine oluş ve yok oluşa tabi değillerdir (1996, 1072a 25). Başka bir deyişle, bunlar da maddi olup kendi başlarına vardırlar, devinir ama değişmezler. Düşünsel var olanlar da kendi aralarında, a) kendi başına var olan düşünülür var olanlar ve b) kendi başına var olamayan düşünülür var olanlar şeklinde ikiye ayrılır. Düşünülür var olanlar ise madde içermediklerinden dolayı devinim ve değişim içinde değildir. Bu sebeple de oluş ve yok oluşa tabi değillerdir (Özcan, 2009a, s.126). Var olmak için başka bir şeye gereksinim duymayan, yani kendi başına var olan düşünülür var olanlar, devinen her türlü varlığın devinme nedenidirler. Çünkü, Aristoteles'e göre, "(…) asıl anlamda/ilk devindiren devindirilemez. Bütün devinen nesneler için ilk/asıl anlamda devinimsiz bir devindiren vardır" (Aristoteles, 2017, 258b 5). İşte, bu, özü gereği olan düşünce, "özü gereği en iyi olanı, en yüksek Düşünce de en yüksek İyi'yi konu alır. Akıl, akılsalı kavrarken kendi kendisini düşünür" (Aristoteles, 1996, 1072b 20). Başka bir deyişle, kendi başına var olan düşünülür varlık, mutlak etkinlik halinde olan bir şey, kendi kendisini düşünen düşünce veya Tanrı olabilir. Kendi başına var olamayan düşünülür var olanlar da madde içermez, devinip değişmez, dolayısıyla oluş ve yok oluşa tabi değildir. Fakat, kendi başlarına var da değildir. Aristoteles'e göre onlar, duyulur tek tek şeylerden var olma bakımından değil, bir tür soyutlama ile tanım ya da mantık bakımından önde gelirler. Duyulur var olanlardan bağımsız olarak var olamayacakları gibi, duyulur var olanların içinde de var olamazlar. Bu bakımdan, onlar, özel bir varlık tarzına sahiptirler (1996, 1040b 25, 1077b 10,15). Bunlar "kuş", "çiçek", "insan" gibi tür ve cins adları, yani akılca bilinir olan tümellerdir (Aristoteles, 2017, 189a 5). Tümeller, belli bir varlıklar bütününün ortak olarak paylaştığı, başka bir deyişle, belli bir varlık grubunun her bir tekine yüklenilen şeydir (Aristoteles, 1996, 999b 25,30).

Hatırlanacak olursa, Aristoteles, "varlığın ne olduğu sorununun, tözün ne olduğu sorunu" anlamına geldiğini, tözün ise asıl anlamda var olan olduğunu, asıl anlamda var olanlardan ise var olmak için kendinden başka hiçbir şeye ihtiyacı olmayan şeyleri anladığını söylemiştik. İmdi, bu açıdan bakıldığında, yukarıda belirtilen varlık türlerinden, kendi başına var olamayan düşünülür var olanları asıl var olan olarak kabul

etmemek gerekir gibi gözükür. Fakat, Aristoteles felsefesini bütünlüğü içinde göz önüne aldığımızda, bu durumda, "varlık" alanını sadece tek tek "var olan" tözlerle, yani duyulur olanlarla sınırlamış oluruz (Özcan, 2009a, s.127). Öte yandan Aristoteles, *Metafizik* kitabında "bir şeyi o şey yapan şey" anlamındaki, bir şeyin neliğini belirten epistemik var olanların da *ousia* olduğunu kabul eder (Aristoteles, 1996, 1028a 15). Zira, Aristoteles'e göre, "bildiğimiz bütün varlıkları, bir birlik ve özdeşliğe sahip olmaları ve bir niteliğin kendilerine evrensel olarak ait olması bakımından biliriz" (1996, 999a 25). Başka bir deyişle, tümellerin olmadığını kabul edersek bilim de olanaklı olmayacaktır demiş oluruz. Çünkü, Aristoteles'e göre, "her bilim konu olarak tümeli ele alır" (1996, 1003a 15). Öte yandan, epistemik anlamda var olan bu tümellerin töz, yani birincil *ousia*lar gibi kendi kendine yeten bir varlık olmadıklarını ve tözden ayrılmasının mümkün olmadığı hatırlanacak olursa, tek tek şeyler, "bir şeyi o şey yapan şey", yani neliği olmaksızın var olamaz (1996, 1028a 20,25). Dolayısıyla, töz varsa, öz de olmak zorundadır. Şunu da unutmamak gerekir ki, hiçbir tümel, bireyler dışında ve ayrı başına var olamaz (1996, 1040b 20). Ne var ki, Aristoteles felsefesi bütünlüğünde ele alındığında,

> Bir tözün özünü oluşturan şeyin var olmaması ya da Aristoteles'in, var olmayan bir şeyi töz olarak adlandırması düşünülemeyeceğini göre, bunlar zorunlu olarak, "özü gereği" var olmalı ve yukarıda dile getirdiğimiz varlık türlerinden birisi içine girmeli. Duyusal olmadıklarından da ancak düşünsel varlık türüne ait olmalılar (Özcan, 2009a, s. 127).

Toparlayacak olursak, Aristoteles'e göre var olanlar aynı yapıda değildir. Buna göre, var olanlar, duyulur ve düşünülür olmak üzere iki anlamda kullanılmıştır. Ontik anlamda var olanlar, -en temel özelliği olarak- maddi yapıda olan, yani duyularla algılanabilir olan, bölünemeyen ve sayıca tek olan şeylerdir. Fakat onlar da kendi içlerinde oluş ve yok oluşa tabi olan ve olmayan olarak ikiye ayrılır. Düşünülür var olanlar ise -en temel özelliği olarak- içinde madde barındırmayan dolayısıyla oluş ve yok oluşa tabi olmayan şeylerdir. Bunlar da kendi içinde, kendi başına var olan kendi kendini düşünen akıl ve kendi başına var olamayan, belirli bir şey olarak var olan tek tek şeylerin neliğini dile getiren cins ve tür adları, yani "ikincil *ousia*lar" veya kavramlar olmak üzere ikiye ayrılır. Bu söylenenleri kategoriler bağlamında yeniden dile getirecek olursak,

> İlk başta ve asıl anlamıyla varlık, ne bir taşıyıcı için söylenen ne de bir taşıyıcı içinde olan varlıktır; örneğin belli bir insan ya da belli bir at. Türce ilk varlıklar denenlerle bu türlerin cinsleri içinde bulunanlara ise ikincil varlıklar denir;

> sözgelişi belli bir insan tür olarak 'insan'dadır, türünün cinsi ise 'canlı'. O halde bunlara, 'insan' ve 'canlı'ya ikincil varlıklar denir (Aristoteles, 2014a, 2a 10,15).

Aristoteles'e göre "bölünemeyen ve sayıca tek olan nesneler genel anlamda hiçbir taşıyıcı için söylenmez" (2014a, 1b 5). Dolayısıyla, tek tek var olanlar, Aristoteles'in varlık görüşündeki sıralamaya göre "ilk başta ve asıl anlamıyla" ontik anlamda var olan tözler, yani birincil *ousia*lardır. Tür veya cins adları ise, bu ilk varlıkların neliğini veya özünü dile getiren ikincil *ousia*lar, yani epistemik anlamda var olanlardır.

Tüm bunlardan hareketle, "tek ve tür olarak insan" derken, "tek" ile, ontik anlamda bir *ousia* olarak var olan -belirli- "bir insan"ın, "tür" ile ise, epistemik anlamda bir *ousia* olarak var olan "insan"ın kastedildiği sonucuna varabiliriz. Başka bir deyişle, "insan" da bir var olandır, "bir insan", örneğin Sokrates de bir var olandır; ama farklı türden var olanlardır. İmdi, tek tek var olanların özelliklerinden hareketle oluşturulan "tür"ün, yani tek ve tür arasındaki bu ilişkinin insanlar arasındaki aynılık, farklılık ve eşitlik ile ilgisini kurmak yerinde olacaktır.

Yukarıda belirtildiği gibi belirli bir varlık grubunu bir ad altında toplamak, onlara "insan" demek, sadece bir varlık grubuna -daha sonraları Locke'ın yaptığı gibi- bir ad vermek demek değildir; tekler arasında ortak özelliklerin var olduğunu kabul etmek demektir. Söz gelimi "insan iki ayaklı bir hayvandır" diyecek olursak, iki ayaklı olmanın her insan teki için geçerli olduğunu, bu açıdan insanların aynı olduğunu kabul etmek gerekir gibi görünür. Fakat tam da bu ortak olan ya da aynı gibi görünen şey bakımından, başka bir deyişle aynı olan şey bakımından insan tekleri birbirinden farklıdır. Zira, her bir insan tekinin ayağı diğerinden farklıdır, birbirinin aynı olan iki ayak yoktur. Aristoteles, "farklı" tanımına göre, "birbirinden başka olmakla birlikte bir bakıma aynı olan şeylere 'farklı' şeyler denir. Yalnız bu aynı olma, sayı bakımından aynı [bir] olma değildir; tür, cins veya benzerlik bakımından aynı olmadır" (Aristoteles, 1996, 1018a 10). Buna ek olabilecek -daha öncede yaptığımız[10]- bir çıkarımla, bu aynı olmanın -özellikle canlı nesneler söz konusu olduğunda- ontik anlamda aynı olma anlamına da gelmediğini/gelemeyeceğini belirtmek gerekir. Her insan iki ayaklıdır ama tıpa tıp aynı

[10] "Aristoteles'te Aynılık, Farklılık ve Eşitlik Kavramları" bölümüne bakınız.

yapıda ayağa sahip iki insan mevcut değildir ve olamaz da[11]. "İnsan iki ayaklı bir hayvandır" cümlesi, epistemik anlamda ele alındığında doğrudur fakat, tek tek insanlar ele alındığında, yani ontolojik açıdan bakıldığında "her bir insanın, birebir aynı şekilde iki ayaklı bir hayvan olmamasının" sebebi, tek tek insanların -Aristoteles'in ilk ve asıl anlamda töz olarak kabul ettiği- var olmak için kendinden başka hiçbir şeye ihtiyacı olmayan, yani genel anlamda hiçbir taşıyıcı için söylenemeyen, bölünemeyen ve sayıca tek olan şeyler olmalarından (Aristoteles, 2014a, 1b 5); öte yandan, iki ayaklı olmanın, tür olarak insanı diğer hayvan türlerinden ayırmaya yaramasından, epistemik anlamda bir varlık birliği olmasından, yani türsel bir özellik olmasından ileri gelir. Zira, Aristoteles'e göre, "bildiğimiz bütün varlıkları, bir birlik ve özdeşliğe sahip olmaları ve bir niteliğin kendilerine evrensel olarak ait olması bakımından biliriz" (Aristoteles, 1996, 999a 25). Daha önce de bahsedildiği üzere mutlak anlamda eşitlik, her anlamda olmak üzere hem epistemik hem ontik anlamda aynılık demektir. Canlı varlıklarda böyle bir şey, en azından ontik anlamda böyle bir şey olamayacağına[12] göre ancak bir bakımdan aynılık üzerinden yapılan benzerlikle, eşitlikten bahsedilebilir. Söz gelimi, "iki insanın bacakları dayanıklılık bakımından eşittir" gibi bir sava ulaşılabilir. Öte yandan, şunu da unutmamak gerekir ki, bir bakımdan eşitlik, diğer bakımlardan sağlanan eşitliklere etki edemez veya indirgenemez. Zaten, bir bakımdan olmasının mahiyeti de budur. Örneğin, dayanıklılık bakımından birbirine eşit denilen iki çift bacak, futbol oynama yetenekleri bakımından da eşit kabul edilemez.

Toparlayacak olursak, Aristoteles'in, insanlar arasındaki yapısal farklılık görüşünün temel dayanağı, ontolojik görüşüne dayanır. Aristoteles, var olanlar arasındaki yapısal farklılığı serimlerken bir yandan da farklı farklı var olanların birbirleriyle ilişkini de göz önünde bulundurur. Buna göre, -hiyerarşik olarak- kendi başına var olan ontik anlamda *ousia*lar birincil var olanlar iken, ikincil *ousia*lar, yani epistemik anlamda var olanlar ise, ontik anlamda kendi başına var olan birincil *ousia*ların neliğini dile getiren, dolayısıyla onlardan bağımsız var olamayan *ousia*lardır. Bu ayrımın, çalışma konumuzla

[11] Niçin olamayacağını "Bir Şeyin Doğası Bağlamında Aynılık, Farklılık ve Eşitlik" bölümünde ele alacağız.

[12] Canlı varlıklarda ontik anlamda birlik, -madde ve formun, bir bütün (*synolon*) olarak- ancak canlı varlığın kendi kendisiyle olan birliğidir.

ilgisinde önemi ise, işte bu epistemik anlamda var olanların, tek tek var olanların yalnızca -genel olarak- neliğini dile getiren bir tür var olan olduğu, dolayısıyla epistemik anlamda aynılıktan hareketle tek tek var olan her şeyin aynı olamayacağını ve bir iş/eylemde bulunma olanağının epistemik anlamda var olanlarda değil, -herkesin her işi yapamayacağını, yani yapısal farklılıkları göz önünde bulundurmak kaydıyla- ontik anlamda var olanlarda olacağını, dolayısıyla değerin türden çok tek tek var olanlarda aranması gerektiğini görmektir. Zira, daha önce de bahsedildiği üzere, "tür olarak insan" değeri, tek tek var olan insanların yaptığı/gerçekleştirdiği değerlere göre oluşur.

Aristoteles'e göre ilk felsefenin işi, "varlığı varlık olmak bakımından ele almak, yani aynı zamanda onun özünü ve varlık olmak bakımında özüne ait olan niteliklerini incelemek" olacaktır (Aristoteles, 1996, 1026a 30). Zira, Aristoteles, bilmenin, ilk ilkeleri, ilk nedenleri ve temel öğeleri kavramakla gerçekleşeceğini belirtir (Aristoteles, 2017, 184a 15). Dolayısıyla, Aristoteles, varlık araştırmasını yaparken var olanları -yapılarından hareketle- türlerine göre ayırmakla kalmayıp, var olma tarzları bakımından da ayırmış, yani bir şeyin var olduktan sonraki tamamlanma sürecini de incelemiştir. Zira, yapısal anlamda farklılık taşıyan var olanların olanakları/güçleri farklı olduğu için, gelişimleri ve kendini tamamlamaları da farklılık gösterecektir.

1.4. Tamamlanma Süreci Açısından Aynılık, Farklılık ve Eşitlik

Aristoteles'in, bir şeyin tamamlanma süreci, yani varlık tarzları hakkındaki görüşlerine geçmeden önce tür ile tarz arasındaki farkı belirtmek yerinde olacaktır.

> Varlık söz konusu olduğunda 'tür' ile 'tarz' arasındaki farkı ve ilişkiyi 'su'yun varlığı ile 'suyun halleri' arasındaki fark ve ilişkiye benzetebiliriz. Nasıl ki su var olan bir şeydir, ama sıvı, katı ve gaz halinde bulunur ve 'sıvı'lık, 'katı'lık ve 'gaz'lık suyun hallerine veya tarzlarına karşılık gelirse, var olan herhangi bir şey de "olanak" halinde, 'etkinlik' halinde veya 'amacını kendi içinde taşıyarak' var olabilir (Özcan, 2011, s.119).

Dikkat edilirse, bu ayrımlar bir ve aynı şeye üç farklı açıdan bakma anlamında yapılan ayrımlardır. Yoksa, kendi başlarına veya birbirlerinden bağımsız olarak var olma gibi bir durum söz konusu değildir. Olanak halinde var olma maddelerin, etkinlik halinde var olma madde ve formdan oluşan bileşik varlıkların veya cisimsel teklerin, amacını kendi içinde taşıyarak var olma ise biçimlerin, türlerin ve neliklerin var olma tarzlarıdır

(Kuçuradi, 2016, s.55). Dolayısıyla, varlık tarzları her varlık türünde aynı şekilde dile getirilemez; başka bir deyişle, aynı anlama gelmez. Varlık türüne göre bu var olanların özelliklerine göre farklılık gösterirler. Biz, çalışma konumuz insanlar arasındaki aynılık, farklılık ve eşitlik olmasından dolayı, varlık tarzlarının anlamlarını, asıl anlamda var olanlar ile ilgisinde ele alacağız. Fakat, öncesinde, bu terimlerin kendilerinin ne anlama geldiğini kabaca ortaya koymak, konunun daha iyi anlaşılması için yerinde olacaktır.

Dynamis/Dynamei sözcüğü, kabaca söylemek gerekirse, "güç" ve "olanak" olmak üzere iki anlamda kullanılmaktadır. *Dynamis* sözcüğünün ilk anlamı, yani gücün asıl anlamda tanımı, "bir başka varlıkta veya başka bir varlık olmak bakımından aynı varlıkta bulunan bir değişme ilkesi"dir (Aristoteles, 1996, 1020a 5). Öte yandan Aristoteles, *dynamis*in sadece harekete geçirmek veya başka bir şey tarafından harekete geçirilmek üzere doğal bir özellik anlamına gelmediğini, gerçekte var olma, yani etkinlik halinde var olmanın karşıtı olarak "olanak/imkân halinde var olma" anlamı taşıdığını da belirtir (1996, 1048a 25,35). Aristoteles'e göre, güç, i) kendisinde ve başka bir şeyde hareketi veya değişmeyi başlatma kaynağı, yani etkin güç, ii) başka bir varlık tarafından değiştirilebilme, yani edilgin güç, iii) olumlu veya olumsuz yönde değişebilme iv) ne başka bir varlık ne de kendi tarafından kendisini ortadan kaldırma ilkesine sahip olmaması ve v) bütün bu güçlü denilen şeyler, sadece gerçekleşme veya gerçekleşmeme potansiyeli anlamlarında kullanılır (1996, 1019a 30-1019b 15). Böylece bu sözcük, "her biri hem olumlu hem olumsuz nitelendirmesi alacak şekilde (a) etkin ve (b) edilgin güç - bir şey yapma ve/veya bir şey yapılabilme (ya da yapılamama) gücü- şeklinde ikiye…" indirgenebilir (Özcan, 2011, s.122).

*Dynamis*e, araştırma konumuz olan insanlar arasındaki aynılık, farklılık ve eşitliği de kapsayacak şekilde bir örnek vermek gerekirse, söz gelimi, müzik yapabilme gücü "tür olarak insan"ın bir olanağı olarak vardır. Bu olanak, tür bakımından her insan için aynıdır. Fakat, tür değil de tek tek insanlar olarak ele alındığında kiminde bu olanağın/yatkınlığın olduğunu kiminde olmadığını görürüz. Hatırlanacağı üzere, -özellikle canlı varlıklar söz konusu olduğunda- tür bakımından aynılık ontik değil, epistemik anlamda bir varlık birliğidir. Dolayısıyla, türe ait bu olanak tek tek insanlar ele alındığında herkeste bulunur diye bir sonuca varılamaz. Bu, yapısal farklardan ileri gelen bir durumdur. Öte yandan bu

olanağa sahip olanlar arasında da bir seviye farkı[13] mevcut olabilir. Dolayısıyla, türce aynı olan olanak/yatkınlık tek tek insanlar söz konusu olduğunda farklılık gösterir. Türce müzik yapma olanağı, bu olanağa sahip bir tek tarafından eyleme döküldüğünde gerçeklik kazanmış, yani olanak etkinliğe dönüşmüş olur. Öte yandan, bu olanağa sahip bir tekin, olanağını açığa çıkarmasına ve -hangi türde müzik yapacağı gibi- şekil kazandırmasına başkaları yardımcı olabilir, etki gösterebilir. Bu da müzik yapma olanağına sahip bir tekin edilgin gücü münasebetiyle olur. Ve bu olanağa sahip olup, olanağı etkinliğe dönüştürmüş kişi, söz gelimi olumlu anlamda barışa veya olumsuz anlamda savaşa davet çıkaracak türden müzik yapabilir. Aynı örnek üzerinden eşitliği ele almak gerekirse, müzik yapma olanağı için, bu olanağın insan türünde olmasının eşitlik anlamına değil, aynılık anlamına geldiğini belirtmek gerekir. Zira, tek tek insanlara bakıldığında kiminde bu olanak varken kiminde yoktur. Dolayısıyla, bu olanağı açığa çıkarma veya geliştirme, yalnızca bu olanağa sahip insanların hakkı olur[14]. O halde, hak bakımından ele alındığında yalnızca bu olanağa sahip insanlar, bu olanağa sahip olmalarından hareketle hak bakımından eşittirler denebilir. *Dynamis*in akılla ve dolayısıyla, insan türü ile ilişkisi de benzeri bir akıl yürütmeyle sağlanır. Fakat, bu ilişkinin "Aristoteles'te İnsan Türünün Ayırt Edici Özelliği Olarak Akıl" bölümünde detaylı olarak ele alınması, konunun anlaşılması için yerinde olacaktır.

Energeia ise, "Türkçede, hareket etme, edimde/eylemde bulunma, edim halinde olma ve/veya etkin olma; edimsellik, gerçeklik ve/veya etkinlik halinde ya da fiil halinde var olma terim ve/veya ifadeleriyle karşılanabilir…" (Özcan, 2011, s.127). Aristoteles felsefesinde en genel anlamda "etkinlik halinde var olma" anlamına gelir.

> O halde fiil, bina yapanın bina yapma yetisine sahip olana, görenin, gözleri kapalı olan, ancak görme duyusuna sahip olana … göre olan durumudur. Fiil [eylem/etkinlik hali] adını bu farklı ilişkilerdeki birinci öğeye verelim, diğer öğe ise kuvvedir [olanak halindeki güç] (Aristoteles, 1996, 1048b 5).

Olanak ve etkinlik halinde var olanı bir örnek ile açıklamak gerekirse, söz gelimi bir elma ağacı olma olanağı, bir elma ağacı çekirdeğinde olanak halinde bir var olandır.

[13] Seviye farkı ile, potansiyelin ulaşabileceği en son noktayı kastediyoruz.

[14] Hem türce aynı olup hem de hak bakımından eşit olan şeyler ise yalnızca barınma, giyinme, sağlık gibi temel haklar olabilir. Öte yandan, eğitim de temel haktır fakat, herkese aynı eğitim verilmemelidir. Zira, her insanın her işe yatkınlığı olmadığından dolayı, her insan her işi yapamaz.

Dışarıdan bir müdahale olmadıkça ve doğal ortamı uygun olduğunda çekirdek etkinlik haline geçip, filizlenip büyüyerek bir elma ağacı olacaktır. Fakat, henüz tam bir elma ağacı olması için *entelegkheia*sını tamamlaması gerekecektir. Bu bakımdan, etkinlik halinde var olma, bir anlamda -tamamlanmak üzere- yolda olma manasına gelir denebilir. Zira, unutmamak gerekir ki, varlık tarzları araştırması "bir ve aynı şeye" üç farklı açıdan bakmak demektir.

Etkinlik halinde olma ile kastedilen, şeylerin devinim veya edim halinde olmalarıdır. Aristoteles'e göre, "(…) 'fiil (*energeia*) deyimi' esas olarak kendisinden çıktığı hareketlerden diğer şeylere uzanır; çünkü en mükemmel anlamda fiilin, hareketin aynı olduğu düşünülür" (Aristoteles, 1996, 1047a 30). Aristoteles'in asıl var olan görüşü hatırlanacak olursa, ontik bakımdan kendi başına var olan duyusal tekler birincil *ousia*ları oluşturuyordu. Ve bu duyusal -özellikle de canlı- teklerin en belirgin özelliklerinden biri devinir olmaları idi. Öte yandan, Aristoteles'e göre, "(…) bilfiil [etkinlik halinde] olarak var olmadıkları halde harekette oldukları kabul edildiği taktirde bilfiil olarak var olmaları gerekir" (1996, 1047a 35). Bu bakımdan, etkinlik halinde var olanlar, bir anlamda gerçek var olanlar anlamına da gelir. Zira, "var olmak için başka bir şeye ihtiyaç duymayan her bir şey her zaman *energeia* (etkinlik/gerçeklik) halinde vardır" (Özcan, 2011, s.134). Fakat, unutmamak gerekir ki, bu anlamda etkinlik halinde var olan her şey gerçektir, ama her gerçek, etkinlik halinde var değildir. Öte yandan, "kendi başlarına var olamayan *eidos*ların (formun) *energeia* (etkinlik/gerçeklik) halinde olması ancak epistemik açıdan mümkündür. Bunlar, maddeden bağımsız düşünüldüklerinde, yalnızca *entelegkheia* halinde var olabilirler. Buradan hareketle diyebiliriz ki "*etkinlik halinde var olma* (*energeia*) ifadesi ilk ve asıl anlamıyla, kendi başına var olabilen varlıkların varoluş tarzlarını dile getirmek için kullanılır" (2011, s.131).

Etkinlik halinde var olmanın çalışma konumuzla ilgisine gelecek olursak, etkinlik halinde var olan her doğal varlık gibi her insan teki de belirli bir madde ve *eidos*tan meydana gelir ve belirli bir tohumdan/yakın maddeden çıkar. Başka bir deyişle, -Aristoteles'in "Bir Şeyin Doğası Bağlamında Aynılık, Farklılık ve Eşitlik" bölümünde daha detaylı olarak göreceğimiz- canlı doğada var olan her tek, yakın maddesi gereği diğerlerin farklıdır. Fakat, bu farklılıklar epistemik anlamda, yani bir varlık birliği olarak, söz gelimi, etkinlik halinde var olmaları bakımından aynılık taşır. Etkinlik halinde var

olmayı, her bir tekin kendi olanaklarını açığa çıkardığı evre olarak ele aldığımızda, her bir tekin olanakları bir olmadığı için etkinlik halinde var olma biçimleri de farklı olacaktır sonucuna varılabilir. Bu çıkarımın önemi ise, eşitlikle ilgisinde anlam kazanır. Bunu bir örnekle açıklamak gerekirse, insan türüne has bir olanak olarak müzik yapmaya yatkınlığı olan, müzik kulağı olan iki insan, söz gelimi şarkı söyleme olanağına sahip olmaları bakımından ve bu olanağı etkinliğe çevirip şarkı söylemeleri bakımından aynıdırlar. Fakat, olanaklar bir bakıma da sınır anlamına geldiğinden etkinliğe geçirilen şey, -tek tek o iki insan ele alındığında- aynı değildir. Zira, hatırlanacak olursa, -özellikle canlı varlıklar söz konusu olduğunda- yakın maddeden dolayı mevcut olan yapısal farklılık, olanak/güç anlamında farklılık anlamına gelir. Buradan hareketle, -olanaklar/güçler genel kavramları bakımından aynı olsa da- tek tek şeylerin gelişimi ve kendini tamamlaması da farklı olacaktır denilebilir. Bunu, yukarıdaki örneğimizi devam ettirerek açıklamak gerekirse, müzik kulağını sahip, şarkı söyleme olanağı (gizil gücü) olan iki ses sanatçısı, olanaklarını etkinliğe çevirmeleri bakımından aynı olsalar da söz gelimi, ses renkleri, gırtlak çarpmaları, oktav aralıkları bakımından farklılık taşırlar. Biraz daha somutlaştırmak gerekirse, söz gelimi, bir ses sanatçısı, beş oktava kadar çıkabilme özelliğini ya da bas bariton tarzda şarkı söyleme özelliğini -gerekli eğitimi alma ve çalışma kaydıyla- kendi içinde, olanak halinde taşıdığı için edinebilmiş ya da kazanmıştır. Ne var ki, kendi içinde taşıdığı, beş oktava kadar çıkabilme olanağı, aynı zamanda, altı oktava kadar çıkamama anlamına ya da -istisnalar olsa da- bas bariton tarzda şarkı söyleme olanağı, aynı zamanda, kontrtenör tarzda söyleyememe anlamına gelir. İşte bu bağlamda, olanaklar bir bakıma da sınır anlamına gelir ve etkinliğe geçirilmeleri bakımından aynı olsalar da tek tek var olanlarca etkinliğe geçirilen şey/şeylerin aynı olduğu söylenemez.

Öte yandan, verdiğimiz örnekten hareketle, yetkinlik/yeterliliklerine göre bir benzerlik üzerinden, söz gelimi, ses geçişlerini doğru zamanda ve doğru tonda yapmaları bakımından bir tür eşitlikten bahsedilebilir. Ne var ki, buradaki eşitlik, dikkat edilecek olursa, bir bakımdan kurulan yüksek benzerliğe göre denklik anlamındadır. Buradan hareketle, söz gelimi, şarkı söyleme olanağını yeni yeni etkinliğe geçirmiş biri ile usta bir ses sanatçısının, şarkı söylemek bakımından eşit olduğunun söylenemeyeceği sonucuna ulaşabiliriz. Varlık tarzlarına göre, usta bir ses sanatçısı örneği ile kastedilen şey, müzik yapma olanağı (gizil gücü) olan birinin, bu olanağını açığa çıkarıp, yani gizil gücü

energeia haline getirip, geliştirdikten sonra o konuda belli bir -üstünlük ve erdem anlamına gelen- *arete*ye varması, yani *eidos*un tamamlanması, yani *entelegkheia*ya ulaşılmasıdır.

Olanak halinde var olanın etkinlik haline geçmesinin bir açıdan "yolda olmak" anlamına geldiğini söylemiştik. Bu yolun sonunda ulaşılacak olan amaç ise madde ve formdan oluşan belirli bir birleşik varlığın kendine özgü işi "iyi" yapıp "tam gerçeklik"ine ulaşması anlamına gelen *entelegkheia*sıdır. Başka bir anlatımla, "ontik anlamda var ve gerçek olan (*energeia* halinde olan) [bir] elma [ağacı], devinir ve devinim tamamlanmayı amaçlar; elma [ağacı] bu devinim süreci tamamlandığında ancak kendi *entelegkheia*sına (formuna/ereğine) ulaştığında [meyve vermeye başladığında] tam gerçeklik kazanmış olur" (Özcan, 2011, s.129). Dolayısıyla tam gerçeklik anlamına gelen *entelegkheia* bir bakımdan da erek anlamına gelir. Aristoteles felsefesinde bir şeyin *entelegkheia*sına ulaşması demek yalnızca kendine özgü işi yapmak değil, kendine özgü işi "iyi" yapmak, yani o işte bir üstünlüğe veya erdeme ulaşmak demektir. Söz gelimi, bir atın işini koşmak olarak belirlediğimizde, her at koşar ama bazıları daha hızlı koşarak o işte üstünlük ve erdem anlamına gelen *arete*ye ulaşır. Ve böylece -bir anlamda- *entelegkheia*sına ulaşmış, yani tamamlanmış, mükemmellik veya tam gerçeklik kazanmış olur.

Aristoteles'e göre "'ne için?' [erek] hem maddeye, hem nedir'e (kavrama) [onu o yapan şey/öz/nelik] hem de ilk devindiriciye bakarak açıklanabilir" (Aristoteles, 2017, 198a 30). Buradan hareketle düşünülür var olanların varlık tarzını anlatmak için kullanılan ve "amacını kendi içinde taşıyarak var olma" anlamına gelen *entelegkheia*nın tüm bunları kapsadığı sonucuna ulaşabiliriz (Özcan, 2011, s.135). *Entelegkheia*nın bu temel iki anlamını, yani "tam gerçeklik" ve "erek" anlamlarını *energeia* ve *dynamis* ile ilişkisinde "insan" kavramı üzerinden ele alıp incelemek konunun daha iyi anlaşılması ve çalışmamızla ilgisi bakımından yerinde olacaktır.

> (…) A) bileşik varlık etkinlik halinde var olan bir şey iken, onun özünü oluşturan form (bileşik varlıktan ayrı düşünüldüğünde) *entelegkheia* halinde, yani "amacını kendi içinde taşıyarak" var olan bir şey ve bir ilkedir. Bu amaç (form), olanak halinde var olan şeyle (maddeyle) birleştiğinde, ortaya belirli bir şey çıkar ve aynı zamanda ortaya çıkan şeyin amacı (telosu anlamında formu) olur. Bu anlamda form (ruh), belirli bir şeyi (insanı) o şey yapan şey anlamında onun *entelegkheia*sı olur; yani (insan söz konusu olduğunda onun kendi içine

> gömülü olduğunu kabul etmek şartıyla) hem varlık nedeni hem bilinme nedeni olur. Bu henüz uygulamaya dökülmemiş 'bilgi'ye benzetilen *entelegkheia*dır ve bu anlamda doğal-canlı bir varlığın, örneğin insanın, ruh sahibi bir varlık olduğunu söyleriz. Entelegkheianın bu anlamı olanaktan etkinlik (gerçeklik) haline geçme ile büyük ölçüde örtüşür. B) Fakat, ruh (bilgi) sahibi olmak, ruha sahip olan açısından, sadece herhangi bir varlık olarak etkinlik halinde (devinim halindeki belirli bir tek olarak) var olma anlamına gelir. Ruhun, örneğin insan söz konusu olduğunda, insanı insan yapan yanı olan aklın (bilginin) kullanılması, uygulamaya/hayata geçirilmesi gerekir ve bu yapıldığında (ya da düşünmeye başladığında) veya ruh 'akla ve erdeme göre' eylemeye başladığında (etkinlik halindeki varlık) insan hayattaki işini yerine getirmiş ve ereğine ulaşmış olur. Bu 'düşünme' veya olanak halinde sahip olunan gücün (bilginin) etkinlik haline geçirilmesi anlamında *entelegkheia*ya karşılık gelir ve tamamlanmışlık ve/veya tam gerçeklik anlamı kazanır (Özcan, 2011, ss.136-137).

Fakat, bu *telos*a ulaşma ve dolayısıyla tamamlanma her bir tekte farklı gerçekleşir. Başka bir deyişle, canlı doğada her tekin kendi *telos*u vardır ve kendi *telos*unu gerçekleştirme biçimi bakımından türdeşlerinden farklılaşır. Söz gelimi, her elma ağacı, elma verdiğinde kendi *telos*una ulaşmış olur, ama her elma ağacının verdiği elma da diğerlerinden farklıdır. Bu bağlamda, insanlar, tür bakımından "aynı" tanımın içine girmiş olsalar da tek tek ele alındıklarında her birinin yapısı "farklı" olduğu için -genel kavramları bakımından aynı olmakla birlikte- *telos*ları da "farklı" olacak, dolayısıyla her bir tekte gerçekleşen insanlıkta "farklı" olacaktır. Eşitlik ise, bu aynılıklar içindeki farklılıklar göz önüne alınarak, bir bakımdan kurulan benzerlikten hareketle -insansal yaşam alanı söz konusu olduğunda genellikle[15]- olanak, hak, değer, akıl ve özgürlük üzerinden kurulacak veya kurulmayacaktır.

> (…) nasıl ki bir cinsin türü diğer türlerden ortak olan bir şey bakımından ayrılıyor ise, yani ortak olan (örneğin hayvan) her türde yeniden ama farklı bir biçimde ortaya çıkıyor ise (inek ve insan, ikisi de hayvandır, ama hayvanlık inekte farklı insanda farklıdır) benzeri şekilde bir türün ayırt edici özelliği, ya da bir türü o tür yapan şey de (örneğin akıl) türün her bir tekinde farklı biçimde gerçekleşir ve her duyusal töz, bu ortak olan şeyi, kendi özü olarak kendisi gerçekleştirmek zorundadır. Bir tekin kendi özünü kendisinin

[15] "İnsansal yaşam alanı söz konusu olduğunda genellikle" diyoruz, zira eşitlik de diğer kavramlarda olduğu gibi pek çok bakımdan ele alınabilir. Fakat çalışma konumuzun kapsamı dahilinde eşitliği olanak, özellik, değer, hak, akıl ve özgürlük bakımından ele almak niyetindeyiz.

> gerçekleştirmesi ise o şeyi ereği her ne ise ona ulaşması ve böylece formunu tamamlaması anlamına gelir (2011, s.96).

Tüm bunlardan hareketle, varlık tarzlarının varlık türlerine göre farklı anlamlara geldiği, insanla ilgisinde düşünüldüğünde tek tek insanların varlık tarzı ile tür olarak insanın varlık tarzının aynı olmadığı sonucuna varabiliriz. Biz, çalışmamızla ilgisi bakımından varlık tarzlarını, oluş ve yok oluşa tabi duyulur var olanlar ve kendi başına var olamayan düşünülür var olanlar ile bağlantısı kuracak şekilde ele alacak olup, oluş ve yok oluşa tabi olmayan duyulur var olanlar ve kendi başına var olan düşünülür var olanları bir kenara bırakacağız.[16] Varlık tarzları ve varlık türleri arasındaki ilişkiyi toparlayacak olursak, Aristoteles'e göre duyulur tekler söz konusu olduğunda tanım, üç bakımdan yapılır: Ya maddesinden ya formundan ya da bu ikisinin birleşiminden hareketle yapılır (Aristoteles, 1996, 1043a 10-25). Bu ayrımların realitede değil ancak düşüncede yapıldığı hatırlanacak olursa, *entelegkheia* halinde var olan ile *dynamis* halinde var olanın etkinlik halinde var olan birleşik varlığın kurucu öğeleri olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Zira, "madde olanak halinde, form ise '*entelegkheia*' halinde vardır" (Özcan, 2011, s.136). Öte yandan, Aristoteles'e göre, "(…) tözün ilk anlamı madde, yani kendi kendisiyle belirlenemeyen şeydir; ikinci anlamda töz, genel görünüş (*figure*) ve biçim demektir; o zaman biçimden dolayı maddeye belirli bir varlık denir ve üçüncü anlamda töz, maddenin ve biçimin bileşimidir" (Aristoteles, 2014b, 414a 10). Olanak, ancak belli bir form kazandığında, duyulur bir tek, yani etkinlik halinde olabilir. O halde şu sonuca varılabilir:

> Etkinlik halinde var olan bir şeyin (a) belirli bir *entelegkheia*ya (forma) sahip olduğu, (b) bu *entelegkhei*anın (canlı varlıklar söz konusu olduğunda) varlığın bizzat kendisi tarafından gerçekleştirilmesi gereken bir şey olduğu (onun telosu olduğu) ve (c) (form ayrı başına düşünüldüğünde) *entelegkheia* halinde olmanın etkinlik halinde olmak (kendi başına var olma ve devinme) değil, amacını kendi içinde taşıyarak var olma (veya epistemik gerçeklik) olduğu aynı geçerlilikle ileri sürülebilir (Özcan, 2011, s.137).

Varlık tarzları, yani *dynamis*, *energeia* ve *entelgkheia*, aslında bir ve aynı şeyin farklı varlık ve gelişme aşamalarına karşılık gelmektedir. Bu nedenle, yakın maddesi veya

[16] Adı geçen varlık türlerinin varlık tarzları ile ilgisi hakkında detaylı bilgi için bknz. Özcan, Muttalip (2011). *Aristoteles Felsefesi: Temel Kavramlar ve Görüşler*. Ankara: BilgeSu Yayınları. ss.153-157.

tohumu gereği farklı olan her tek, var oluş sürecinin her aşamasında türdeşlerinden farklı olacaktır sonucuna varabiliriz.

> Maddi tözle ilgili olarak unutmamalıyız ki her şey aynı ilk nedenden çıksa veya ilk nedenleri olarak aynı şeylere sahip olsa ve meydana gelen her şeyin temelinde neden olarak aynı madde bulunsa bile her bireysel şey için ona özgü olan bir yakın madde vardır… O halde bir maddenin diğerinin maddesi olması durumunda ortaya aynı şeyin birçok maddesi çıkabilir (Aristoteles, 1996, 1044a 15, 20).

Örneğin, meşe, ceviz ve kayın gibi pek çok çeşidi olan odun türleri, nihayetinde aynı maddeden, yani odundandır. Başka bir anlatımla, meydana gelen her odunun temelinde neden olarak aynı madde, yani odun maddesi olsa da her bir odunun, söz gelimi sağlamlığı, esnekliği gibi bakımlardan farklılığı, dolayısıyla her birinin kendine has bir "biricikliği" vardır. Öte yandan, aynılık bakımından farklılık, -hayvan türlerinden bir tür olan insan türünün türdeşlerinde de olduğu gibi-odun türlerinden bir tür olan, söz gelimi meşe ağacı türünün kendi içinde de, yani türdeşler için de geçerlidir. Dolayısıyla, -özellikle canlı varlıklar söz konusu olduğunda- her bir tekin -yakın maddesindeki biriciklikten ötürü- var oluşu süreci -genel kavramları bakımından aynı olmakla birlikte- farklı gerçekleşecektir.

Çalışma konumuzla ilgisinde tüm bunlardan çıkarılan sonuç, aynılık, farklılık ve eşitlik kavramlarını insanla ilgisinde ele alırken, varlık türü yanında varlık tarzlarının da gözetilmesi gerektiğidir. Varlık tarzları bakımından duyulur şeyleri, çalışma konumuzla bağlantısını kuracak şekilde toparlamak gerekirse, tek tek var olanlar, taşıdıkları veya taşıyabilecekleri olanaklara göre kurulan bir varlık birliği ile belli bir ad altında toplanmakta, dolayısıyla aynılık taşımakta olsalar da tek tek ele alındıklarında her birinin olanaklarında farklılıklar bulunmakta veya aynı olanlarda da farklı seviyeler/güçler görülmektedir. Dolayısıyla, aynı denilen şeyler tarafından etkinliğe geçirilen şeyler farklılıklar taşımaktadır. Ne var ki, onlar da etkinliğe geçirmeleri bakımından aynılık taşır. Eşitlik ise, varlık tarzları bakımından ele alındığında, olanakların, olanakların etkinliğe geçirilmesinin ve nasıl geçirildiğinin, etkinliğe geçirilen olanakların ereğine ulaşıp ulaşmamasının, başka bir deyişle kendini tamamlayıp tamamlamamasının göz önünde bulundurulmasıyla kurulan belli bir benzerlik üzerinden yeterlilik veya uygunluk mahiyetinde bir denklikten hareketle söz konusu olur. Yukarıda bahsedilen elma ağacı örneği hatırlanacak olursa, iki farklı elma ağacı çekirdeği, elma çekirdeği olmaları

bakımından aynıdır, ama sahip oldukları gizil güçler (*dynamis*/olanaklar) bakımından farklıdır. Etkinlik haline geçtiğinde ise, etkinlik haline geçmeleri bakımından aynı olsalar da birisi daha güçlü diğer daha zayıf olabilir. Ereğine ulaşma, tamamlanma aşamasında da kendilerine tamamlamaları bakımından aynı olsalar da birisi daha az diğeri daha çok meyve verebilir, yani tamamlanmışlıkları birbirine denk olmayabilir. İmdi, aynı örneği insanlar için uygulamaya kalkarsak, söz gelimi iki farklı çocuk, insan olmaları bakımından aynıdır, ama sahip oldukları gizil güçler (*dynamis*/olanaklar) bakımından, söz gelimi bir güç olarak sahip oldukları akıllarını erdemli bir yaşam minvalinde kullanabilir olup olmamaları bakımından farklıdırlar. Bir insan söz konusu olduğunda, gerekli şartlar sağlansa dahi mevcut olanakların etkinliğe geçirilmeleri -elma ağacı örneğinde olduğu gibi- kesinlik taşımaz. Bu hatırlatma ile birlikte, söz gelimi, birisi, etkinliğe geçirdiği aklını erdemli bir hayat sürmek üzere kullanırken diğeri hazlarının peşinden gitmek, onları elde etmek üzere kullanabilir. İmdi, tür bakımından her ikisi de insan olsa da tek tek ele alındıklarında, aklını erdemli bir hayat sürmek üzere kullanan kişi, ereğine ulaşmış, kendini tamamlamış olacaktır. Erdeme sahip olan kişiler, insan olma konusunda bir *arete*ye yani bir üstünlüğe sahiplerken, diğerleri için böyle bir şeyden bahsedemeyiz. Dolayısıyla, erdemli kişilerin eşitliği ile erdeme sahip olmayan kişilerin eşitliği ayrı ayrı olacaktır. "Tamamlanmışlık"ların her bir tekte farklı olmasının nedeni ise, her bir tekin doğasının farklılığından, yani yapısal farklılıktan ileri gelir.

1.5. Bir Şeyin Doğası Bağlamında Aynılık, Farklılık ve Eşitlik

Aristoteles'e göre doğa sözcüğü pek çok anlama gelmektedir. 1) Büyüyen şeylerin, yani canlı varlıkların meydana gelişi veya ortaya çıkması. 2) Büyüyen şeyin kendisinden çıktığı ilk öğe. Örneğin bir çiçeğin kendisinden çıktığı tohum. Dolayısıyla, bir şeyin doğası -bir anlamda- bir şeyin yakın maddesinde gizlidir denebilir. 3) Her doğal varlıkta, özü gereği sahip olduğu ilk hareketin ilkesi. Bir doğal varlığın ilk hareketin ilkesine sahip olması demek, kendi kendine meydana gelebilme gücü, başka bir deyişle, olanağını etkinliğe geçirebilmek için kendinden başka hiçbir şeye ihtiyaç duymamak anlamına gelir. 4) İster doğal ister yapay şeylerin kendilerinden yapıldığı veya kendilerinden çıktığı ilk madde de doğa anlamına gelir. Başka bir deyişle, -duyulur tekten düşüncede ayrıldığında- bir şeyin maddesi onun doğasıdır. Örneğin, mermer, heykel için düşünüldüğünde onun doğası olur. Yani kendisinden yapıldığı şeydir. Öte yandan, bir

şeyin işlevi bakımından düşünüldüğünde her madde her forma uygun değildir. Örneğin, camdan peçete olmaz. Aristoteles'e göre, doğal varlıklar söz konusu olduğunda ise bu ilk madde/maddeler ateş, su, hava, toprak gibi öğelerdir. 5) Doğa, doğal şeylerin tözü (*ousia* ve *eidos*) anlamına da gelir. Sınırı olmayan bir şeyin varlığından da söz edemeyiz. Dolayısıyla, bir forma sahip olmadığı sürece bir şeyin doğası olamayacağı için doğal bir nesne madde ve formun birleşmesinden meydana gelen birleşik (*synolon*) halinde bir varlıktır. Bu sonuncu anlamda doğa, daha çok bir şeyin *eidos*una, yani neliğine karşılık geliyor. Fakat, *eidos* maddeden bağımsız olarak var olamayacağı için "doğa" kelimesi bir anlam genişlemesine uğrayarak 6) genel olarak her türlü töz bir doğa olarak adlandırılmıştır. Zira, bir şeyin doğası onun bir tür tözü anlamına gelir. Bu bakımdan bir şeyin doğası hem maddesi hem formu hem de belirli bir bütünün neliği ve ereği anlamına gelir (Aristoteles, 1996, 1014b 15-1015a 15). Tüm bunlardan hareketle, ilk ve temel anlamda doğa, kendilerinde ve kendileri bakımından hareketlerinin ilkesini taşıyan varlıkların *ousia*sı/tözü anlamına gelir (Özcan, 2011, s.168).

Aristoteles, tabiat anlamında değil de "bir şeyin doğası" anlamında doğa araştırmasını yaparken *Fizik* kitabında doğayı "devinim ve durağanlığın ilkesi ve kendi içinde yapma-yaratma ilkesi taşıyan şey" olarak tanımladıktan sonra bu tanımdan hareketle, yapma-yaratma ilkesini kendi içinde taşıyanlara doğal, taşımayanlara yapma/yapay nesneler diyerek ikiye ayırır (Aristoteles, 2017, 192b 10-30). Söz gelimi bir ağaç, doğada -dışarıdan bir engel olmadıkça- kendi başına devinip-değişebilme gücüne sahiptir. Bu sebeple doğal bir nesnedir. Bir masa ise doğada kendi başına var olamaz. Masayı masa yapan şeyin ilkesi masanın dışında, örneğin bir marangozdadır. Dolayısıyla, yapma-yaratma nesneler, kendi içlerinde a) bir yapma-yaratma ilkesi, b) devinim ve durağanlık ilkesi ve c) değişme gücü taşımadıkları için doğal olan şeylerden ayrılır.

> Aristoteles'e göre 'doğa gereği' demek, bir nesnenin kendi doğası, yani kendi içinde taşıdığı yapma-yaratma ilkesi veya 'değişme gücü' gereği demektir; 'doğaya göre' demek ise, bu ilke veya güce göre, ya da 'kendi başına' sahip olduğu özelliklere göre demektir; çünkü 'doğaya göre' ifadesi, doğal nesnelerde hem nesneleri hem de bu nesnelerde bulunan özellikleri kapsar (Özcan, 2011, s.169).

Çalışma konumuzla ilgisi göz önünde bulundurulduğunda belirli bir canlı tekin "doğa"sının ne anlama geldiğini açmak yerinde olacaktır. Öncelikle şunu belirtmek

gerekir ki, canlı bir var olan, varlık türü bakımından duyulur olduğu için -göksel cisimleri bir kenara bırakırsak- oluş ve yok oluşa tabidir. Dolayısıyla, varlık tarzı bakımından da -devinir olduklarından dolayı- etkinlik (*energeia*) halinde bir var olandır. Etkinlik halinde var olan ise, "(…) birisi madde, diğeri form olmak üzere, iki öğenin birleşmesinden oluşan bir bütündür (*synolon*)" (Özcan, 2011, s.170). Öte yandan, Aristoteles'e göre, doğa her zaman bir taşıyıcı içinde bulunur (Aristoteles, 2017, 192b 30).

> Bundan dolayı önce onun doğasını belirlememiz gerekir. Çünkü en genel kanıya göre bir şeyin en gerçek anlamda tözünü oluşturan şey, onun ilk öznesidir [taşıyıcısıdır]. Şimdi bu ilk öznenin [taşıyıcının], bir anlamda madde olduğu, bir başka anlamda form olduğu, üçüncü bir anlamda ise madde ve formun birleşmesinden meydana gelen şey olduğu söylenir (maddeden örneğin tuncu; formdan, onun sahip olduğu biçimi; her ikisinin birleşiminden de heykeli, somut bütünü kastediyorum) (Aristoteles, 1996, 1029a 5).

Dolayısıyla bir şeyin doğasını araştırmak demek o şeyin maddesine ve formuna bakmak demektir. Fakat, Aristoteles felsefesinde, madde ve form pek çok anlama gelmektedir. Bu anlamları açmak, konunun anlaşılması bakımından yerinde olacaktır. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, madde ve form kendi başına var olan değildir. Bunlar, belirli bir şeyin/duyulur bir tekin araştırılmasında düşüncede yapılan ayrımlardır. Realitede madde ve form birbirinden ayrılamaz bir bütündür. Zira, Aristoteles'e göre, "herbir nesneye olanak halinde olduğu zamandan çok gerçeklik halinde olduğu zaman [o nesne] denir" (Aristoteles, 2017, 193b 5). Dolayısıyla hem madde hem form her zaman "bir şeyin" maddesi ve formu olacaktır.

İmdi, duyulur tek tek şeyler -göksel cisimler hariç- yok oluşa tabi iken madde ve form oluş ve yok oluşa tabi değil, yani öncesiz ve sonrasızdır. Duyulur teklerin oluş ve yok oluşa tabi olup, onlardan bağımsız var olamayan madde ve formun öncesiz ve sonrasız olması görünüşte çelişkili ifadeler gibi olsa da Aristoteles felsefesinin bütünü göz önüne alındığında ve madde ve formun çeşitli anlamları ortaya konulduğunda bunların çelişik ifadeler olmadığı, her bir var olanın ontik yapısına, diğer var olanlarla girdiği ilişkilere ve bakış açılarına göre farklı anlamlar kazandığı görülecektir. Dolayısıyla, olabilecek yanlış anlaşılmalara mahal vermemek için madde ve formun Aristoteles felsefesinde hangi anlamlara geldiğini ortaya koymak yerinde olacaktır.

Yok oluşa tabi birleşik varlıktan bağımsız olarak var olamayan maddenin ezeli-ebedi olması Aristoteles'in madde hakkındaki diğer görüşleri incelendiğinde anlaşılırlık kazanacaktır. Aristoteles, oluş ve yok oluşu incelerken, bir şeyin var olma nedenleri olan madde ve formun kendilerinin de başka bir şeyden meydana gelmiş olduğunu kabul edemeyeceğimizi, zira, böyle yapıldığında sürecin sonsuza gideceğini, dolayısıyla madde ve formun meydana gelmediğini kabul etmemiz gerektiği sonucuna varır. Aristoteles, sürecin sonsuza gitme durumunu şu örnekle açıklar: "(…) eğer sadece [bileşik varlık olarak] tunç küre değil, yuvarlak şekil veya tunç da varlığa getirilmiş olsaydı, sonsuza gidilirdi. Bundan dolayı durmak gerekir" (Aristoteles, 1996, 1069b 35-1070a 5). Dolayısıyla, madde ve formun meydana gelmediğini kabul etmek demek, oluşu olmayan bir şeyin yok oluşa tabi olmayacağını kabul etmek, yani ezeli-ebedi olacağı anlamına gelir. Öte yandan, Aristoteles'e göre mutlak anlamda yok oluş diye bir şey yoktur. Zira, Aristoteles, "her şey sınırlı olmasına karşın bir nesnenin yokoluşunun bir başka nesnenin varoluşu olması olası" der (Aristoteles, 2017, 208a 10). Buradan hareketle, yok oluştan kastedilenin sadece var olan bir şeyin tözünün değişmesi olduğu sonucuna varabiliriz. Öte yandan, Aristoteles'e göre, "değişen şey, maddedir. Maddenin, kendisi olmaya doğru değiştiği şey, formdur" (Aristoteles, 1996, 1069b 35-1070a 5). Aristoteles, yukarıda bahsedilenleri kavramsal ayrımlara giderek şöyle açıklar:

> Maddenin oluşması ve yokolması bir anlamda sözkonusu bir anlamda değil. Nitekim içinde olduğu şeyle ilgili olarak kendinde yokoluyor (çünkü onun içinde yok olan şey yoksunluk); ama olanak halinde olma ile ilgili olarak o kendinde ne oluşur ne yokolur, zorunlu olarak oluşmayan ve yokolmayan bir şey. Nitekim oluşsa, onda içkin olduğu bir ilk nesnenin taşıyıcı olması gerekir, oysa maddenin doğası bu, dolayısıyla oluşmadan önce varolmuş olacaktır (nitekim herbir nesne için ilk taşıyıcıya madde adını veriyorum, bundan onda içkin olan bir nesne oluşur, ilineksel anlamda değil) (Aristoteles, 2017, 192a 25,30).

Ontik anlamda var olan madde, her zaman bir şeyin maddesi halinde, yani etkinlik halinde vardır. Aristoteles felsefesinde madde, tek tek var olanlar açısından, "(1) kurucu öğe anlamında, (2) belirli bir şeyin yakın maddesi anlamında, (3) etkinlik halinde var olan bir şeyin uğradığı değişimlerin taşıyıcısı veya dayanağı anlamında töz olarak kabul edilir" (Özcan, 2011, s.57). Aristoteles felsefesine göre, bir şeyin doğasını araştırmanın o şeyin maddesine ve formuna bakmak demek olduğunu belirtmiştik. Doğa ile kastedilen şeyin -en temelde- kendi içinde yapma yaratma ilkesi taşıyanlar olduğu hatırlanacak olursa,

yapay nesneler söz konusu olduğunda yapma-yaratma ilkesini kendi içinde barındırdığı söylenemez.

> Dolayısıyla, yapma nesneleri bir kenara ayırıp, sadece doğal-duyusal varlıkların *meydana gelme*, *değişme* ve *eyleme* gibi bağlamlarda *ilk neden ve ilkelerini* araştırdığımızda bu ilkelerden birisinin madde olduğunu ve maddenin aynı zamanda "doğa" olarak anıldığını görürüz (2011, s.57).

Aristoteles'e göre, "her nesne[17] hem taşıyıcıdan hem de biçimden (*morphe*) oluşur" (Aristoteles, 2017, 190b 20). Başka bir deyişle, duyulur bir şeyin ilk neden ve ilkeleri araştırdığımızda kurucu öğelerinden biri maddedir. Zira, Aristoteles'e göre, "(…) ancak varlığa gelen ve birbirine dönüşen şeylerin [duyulur var olanların] maddesi vardır. Değişime tabi olmaksızın var olan veya olmayan şeylerin [düşünülür var olanların] maddesi yoktur" (Aristoteles, 1996, 1044b 25). Bu iki şey, yani madde ve form, duyulur bir tek söz konusu olduğunda birbirinden bağımsız var olamayacakları için, bileşik varlığın kurucu öğeleri olurlar. Zira, bunlar "ayrı-başına değil, ancak kavramca [düşüncede] ayrılan bir şey" (Aristoteles, 2017, 193a 35). Daha önce aynılık için "varlık birliği"nin ontik ve epistemik birlik olmak üzere iki anlama geldiği belirtilirken bu kastediliyordu. Yani, ontik derken madde ve formun her zaman "bir şeyin" içinde beraber/bir halde olduğu, epistemik derken -ontik anlamdakinin aksine ezeli ve ebedi olduğu için- "bir şeyin" içinde değil, tümel anlamda bir birlik anlamı taşıdığı belirtilmiştir. Zira, Aristoteles, olanak halinde ve etkinlik-gerçeklik halinde olmak üzere iki tür birlik olduğunu söyler (2017, 186a 1).

Doğa gereği var olanların nedenleri ve ilkeleri araştırılırken bir anlamda da var olanların nelerden oluştuğunu araştırmış oluruz. Buradan hareketle belirli bir şeyin doğasını araştırırken onun "neyden" oluştuğunu veya -yapay nesneler söz konusu olduğunda- yapıldığını ortaya koymak gerekir. Zira, Aristoteles'e göre, "(…) tözler ve mutlak var olan bütün öteki nesneler bir taşıyıcıdan oluşur, çünkü her zaman oluşan nesnenin ondan oluştuğu bir şey vardır. Sözgelişi bitkiler, hayvanlar tohumdan oluşur" (2017, 190b 5). İşte bu açıdan bakıldığında madde, taşıyıcı anlamına gelmektedir. Aristoteles'in, "değişime tabi olmayan şeylerin maddesi yoktur" görüşü hatırlanacak

[17] Burada nesne ile yalnızca canlı değil, yapay nesneler de kastedilmektedir. Yapay nesneler de belli bir madde ve formdan oluşur. Fakat asıl anlamda doğa, yapma-yaratma ilkesini kendi içinde taşıyan nesneler, yani canlı-duyulur olanlardır.

olursa taşıyıcı ile kastedilen şeyin, belirli bir şey "oluş"un veya belirli bir şeyin değişiminin taşıyıcı anlamına geldiği görülür. Bir de yakın madde ile ilgisinde düşünüldüğünde taşıyıcı anlamındaki maddenin, "farklılığın" taşıyıcısı anlamına geldiğini de görürüz.

> Maddi tözle ilgili olarak unutmamalıyız ki her şey aynı ilk nedenden çıksa veya ilk nedenleri olarak aynı şeylere sahip olsa ve meydana gelen her şeyin temelinde neden olarak aynı madde bulunsa bile her bireysel şey için ona özgü olan bir yakın madde vardır. Örneğin balgamın yakın maddesi tatlı ve yağlı olandır. Safranın yakın maddesi acı olan veya başka bir şeydir. Ancak şüphesiz bütün bunlar bir ve aynı asli maddeden gelmektedirler. O halde bir maddenin diğerinin maddesi olması durumunda ortaya aynı şeyin birçok maddesi çıkabilir (Aristoteles, 1996, 1044a 15,20).

Taşıyıcı veya dayanak anlamındaki maddenin, yakın madde ile ilgisinde "farklılığın" taşıyıcısı anlamına gelmesi, çalışma konumuzla, özellikle de insanlar arasındaki farklılık kısmıyla yakından ilgilidir. Zira, Aristoteles'e göre,

> Aynı türe ait olan varlıklıların nedenleri de farklıdır; ancak tür bakımından değil, yalnızca farklı bireylerin nedenlerinin farklı olmaları bakımından farklıdırlar. Senin madden, senin formun, senin hareket ettirici nedenin, genel kavramları bakımından aynı olmakla birlikte benimkinden farklıdır (1996, 1071a 25,30).

Buradan hareketle, "sadece türler değil, tek tek var olanlar da birbirlerinden hem form hem madde bakımından farklıdır" denebilir (Özcan, 2011, s.61). Başka bir deyişle, tek tek şeyler bir "tür" çatısı altında toplanabiliyor olsa da o türün özellikleri her bir tekte farklı işlemektedir.

> Öte yandan veri olan tek bir maddeden fail nedendeki bir farklılıktan dolayı farklı varlıkların çıkması mümkündür. Örneğin tahtadan hem bir sandık hem de yatak çıkabilir. Anca maddenin farklı şeyler için farklı olmasının zorunlu olduğu durumlar vardır. Örneğin tahtadan, bir bıçkı çıkmaz. Bu fail nedenin kudreti içinde değildir (Aristoteles, 1996, 1044a 25).

Burada, "tahtadan bıçkı çıkmaz" örneği, bir şeyin işlevi ile ilgisinden ortaya konmuştur. Bu, yakın maddenin bir bakımdan da bir şeyin ereğine ulaşması için gerekli koşul anlamına geldiğini gösterir. Buradan hareketle, insanla ilgisinde, herkes her işi yapamaz, herkes her işe uygun yapıda değildir sonucuna ulaşabiliriz. Zira, her bir insanın maddesi ve formu, yani doğası/yapısı farklıdır. Her bir insan tekinin maddesinin ve formunun farklı olmasından hareketle, -tahtadan bıçkı çıkamaması örneğinde olduğu

gibi- her bir insan, -bir bütün olmak üzere- maddesi, formu ve kendi içinde taşıdığı olanakları gereği her iş veya eylemi gerçekleştirecek yapıya sahip değildir. Başka bir deyişle, her bir insan teki, -yalnızca varlığını sürdürmek için gerekli olan olanaklar dışındaki- her olanağa sahip değildir.

> Söylediğimiz gibi gerçekte tözün üç anlamı vardır: Bunlardan biri biçim; bir başkası madde; nihayet, bir diğeri ikisinin bileşimi demektir; çünkü madde ve güç ve biçim entelekheia'dır ve diğer taraftan madde ve biçimin bileşimi burada canlı varlık olduğundan, beden ruhun entelekheia'sı olamaz; belli bir nitelikteki bedenin entelekheia'sı ruhtur. Sonuç olarak düşünürler, ne ruhun bedensiz, ne de bir bedenin [ruhsuz] olamadığını sanmakta haklıdırlar: Çünkü ruh bir beden değil; fakat bedenin herhangi bir şeyidir. Bu nedenle ruh, bir bedende ve belirli nitelikteki bir bedende bulunur ve ruhun bedende bulunuşu, hiç de, bizden öncekilerin bedenin mahiyetine ve niteliğine hiçbir belirlenim ilâve etmeden ruhu bedene uydurdukları biçimde değildir; oysa açıktır ki, herhangi bir şey, [kendine ait olmayan özsel] herhangi bir şeyi kabul etmeye elverişli değildir… Her nesnenin entelekheia'sı doğal olarak, bilkuvve (güç halinde) olan şeyde, diğer deyişle uygun maddede bulunur (Aristoteles, 2014b, 414a 15-25).

Dolayısıyla, her bir insan tekinin "aynılığı" ancak türce olabilir diyebiliriz. Eşitlikten ise, bu olanaklar, olanakları hayata geçirmeleri veya hayata geçirilen olanaklarda bir üstünlüğe veya erdeme ulaşmaları bakımından benzerlik gösterenler arasında yeterlilik veya uygunluk mahiyetinde bir denklikten hareketle bahsedilebilir. İmdi, "yakın madde" konusunu toparlamak gerekirse,

> (…) yakın maddenin üç işlevinin ön plana çıktığını görüyoruz. Birincisi, her türün kendine özgü bir "maddesi" vardır ve bu bağlamda, yakın madde duyusal teki bir türün belirli bir üyesi yapmada etkin rol oynar, ama ikincisi, diğer taraftan da teki türün diğer teklerinden ayırmamıza yarar; üçüncü olarak ise, yakın madde, bir şeyin etkinlik halindeki ereği her ne ise ona ulaşmasının olanağının koşulunu hazırlar (Özcan, 2011, s.60).

Buraya kadar anlatılanlardan hareketle, taşıyıcı veya dayanak anlamındaki maddenin en temelde, belirli bir şey olma olanağının taşıyıcısı ve belirli bir şeyin nitelik, nicelik ve benzeri şeylerinin taşıyıcısı, değişimin taşıyıcısı ve yakın madde ile bağlantısı kurulduğunda farklılığın taşıyıcısı anlamlarına geldiği sonucuna ulaşabiliriz.

> Duyusal tözlerin ise tümünün maddesi vardır. İmdi dayanak (özne) bir anlamda madde olarak (maddenden fiil değil, sadece kuvve olarak belli bir varlık olan şeyi kastediyorum), bir başka anlamda form veya biçim (configuration) olarak (ancak mantıksal bir ayrımla ayrılabilir belli bir varlık olarak), üçüncü bir anlamda ise madde ve formdan oluşan birleşik varlık olarak (oluş ve yok oluşa tabi olan

> mutlak anlamda bağımsız varlık olan tek şey budur; çünkü tanımlanabilir özler olarak göz önüne alınan tözler arasında ancak bazısı bağımsız bir varlığa sahiptir, diğerleri öyle değildir) tözdür (Aristoteles, 1996, 1042a 25,30).

Bu alıntıda da belirtildiği üzere dayanak hem madde hem form hem de bileşik varlık anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle hem bütünün (*synolon*) kendisi hem de bütünü oluşturan parçalar birer dayanaktır. Öte yandan, dayanak, özne anlamında da kullanılmaktadır. Aristoteles'e göre, "töz bir yandan en son dayanak, başka hiçbir şeyin yüklemi haline getirilemeyendir" (1996, 1017b 20). Buradan da anlaşılacağı üzere, dayanağın (*hypokeimenon*/taşıyıcı) özne anlamı kazanması kategoriler ile ilgisinde ele alındığında ortaya çıkmıştır. Aristoteles'e göre, taşıyıcı (özne), "niteliklerin taşıyıcısı olan bireysel varlık (örnek hayvan) veya bilfiil [etkinlik halinde var olan] gerçekliğin taşıyıcısı olan madde" anlamlarına gelir (Aristoteles, 1996, 1038b 5). Başka bir anlatımla,

> (…) Aristoteles, sadece maddeyi ve duyusal tekleri değil, teklerin dildeki karşılıklarını ve hatta bu teklerin neliğini belirten ikincil *ousia*ları da birer taşıyıcı/özne olarak alır. Fakat, formun ve tümelin maddeden bağımsız olarak var olamayacağını kabul ettiğimize göre ilk özne anlamında öznenin tek tek var olanlar olması gerekir (Özcan, 2011, s.66).

Tüm bunlardan hareketle, insanlar arasındaki "aynılık"ın, "başka hiçbir şeyin yüklemi haline getirilemeyen" bir bütün (*synolon*) olarak var olan tek tek insanların, neliğini bilmek için epistemik anlamda bir varlık birliği üzerine inşa edildiğini görmüş oluruz. Bu bağlamda aynılık, Aristoteles'e göre ikincil *ousia*lar sınıfına girer. Yalnız aynılık değil, farklılık ve eşitlikte -bir anlamda- bu sınıftadır. Çünkü bunların hepsi, epistemolojik anlamda yapılan ayrımlardır. Ne var ki epistemolojik anlam kazanan tüm bu kavramlar tek tek var olan şeylerden hareketle yapılmıştır. Dolayısıyla, asıl anlamda niteliklerin taşıyıcı tek tek insanlardır. Tür bakımından insan ise, bu tek tek var olan insanların dildeki ortak karşılıklarıdır. Zira,

> Birbirlerine karşıt özel ayrımlara bölünmekle birlikte cinsleri bir olan varlıklar da kendi özleri gereği bir olan varlıklar diye adlandırılırlar. Bunların da bir oldukları söylenir; çünkü burada ayrımların taşıyıcı olan cins, birdir. Örneğin insan, at ve köpek, bir hayvan olmaları bakımından bir birlik oluşturuyorlar (Aristoteles, 1996, 1016a 20,25).

Buradan hareketle, canlı varlıklar söz konusu olduğunda her bir tek, yakın maddesi gereği farklı olduğuna göre, tek tek var olanlar ele alındığında aynılık bakımından farklılıklar mevcut olacak, dolayısıyla benzerlik üzerinden kurulan eşitlikler

-özellikle canlı varlıklar söz konusu olduğunda mutlak anlamda değil- hep bir bakımdan yetkinlik/yeterlilik veya uygunluk mahiyetinde denklik anlamında olacaktır.

Buradan hareketle, aynı durumun, yani aynılık bakımından farklılıkların ve dolayısıyla, benzerlik üzerinden kurulan eşitliklerin "form" içinde geçerli olacağı sonucuna varabiliriz. Form, 1) madde de olduğu gibi somut bileşik varlığın kurucu öğelerinden bir diğeri, 2) bir şeyin şekli veya biçimi, 3) -nelik ile yakından ilgili olarak- bir şeyin kendisini tamamlaması anlamında erek ve 4) belirli bir varlığın özü, yani onu o yapan şey veya neliği anlamlarına gelir (Özcan, 2011, s.72). Aristoteles'e göre "öğe" kelimesi ise, "bir şeyin içinde bulunan, onu meydana getiren ve tür bakımından başka türlere bölünemeyen ilk şey anlamına gelir" (Aristoteles, 1996, 1014a 25).

> (…) form veya töz [öz] denen şeyin meydana gelmemiş olduğu, meydana gelen şeyin adını formdan alan, form ve maddenin birleşmesinden meydana gelen bütün olduğu, her meydana gelen şeyin, bir parçasının madde olmasından dolayı madde ve bu madde yanında diğer bir şey, yani form içerdiği açıkça ortaya çıkmaktadır (1996, 1033b 15).

Burada söylenenlerden hareketle, -düşüncede yapılan ayrımla- formun, kurucu öğe anlamında, birleşik maddeyi meydana getiren "içkin ilke"si olduğu sonucuna varılabilir. "Genel anlamda formun işlevleri ise, sadece başlıklar halinde sıralayacak olursak, birinci aşamada, olanak halindeki güçleri harekete geçirmek ve ikinci aşamada o şey etkinlik haline geçtiğinde onun bütünlüğünü, birliğini sağlamak, onun sınırını belirlemektir" (Özcan, 2011, s.74).

İmdi, maddenin olanak halinde var olan olduğu hatırlanacak olursa, Aristoteles'e göre, "herbir nesneye olanak halinde olduğu zamandan çok gerçeklik halinde olduğu zaman [o nesne] denir" (Aristoteles, 2017, 193b 5). Başka bir deyişle, form kazanmamış belirsiz madde, yani herhangi bir yakın maddede olanak halinde bulunan bir şeyin henüz ontik anlamda var olduğunu söyleyemeyiz. Zira, bir şekle sahip değildir. Bu anlamda şekil veya "biçim nesnenin sınırı" olur (2017, 201b 10). Dolayısıyla, formun bir anlamı da budur. Fakat, şekil anlamında form (*morphe*), kurucu öğe anlamındaki formdan farklıdır. Bu farka göre, "kurucu öğe olarak form, (realitede değil) mantıksal bakımdan, bileşik varlıktan öncedir, ama şekil olarak form bileşik varlıkla eş zamanlı olarak vardır (Özcan, 2011, s.74). Öte yandan, "form belli bir nitelikte bir varlığa işaret eder; kendisi bireysel ve belli bir varlık değildir" (Aristoteles, 1996, 1033b 20). Başka bir değişle, form,

her zaman bir şeyin formu olarak var olur. Kendi başına bir varlığından söz edilemez. Dolayısıyla, ancak belirli var olan bir tekin formundan ve maddesinden söz edebiliriz.

Bu noktada, çalışma konumuzla ilgisi bakımından "türsel form" ve "bireysel form"dan bahsetmek yerinde olacaktır. Aristoteles'e göre,

> Aynı türe ait olan varlıkların nedenleri de farklıdır; ancak tür bakımından değil, yalnızca farklı bireylerin nedenlerinin farklı olmaları bakımından farklıdırlar. Senin madden, senin formun, senin hareket ettirici nedenin, genel kavramları bakımından aynı olmakla birlikte benimkilerden farklıdır (1996, 1071a 25,30).

Tek ve tür ayrımı yapmaksızın yukarıdaki alıntı anlaşılmaya kalkıldığında ya anlaşılmayacak ya yanlış anlaşılacak ya da çelişik olduğu söylenecektir. Her bir tekin maddesi, formu ve hareket ettirici nedeni farklı ise aynı türün altına girmeleri de olası değil gibi bir sonuca varılabilir. Fakat, bu hatalı bir çıkarım olur. Her bir tek her bakımdan farklılık arz etse bile ortak özelliklere de sahiptirler. Sözgelimi, Nietzsche ve Schopenhauer birbirinden maddece ve formca farklı iki canlı olsa da ortak özellikleri bakımından, yani türce, insandırlar. Bu bakımından, yani tür bakımından aynıdırlar. Öte yandan, tekleri değil, yalnızca türleri düşündüğümüzde sözgelimi, baykuşlar ve insanlar arasında türce bir farklılık olduğu açıktır. Ne var ki, bu ikisi de canlılık bakımından aynıdırlar.

> (…) meydana gelen bütün, filanca et ve kemikler içinde gerçekleşmiş filanca özellikte bir form [biçim/şekil], Kallias ve Sokrates, (yani) maddesi bakımından kendisini meydana getiren şeyden farklı, formu [neliği, yani türce insan olması bakımından] onunla aynı olan (çünkü form, bölünemez) şeydir (Aristoteles, 1996, 1034a 5).

İmdi, şekil anlamındaki formu düşündüğümüzde sözgelimi insan türünün her bir üyesi görünüş olarak ortak özelliklere sahip olsa da her biri ayrı bir forma, yani şekle sahiptir. Ortak özellikler tür ile ilgisinde söz konusu iken her bir tekin şekli bireysel formla ilgisinde söz konusudur. Başka bir deyişle, türün bütün üyeleri -tür bakımından- "aynı" biçime sahiptir. Fakat, üyeler kendi başına alındıkta her bir üyenin diğerlerinden "farklı" olarak, kendine özgü bir biçimi de vardır.

> Türsel ve bireysel biçim arasındaki temek fark ise şudur: bireysel form, zamanla oluşur, değişim geçirir ve yok olur, oysa türsel form, hep aynı kalır ve her yeni bireyde o bireyin ilineksel-bireysel formunun genel çerçevesini belirler. Dolayısıyla, belirtilmesi gereken bir başka nokta şudur: türsel form ilinek içermez,

> ilineksel şekiller türün biçimi (formu) içine girmez. Örneğin, tür olarak insanı, iki kolu, iki ayağı, bir başı ve şu şu özelliklere sahip gözü, kulağı ve benzeri kısımları olan bir varlık olarak çerçevelediğimizde, eğer türün bir üyesi, söz gelimi, iki değil de dört kollu doğmuşsa bu her zaman olan bir şey olmadığından ancak ilineksel bir durum olarak görülebilir (Özcan, 2011, s.77).

Diğer taraftan, form, bir bakımdan da erek anlamına germektedir. Aristoteles'e göre, "(…) doğa gereği oluşan ve varolan nesnelerde bir 'ereksel neden', ("ne için") var" (Aristoteles, 2017, 199a 5). Burada erek ile kastedilen şey, bir şeyin hayattaki işlevi ile ilgilidir. Zira, Aristoteles'e göre "form, erektir ve ancak ereğine erişmiş olan, tamdır" (Aristoteles, 1996, 1023a 30). Bir örnek vermek gerekirse, bir buzdolabının işlevini soğutmak olarak belirlediğimizde ancak soğutabilen bir buzdolabının tam olduğundan bahsedebiliriz. Soğutmayan buzdolabı, buzdolabı değildir. Buradan hareketle, ereğin, o şeyin tanımında içerildiğini söyleyebiliriz. Başka bir deyişle, bir şeyin neliği, doğrudan doğruya o şeyi diğer var olanlardan ayıran işlevi ile belirlenir. Bu bakımdan erek, nelik ile yakından bir ilişki içindedir. Aristoteles'e göre, 'ne için'i (dia ti) kavramadıkça o nesneyi bildiğimizi söyleyemeyiz (Aristoteles, 2017, 194b 20). Varlık tarzları hatırlanacak olursa ereğine ulaşmak demek o şeyin *entelegkheia* haline gelmesi, yani mükemmel/tam olması, başka bir deyişle, doğasını gerçekleştirmesi demektir. Aristoteles, "(…) madde formuna doğru gidebildiği için bilkuvvedir [olanak halindedir] ve bilfiil olduğunda [*entelegheia*sını tamamladığında, yani ereğine ulaştığında] o artık formundadır" der (Aristoteles, 1996, 1050a 15). Sözgelimi, bir elma ağacı tohumu elma meyvesi vermek üzere olanak halinde bir var olandır. Fidan olup etkinlik haline geçmiş olsa da elma meyvesini vermediği sürece tamamlandı veya formuna kavuştu veya ereğini tamamladı veya doğasını gerçekleştirdi diyemeyiz. Yukarıda verilen iki örnek, yani buzdolabı ve elma ağacı örnekleri de aynı şekilde incelenemez. Zira, buzdolabı gibi yapay nesneler söz konusu olduğunda erek, nesnenin kendisinde içkin olarak var olmayıp insanlarca belirlenir. Oysa doğal nesneler söz konusu olduğunda erek, maddenin kendisinde "zaten içkin olarak var" (Aristoteles, 2017, 194b 5). Dolayısıyla, her alanda olduğu gibi bu alanda da hareket ettirici ilkesi kendisinde olan doğal nesneler ve olmayan yapay nesneler ayrımını göz ardı etmek bizi yanlış çıkarımlara veya akıl yürütmelere sürükleyebilir. Çalışma konumuzla ilgisi bakımından insanın işinin ne olduğunu ve ne zaman tam olacağını, başka bir deyişle asıl anlamda insan olacağını çalışmamızın "Aristoteles'te Tek Olarak İnsanın Farklılığı ve Akıl" bölümünde ele alacağız.

Bir yanlış anlaşılmaya mahal vermemek adına şunu da belirtmek gerekir ki, erek, hareket ettirici ilke değildir. Canlılarda erek, onun yakın maddesinde gömülüdür, etkinlik haline geçtiğinde ise ereğine doğru ilerleme gücü tekin kendi içinde gömülüdür. "Ne için"i kavramadıkça o şeyin bildiğimizi söyleyemeyiz dedik. Demek ki oluş ve yok oluş sürecini kavramaya çalıştığımızda "neden" de bir ilke anlamına gelir. Zira, "her neden bir ilkedir. Bütün ilkelerde ortak olan şey, o halde, varlığın veya oluşun veya bilginin kendilerinden çıktığı kaynak olmalarıdır" (Aristoteles, 1996, 1013a 15). Aristoteles'e göre, "olan her şey, bir ilkeye, yani bir ereğe yönelir (çünkü bir şeyin ereksel nedeni onun ilkesidir ve oluş, erek içindir)" (1996, 1050a 5). Dolayısıyla maddi neden, biçimsel neden, hareket ettirici neden ve ereksel neden, bunların hepsi aynı zamanda ilke olarak kabul edilir, yani neden ilkedir, ilke nedendir. Zira, Aristoteles'e göre "(…) başka bir anlamda neden, değişmenin (metabole) ya da durağanlığın ilk başlangıcının kaynağı"dır (Aristoteles, 2017, 194b 30,35). Öte yandan, "(…) 'niçin'in araştırılması, nedenin araştırılmasıdır ve bu neden de kendisinden ötürü maddenin belli bir şey olduğu, formdur…" (Aristoteles, 1996, 1041b 5). Başka bir anlatımla, bir şeyin ereğine doğru ilerleme süreci onun formunu tamamlama sürecidir. Dolayısıyla, ereğine doğru ilerleme aynı zamanda onun kendi doğasını gerçekleştirmeye, tamamlamaya doğru yönelmesi anlamına gelir.

Bir şeyin doğasını araştırırken, cinsin, cinsin türlerinin ya da türün teklerinin yalnızca görünüşü bakımından incelenmesi, yani -görünüş bakımından- diğerlerinden farklılığının ortaya konması ya da yalnızca bir öğesinin ele alınması veya ereğinin belirtilmesi bazı açılardan bazı bilgiler sunuyor olsa da bu bilgiler eksik kalacağı için o cinsin, türünün veya tekinin özünü vermeye yetmeyecektir. Burada "öz" ile Aristoteles'in, "bir şeyi o şey yapan şey" dediği, yani onun neliğini, onu diğer var olanlardan farklı kılan ayırt edici özelliği ifade eden şeyi kastediyoruz (1996, 1028a 10). Aristoteles'e göre, "(…) her şeyi, onun niteliğini, niceliğini veya yerini değil, ne olduğunu, örneğin insanın veya ateşin ne olduğunu bildiğimizde en tam bir biçimde bildiğimizi düşünürüz" (1996, 1028a 35). Başka bir deyişle, bir şeyi bilme söz konusu olduğunda, daha önce bahsedilen maddenin anlamları ve formun diğer anlamları o şey hakkında belli açılardan bilgiler sunuyor olsa da tam manası ile o şeyin "ne" olduğunu söylüyor denemez. "Bu şey nedir?" diye sorulduğunda o şey ancak "öz"ün bilinmesi ile, yani belli bir cinsin altına sokulması ile tanımlanabilir. Zira, "(…) tanımda ifade edilen

öz de her şeyin tözü olarak adlandırılır" (1996, 1017b 20). Dolayısıyla form, bir bakımdan da nelik anlamına karşılık gelir. Ve "(…) ancak tümelin ve formun tanımı vardır" (1996, 1036a 30).

Aynı türe ait varlıkların nedenleri tür bakımından değil, tek bakımından farklılık gösterir. Zira, her bir şeyin doğası, yani madde ve formu farklı olsa da, -farklılığın kendi içinde aynılığı barındırdığı da hatırlanacak olursa, epistemik bakımdan genel kavramları itibariyle belli bir ortaklığa, varlık birliğine, yani "aynılık"a sahiptir (1996, 1071a 25,30). İnsan ile ilgisinde bunun anlamı, insan türü altında toplanan her bir tekte insanlığın aynı şekilde gerçekleşmediğidir. Bu ayrımı göz ardı etmek, -bir bakıma- ontolojiyi epistemolojiye indirgemek anlamına gelir ki bu da bizi, Aristoteles'in dediği üzere, bir ilk ve temel yanlıştan başlayarak felâkete sürükler (Aristoteles, 2016, s.175; 1302a-1302b). Öte yandan, daha önce bahsedildiği üzere, canlı varlıklar söz konusu olduğunda mutlak anlamda bir eşitlikten bahsedilememesinin nedeni, işte bu ontik anlamda tek tek var olanların her birinin farlı bir doğaya sahip olmasından ileri gelir. Farklı doğaya sahip olmak ise, -bir bakıma- her bir insanın *eidos*unun farklı olduğu anlamına gelir. Tüm bunlardan çıkarılacak sonuç, aynılıkların ilk başta nelik bağlamında, farklılıkların ilk başta bir tekin yapısı/doğası bağlamında, eşitliğin ise, yapı/doğa bağlamında farklılıklar ve nelik bağlamında aynılıklar göz önünde bulundurularak mutlak anlamda değil, bir benzerlik anlamında bazı bakımlardan olacağıdır.

İmdi, "öz", "nelik", "bir şeyi o şey yapan şey", "tanım", "ayırt edici özellik" ve "cins" terimleri nelik anlamındaki *eidos* (form) bağlamında ele alındığından aynı anlamlara geliyor gibi gözükse de tam anlamıyla aynı değildir. Bu terimlerin anlamlarını, birbirleriyle ilişkisini, yukarıda belirtildiği açılardan bilgiler sunmanın "öz"ü vermede neden yetersiz kaldığı ve neden yalnızca tümelin ve formun tanımı olduğunu "Nelik Anlamındaki *Eidos* (Form) Bağlamında Tek ve Tür İlişkisi" olarak ayrı bir başlık altında incelemek çalışma konumuzla ilgisi bakımından daha faydalı olacaktır.

1.5.1. Nelik Anlamındaki *Eidos* (Form) Bağlamında Tek ve Tür İlişkisi

Aristoteles'e göre, "ilk varlıkların [tözlerin] dışında kalan öteki nesnelerden yalnızca türlere ve cinslere ikincil varlıklar [özler] denmesi usa uygun, çünkü yüklenenler içinde yalnızca onlar ilk varlığı [tözün özünü, yani neliğini] ortaya koyar" (Aristoteles,

2014a, 2b 30). Dolayısıyla, kategoriler bağlamında ele alacak olursak, nelik anlamında form, ilk varlığın, yani -ontik anlamda kendi başına var olan- duyulur teklerin açıklamasını yapan başka bir deyişle, "öz"ünü veren ikincil varlıklar, yani -epistemik anlamda var olan, ama kendi başına var olamayan- cins ve tür adlarıdır. Zira, "biri belli bir insanı açıklayacak olsa türünü ya da cinsini vererek uygun açıklama vermiş olacaktır…" (2014a, 2a 30). Buradan hareketle, cins ve tür adlarının yalnızca bir ad verme işi olmadığını görürüz. Zira, tekleri bir cinsin veya türün altına yerleştirmek demek, belli bir varlık grubunun ortak özelliklerini, diğer varlık gruplarından ayırt edici özelliği ile birlikte, başka bir deyişle, diğer varlık gruplarınkinden farklılığını o teke yüklemek demektir. Ayırt edici özellik ile neyin kastedildiğini açmak yerinde olacaktır. Aristoteles'e göre cins, bir anlamda, "(…) tanımlarda, özde tasdik edilen ilk kurucu öğe ödevini gören, cinstir. Onun niteliklerine ise ayrımlar denir" (Aristoteles, 1996, 1024b 5). Nitelik ise "ilk anlamda tözün ayrımını ifade eder. Örneğin insan, iki ayaklı hayvan olduğundan belli bir nitelikte bir hayvandır" (1996, 1020a 35). Başka bir deyişle, iki ayaklı olması ile diğer -sözgelimi dört ayaklı- hayvanlardan ayrılır.

> Ve bu sürecin böylece adım adım ayrımı olmayan türlere varıncaya kadar devam etmesi gerekir… Eğer durum böyleyse, en son ayrım, hiç şüphesiz, şeyin özünün kendisi ve tanımı olacaktır… O halde her aşamada bir ayrımın ayrımı karşısında bulunmamıza rağmen, onların yalnızca bir tanesi, en sonuncusu, form ve öz olacaktır (1996, 1038a 15-25).

Buradan hareketle, "bir şeyi o şey yapan şey", tözün özü anlamına gelmektedir denebilir. Ne var ki, "(…) 'ayrım' ifadesi, 'cinsin ayrımı' yani 'tür' dışında, biçimsel ayrım ve ayırt edici özellik olmak üzere ikiye ayrılır ve ikisi birlikte türsel ayrımı belirler; ama asıl belirleyici olan biçimden çok özsel ayrımdır" (Özcan, 2011, s.82). Dolayısıyla, cins ve türler, tözün özü, yani bir şeyi o şey yapan şey araştırıldığında bu ayrımlarla birlikte oluşmaktadır denebilir. Zira, Aristoteles'e göre, "alt cinsler, kendisine eklenen ayrımlarla birlikte ilk cinstir" (Aristoteles, 1996, 1037b 30). Fakat, bu ayrımlar ile cinslerin aynı şeyler olduğunu söyleyemeyiz. Aristoteles'e göre, "birinci olarak, bir bireyin tözü, ona has olan ve bir başkasına ait olmayan tözdür. Oysa tümel, bunun tersine, ortak olan şeydir; çünkü doğal olarak birden fazla varlığa ait olan şeye, tümel denir" (1996, 1038b 10). Cinsin bir tür tümel olduğu hatırlanacak olursa, buradan hareketle cins, ayrıma göre daha büyük bir kaplama sahiptir denebilir. Öte yandan, ayrım, "tümel olarak bir şeyi başka bir şeyden ayırır/ayıran özelliktir" (Aristoteles, 1995, 129a 5; Aktaran:

Özcan, 2011, s.85). Dolayısıyla, ayrım, her zaman cinsin niteliğini dile getirirken, cins ayrımın niteliğini dile getirmez (2011, s.85). Tüm bunlardan hareketle, öz ile neliğin de -çok yakın ilişki içinde olsalar da- aynı anlama gelmediği sonucuna ulaşabiliriz. Zira, yukarıda da bahsedildiği üzere en son ayrım öz olurken, bir şeyi bir cinsin/türün altına koymak neliğini dile getirmek anlamına gelir. Aristoteles'e göre, "her tanım kendi içinde bölünebilmekle beraber, eğer bir şeyin özünü ifade eden tanım, diğer bir şeyin özünü ifade eden diğer tanımdan ayırdedilemezse, bu şeylere de özleri gereği bir olan şeyler denir" (Aristoteles, 1996, 1016a 30).

İmdi, nelik, bir şeyi bir cinsin/türün altına koymak demek olurken, kurulan tüm ortaklıklar/aynılıklar ve ayrımlar o cinsi/türü açıklamak içindir: "(…) örneğin hem insan hem de öküz canlıdır, bunlara ortak bir adla canlı denir, varlıklarının tanımı da aynı; her biri için canlı olmanın ne olduğu açıklanacak olsa, aynı tanım verilecek" (Aristoteles, 2014a, 1a 10). Dikkat edilecek olursa, belli ortak bir ad altında toplanan varlıklar da kendi içlerinde ayrı gruplar/ayrı ortaklıklar oluşturmaktadır. Bu durumun tek tek var olanlarla ilişkisine gelecek olursak,

> Bütün nesnelerin onlardan eşanlamlı olarak adlandırılmaları varlıklara ve ayırıcı özelliklere ait bir nitelik; yüklenenlerin hepsi ya bireylere ya da türlere yüklenir, çünkü hiçbir yükleme ilk varlıktan gelmez -çünkü hiçbir taşıyıcı için söylenmez-; ikincil varlıklardan tür, bireye, cins hem türe hem de bireye yüklenir. Aynı biçimde ayırıcı özellikler de hem türlere hem bireye yüklenir (2014a, 3a 35, 3b 1).

Dolayısıyla, "tek"in/bireyin neliği söz konusu olduğunda, o teke dair yapılan açıklamalar, -yalnızca epistemolojik anlamda- söz konusu tekin/bireyin belli bir cins/tür altında olmasından ileri gelir. Ne var ki, söz konusu tekte, türünden dolayı yüklenen olanakların, özelliklerin ve ayırt edici yönlerin hepsi olmayabilir. Örneğin, "insan" türü için bilim, sanat, felsefe yapabilen ve erdemli yaşayabilen varlık denilebilse de, aynı şeyler, "bir" insanın kendisi için söylenemeyebilir. Bu fark veya ilişki göz ardı edildiğinde, ontolojinin epistemolojiye indirgenmesi söz konusu olur. Bunun önüne geçebilmek için, Aristoteles'in, yine yukarıda bahsedilen kavramlarla çok yakın ilişki içinde olan ama tam olarak aynı anlama gelmeyen tanım ile neyi kastettiğini ve tanım ile nelik arasındaki ilişki ve farkı incelemek yerinde olacaktır. Aristoteles'e göre, "tanımda, ilk denen cinsle [yani yakın cins ile], ayrımlardan başka bir şey yoktur" (Aristoteles, 1996, 1037b 30). Öte yandan, "(…) ancak tümelin ve formun tanımı vardır" (1996, 1036a

30). Ayrıca, Aristoteles'e göre, "(…) tanım sana bana göre değil, mutlak anlamda daha çok bilinebilir olandan (tümelden) hareketle yapılmalıdır; ancak bu koşulda tanım türün bütün üyeleri için her zaman bir ve aynı olur; aynı geçerlilikte olur" (Aristoteles, 1995, 141a 5; Aktaran: Özcan, 2011, s.84). Aristoteles'in tanım ile ilgili bu görüşlerini bir örnek üzerinden açmaya kalkarsak, söz gelimi "insan akıl sahibi bir hayvandır" dendiğinde, "insan" bir tümel olarak tanımlanmış olur. Bu tanımlamada, "hayvan" ise "insan" türüne göre cins olarak tanımın içinde yer almıştır. Cinsler ve türler sabit olmayıp, tümellerin birbirleri ile ilişkisine ve kapsamına göre değişmektedir. Söz gelimi "at" ve "hayvan" tümelleri ele alındığında "hayvan" "at" için cinsken, yine bir tümel olan "canlı" için tür olacaktır. Buradan hareketle, cinsler ve türlerin, ilgili varlık alanındaki kapsamı ve birbirleri ile ilişkisine göre değiştiği, kapsamı daha geniş olanın cins, cinsin altında bir alt-cins olanın ise tür olduğu söylenebilir.

İmdi, "insan akıl sahibi bir hayvandır" örneğinde, akıl sahibi olmak, ayırt edici özelliktir. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere, tanım, -yakın cins ve ayırt edici özellikten oluşan bir tür formül olarak- tümel olan bir şeyin tanımıdır. Fakat, tümel olan bir şeyin tanımının içinde de yine tümel bir öğe olarak cins ve bu cinsin ayrımları bulunur. Aristoteles'e göre tanım bu anlama gelir. Öte yandan tanım, nelik ile aynı anlama gelmez: "Öz veya nelik anlamında form *(to ti en einai)* Aristoteles'in tam anlamıyla 'bir şeyi o şey yapan şey' dediği tözdür. Çünkü bu anlamda form, soruşturulan bir şeyin bize 'neliğini' verir, onun özünü ifade eder ve tanım bakımında önce gelir" (Özcan, 2011, s.79). Tüm bunlardan hareketle şu sonuca varılabilir:

> Dolayısıyla, bir şeyin *neliğini* dile getirmek, o şeyin tek veya tür oluşuna göre değişir. Tek ise sadece 'nedir?' diye sorabiliriz ama asıl anlamda 'onu o şey yapan nedir?' diye soramayız… Sokrates nedir? Yanıtımız: 'Sokrates bir insandır', olur. Peki, Sokrates'i Sokrates yapan nedir? Ancak, 'bireysel maddesi ve formudur', diyebiliriz, ama bu şekilde onun özünü dile getirmiş olmayız. Sadece onu türün diğer teklerinden ayırt eden şeyi nerede aramamız gerektiğine işaret etmiş oluruz. Çünkü, eğer tekin bir özü var ise bu sadece ona ait olan kendisinden başka türün hiçbir üyesine ait olmayan bir şey olacaktır (Metafizik: 1038b 10); oysa biz tanımda dile getirilen özün tümel olduğunu söylemiştik. Bu açıdan baktığımızda, yani özü ortak bir şey olarak düşündüğümüzde, tekin özü ve tanımı yoktur, dememiz gerekir. Diğer taraftan, bir tür veya üst-tür adı söz konusu olduğunda her iki soruyu da sorabiliriz. İnsan nedir? Yanıt: insan bir hayvandır. Böylece, hayvanın bütün özelliklerini insana yükleyerek onu cinsine göre tanımlamış olduk. Peki insanı insan yapan nedir? Yanıt: a) iki ayaklı, kanatsız, vs. olmasıdır, b) ruh veya akıl sahibi olmasıdır. Böylece, (ikinci yanıt sayesinde) insanın özünü belirtmiş

> oluruz ve bu özü Sokrates'e ancak dolaylı olarak, türün bir üyesi olduğu için atfedebiliriz (2011, s.95).

Kısaca söylemek gerekirse, bir tekin neliği sorulduğunda, -onu o şey yapan şeyi değil- yalnızca o tekin hangi varlık birliği içinde ya da hangi cins/tür adı altında olduğunu söyleyebiliriz. Bir türün neliği sorulduğunda ise, hem hangi varlık birliği içinde veya hangi cinsin altında olduğunu belirtebilirken hem de ayırt edici özelliğini/özünü söyleyebiliriz.

> Her varlığın doğrudan belli bir nesne belirttiği görülüyor. İlk varlıkların doğrudan belli bir nesne belirttikleri tartışma götürmeyecek biçimde doğru; çünkü bölünmez, sayıca tek olan bir şey olarak açıklanmıştı. İkincil varlıklar adlarının biçimi nedeniyle -'insan' ya da 'canlı' dendiğinde- doğrudan belli bir nesne belirtiyormuş gibi gelir ama, bu doğru değil, daha çok bir nitelik belirtirler -çünkü ilk varlıktaki gibi taşıyıcı tek değil: 'insan' ya da 'canlı' çok şey için söylenir-. Öte yandan 'ak' gibi saltık anlamda bir nitelik de belirtmezler; çünkü ak, nitelikten başka hiçbir şey belirtmez, oysa türle cins, bir varlık konusundaki niteliği belirtir - belli bir varlığın neliğini gösterir (Aristoteles, 2014a, 3b 10-20).

Çoğunlukla, bir şeyin neliğinin bilinmesi, yani yalnızca belli-başlı bazı bakımlardan ortaklıklara sahip olup, bir cinsin/türün altına yerleştirilmesi, o şeyin türdeşlerinden herhangi bir anlamda farklılığa sahip olmadığı, dolayısıyla tam anlamıyla birbirlerine eşit olduğu şeklinde anlaşılıyor.

İşte bu ayrımları yapmamızın çalışma konumuzla ilgisi, aynı, farklı ve eşit kavramlarının yanlış veya eksik bağlantılar ile ele alınmasından ve gerçekten de -canlı varlıklar söz konusu olduğunda- her bir tekin bir "biriciklik"e sahip olduğunu göstermekten ileri gelir. Fakat, günümüz egemen anlayışı yapısal farklar gözetmeden insansal yaşam alanıyla bağlar kurmaya kalkmaktadır. Zira, "demokrasi, herhangi bir bakımdan eşit olan insanların mutlak olarak eşit oldukları fikrine dayanır. Herkes aynı derecede özgürdür, derler, öyleyse herkes mutlak olarak eşittir [sonucuna varırlar]" (Aristoteles, 2016, s.173; 1301a-1301b). Bunu göstermekteki amacımız ise, insansal yaşam alanıyla ilgisinde her bir tekin doğasının/yapısının farklı olduğunu belirtmek, dolayısıyla her bir tekin kendi yapısına uygun olarak hareket edilmesi gerektiğini vurgulamaktır.

> (…) tek tek kişilere göre özel bir denetim olunca daha kesin sonuç alınacağı görünse gerek. Çünkü her bir kişi kendine yararlı olana daha çok ulaşacaktır. Ama her bir kişiye göre en iyi denetimde bulunabilecek olan kimse de, bir hekimi bir

> beden öğretmeni; herkes için veya belli kişiler için neyin genel olarak uygun olduğunu bilen başka biridir (nitekim bilimlerin ortak olana özgü olduklarını söylerler, böyledir de) (Aristoteles, 2015a, 1180b 10,15).

İmdi bu bölümün en başından, yani "Bir Şeyin Doğası Bağlamında Aynılık, Farklılık ve Eşitlik" başlığından itibaren toparlayacak olursak, Aristoteles'e göre, "doğa"dan ilk olarak, kendi başına var olan, canlı şeyleri, yani hareket ettirici gücün kendisinde bulunduğu, yani meydana gelme ve geldikten sonra ereğini gerçekleştirmeye yönelik devinip-değişme gücünü barındıran şeylerin doğasını, doğal olanda da bizzat bu tür şeylerin kendilerini anlamalıyız. Bu bağlamda, doğal bir varlığın kendi doğasını gerçekleştirmesi demek, onun *eidos*unu tamamlaması, demektir. Bir şeyin *eidos*unu tamamlaması için ereğine ulaşması gerekir. Dolayısıyla *eidos*u araştırırken özellikle de ereğe bakmak gerekir. Öte yandan, *eidos*un tamamlanması için olanak ve özellikleri kabul edebilecek, o *eidos*a uygun madde gerekir. Madde olmadan *eidos* kendi kendine gerçekleşemez. Zira, bunlar birbirinden bağımsız var olamazlar. Bu durumda, bir canlıdan "doğası gereği öyledir" diye bahsederken *eidos*u ve maddesinden bahsetmiş, yani maddi bakımdan ve *eidos* bakımından sahip olduğu olanak ve/veya özellikleri gereği öyledir demiş oluruz.

Tam bu noktada, çalışma konumuz ile bir bağlantı kurmak gerekirse, madde ve formun bir arada var olmasının, bir arada olurken de her *eidos*un her maddede değil, kendine uygun madde ile birlikte var olmasının, *eidos*un kendisini maddesiz gerçekleştirememesinin, dolayısıyla doğanın bir bakımdan da -gerçekleştirilmek üzere- olanaklar toplamı olmasının doğa bakımından aynılık anlamına geldiği sonucuna varabiliriz. Öte yandan, bir şeyin doğası bağlamında ele alındıklarında, -bir şeyin doğasından bahsederken o şeyin maddi bakımdan ve *eidos* bakımından sahip olduğu olanak ve/veya özelliklerinden bahsetmiş olacağımız hatırlanacak olursa- *eidos*ların, dolayısıyla maddelerin farklılık taşıyacağı, nihayetinde tamamlanmışlıkların da farklı olacağı sonucuna varılabilir. Başka bir anlatımla, doğa bakımından aynılık, -birbirlerine uygun olması kaydıyla- madde ve formdan oluşmak ve olanak taşımak olsa da bir şeyin doğası bakımından farklı madde, farklı *eidos* ve farklı olanaklar olur. Eşitlik ise, bir şeyin doğasında mevcut olan olanakların bir işe yeterli veya uygun olması bağlamında söz konusu olmakla birlikte yukarıda da bahsedildiği üzere, farklı tamamlanmışlıkların birbirlerine benzemelerinden hareketle -değerce- bir tür denklik minvalinde ele alınabilir.

Doğal varlıklar söz konusu olduğunda, özellik, olanakların etkinliğe dönüşmüş halidir. Başka bir deyişle, bir şeyin özelliğinden bahsedebilmek için, o şeyin, o olanakları etkinliğe çevirip kazanmış olması gerekir. Olanaklar, aynı zamanda o şeyin sınırı olurlar. Yani o olanağın dışına çıkamaz. Ancak olanak varsa etkinliğe dönüştürülebilir. Buradan hareketle, Aristoteles'e göre "doğa"nın baştan verili bir şey olmadığı sonucuna varabiliriz. Zira, doğa ile ilk başta kastedilen şey "olanaklar toplamı" olmasıdır. Dolayısıyla, doğa bir bakıma süreç anlamına da gelir. Kendi doğalarını tamamlamak üzere, yani *eidos*una ulaşmak üzere işlenen bir süreç.

Olanaklar toplamı derken, bu olanakların teklerce meydana getirilmiş etkinliklerden hareketle söylediğimiz unutulmamalıdır. Başka bir deyişle, teklerin, etkinliğe çevirdiklerinde var olduğundan bahsedebildiğimiz olanakları, o tekin içinde bulunduğu türe mal ederek, o türe ait varlıkların da bu olanaklara sahip olabilecekleri, yani bu olanakların türün diğer üyelerinde de "türden dolayı" aynılık taşıdıkları kastedilmektedir. Ne var ki, tıpkı cins olarak hayvanı ele aldığımızda hayvanlığın deve, aslan ve insan türünde farklı işlemesi gibi, aynı türe ait teklerde de türün tanımı farklı işlemektedir. Öte yandan, Aristoteles'e göre, "(…) olanak halindeki et ya da kemik, et ya da kemiğin ne olduğunu ona göre belirlediğimiz kavrama karşılık gelen biçimi almadan önce, henüz kendi doğasına sahip değildir…" (Aristoteles, 2017, 193a 35, 193b 5). Zira, "her bir nesneye olanak halinde olduğu zamandan çok gerçeklik halinde olduğu zaman [o nesne] denir" (2017, 193b 5). Öte yandan, "doğa oluş anlamında alındıkta doğaya yönelik yoldur… Öyleyse nedir doğal olan şey? Doğan şeyin ondan kaynaklandığı değil, ona yönelik olduğu şey" (2017, 193b 10,15). Olanaktan -ereğine ulaşarak- etkinliğe geçmiş, yani bir forma kavuşmuş madde belirli bir şey olmuş olsa da -etkinlik halinde olmanın bir ara geçiş olduğu hatırlanacak olursa- asıl anlamda ereğe ulaşma, *eidos*un tamamlanmasıyla, yani bir şeyin, kendine özgü işi iyi yapmasıyla sağlanır.

İmdi, çalışma konumuzla ilgisi bakımından "insanın kendine özgü işi nedir?", başka bir deyişle, "tür bakımından insanın olanaklarını etkinliğe çevirip, kendi kendini gerçekleştirmesi ne demektir?" gibi bir sorunun peşine düşebilmek için "insan neliği"ne bakmamız gerekir. Bunun için de formun (ruhun) gerçeklik kazanması için ona uygun bir maddeye de (bedene de) ihtiyacı olduğunu göz ardı etmeden fakat, daha çok insanın formunu (ruhunu) incelemek gerekir. Zira, "ruhun bilinmesi, tüm gerçeğin incelenmesine

ve özellikle doğa bilimine önemli bir katkıda bulunur gibidir; çünkü ruh, sonuçta hayvanların [nihai anlamda neden ve] ilkesidir" (Aristoteles, 2014b, 402a 5,10). Öte yandan, Aristoteles'e göre "ortadan kalkabilen varlıklar, duyumun alanından kaybolduklarında artık bilginin konusu olamazlar" (Aristoteles, 1996, 1040a 5). Bu açıdan bakıldığında da maddeden çok formun incelenmesi gerektiği görülür.

> (…) cins olarak hayvanın bir biçimsel formu var mıdır? İlk bakışta, ister bir balık ister bir insan olsun bir hayvanı bir bitkiden (biçim anlamında) form bakımından ayırmak mümkün gibi görünür. Ama daha yakından baktığımızda tür ve üst-tür sıralamasında yukarı doğru çıktığımızda biçim anlamında formun ayırt edici olmaktan uzaklaştığını görürüz. Bu nedenle, artık örneğin hayvanı bitkiden ayırırken biçimsel özelliklerinin dışında kalan özelliklere bakmak zorunda kalırız. Peki biçimi dikkate almaksızın, örneğin hayvanı bitkiden nasıl ayırabiliriz? Her hayvan, ister iki ayaklı ister dört ayaklı olsun, ister denizde ister karada yaşasın, canlıdır (ruh sahibidir), ama bu can veya ruh sahibi olma ilkel biçimde de olsa bitkilerde de vardır; o yüzden hayvanı bitkiden ayıran şey, canın veya ruhun özel bir biçimine sahip olmasıdır; yani, başta yer değiştirme olmak üzere hareketi ve değişmeyi kabul eden maddeye ve organa sahip olmasıdır (Özcan, 2011, ss. 93-94).

Öte yandan Aristoteles'e göre, "forma ilişkin töz, maddi öğelerden söz etmekle yetinildiğinde adı zikredilmeyen birlik ilkesidir. Eğer bu birlik ilkesi bir şeyin varlığının nedeni ise, varlığının nedeni de eğer onun tözü ise -birlik ilkesini zikretmeksizin- tözün kendisini zikretmek mümkün değildir" (Aristoteles, 1996, 1043b 10). Tüm bunlardan hareketle, "insan doğası" ve "insan"ı incelerken maddeyi de göz ardı etmeden fakat, daha çok formun incelenmesi gerektiğini söylemenin yanında formun biçimsel olanından çok özsel, başka bir deyişle, "onu o yapan şeyi" incelemek gerektiğini de belirtmek gerekir.

İKİNCİ BÖLÜM: ARİSTOTELES'TE TEK VE TÜR OLARAK İNSAN BAĞLAMINDA "AYNILIK", "FARKLILIK" VE "EŞİTLİK"

2.1. Aristoteles'in İnsan Doğası Görüşü Bağlamında İnsanlar Arasındaki Aynılık, Farklılık ve Eşitlik

Aristoteles'in yukarıdaki görüşleri göz önünde bulundurulursa, insanın en başta doğal bir varlık olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Hatırlanırsa, Aristoteles'e göre doğal olanlar, olmayanlardan hareketin ilkesini, başka bir deyişle, "yapma-yaratma gücü"nü kendinde taşımaları bakımından ayrılırlar. Bir şeyin doğasını araştırmak, o şeyin madde ve formunu araştırmak demek olduğuna göre, insan doğası araştırılırken de -madde ve forma karşılık gelen- bedeni ve ruhunu (*eidos*unu) araştırmak gerekir. Fakat, unutmamak gerekir ki, bu iki temel öğe, düşüncede yapılan bir ayrımdır, ontik anlamda böyle bir ayrımdan söz edilemez.

> Her doğal canlı cismin bir tözü, bileşik töz anlamında tözü olacaktır. Ve bundan başka canlıda belli bir niteliği olan bir cisim, yani hayata sahip bir beden söz konusu olduğundan, beden ruha özdeş olmayacaktır; çünkü canlı beden, bir süjenin bir yüklemi değil; fakat daha çok, bizzat dayanak ve maddedir (Aristoteles, 2014b, 412a 15,20).

Burada, örtük olarak, -*entelegkheia*sına ulaşmak üzere- hareket ettirici ilkenin bedende değil, ruhta olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Bedenin dayanak olması ise Aristoteles felsefesinde -daha önce anlatılanları hatırlayacak olursak- birkaç anlama gelmektedir. Dayanak, ilkin oluşun, yani olanak halinden etkinlik haline geçebilme gücünün taşıyıcı anlamına gelir. Bu bakımdan da bileşik maddenin iki temel öğesinden biri olur. Öte yandan, etkinlik haline geçmiş, yani form kazanmış bir tekin niteliksel, niceliksel ve yer bakımından devinim ve değişiminin taşıyıcısı anlamına gelir. Bir bakımdan da beden -yakın madde konusu hatırlanacak olursa- tekler arasındaki farklılığın, aynı sebeple de yine tekleri bir tür altında birleştirmenin taşıyıcısıdır.

Epistemik anlamda insan için yukarıda söylenenler yanında ontik anlamda "bir insan", Aristoteles felsefesine göre birincil *ousia*dır. Yani, var olmak için kendinden başka hiçbir şeye gereksinim duymaz. İmdi, asıl anlamda var olanın etkinlik halinde var olan olduğu, bir şeyin etkinlik halinde var olması için de belirli bir forma sahip olması gerektiği hatırlanacak olursa "bir bütün olarak insanın *asıl doğası* onun formu, yani

ruhudur" (Özcan, 2016, s.95). Aristoteles *Ruh Üzerine* kitabında ruhu incelerken bazı niteliklerin ruhun öz belirlenimleri gibi gözükse de aslında ruhtan dolayı var olduğunu söyler (Aristoteles, 2014b, 402a 5). Burada söylenmek istenen, bir bütün olarak insana bakıldığında asıl nedenin ruhtan kaynaklandığıdır. Ruhun, canlı bedenin nedeni ve ilkesi olduğunu söyleyen Aristoteles, nedenin de hareketin kaynağı, amaç ve biçimsel töz anlamlarına geldiğini belirtir. Sınırı olmayan bir şeyin, duyulur olması anlamındaki varlığından da söz edilemeyeceği için biçimsel töz olarak nedendir. Olanaktan etkinliğe geçirecek formun içinde erek olduğuna göre, etkinlik halinde var olan bir şey, bu ereğe doğru hareket gücünü de kendi içinde barındırır (2014b, 415b 5-15). Bunlar yanında, ruhun bir anlamı da "belirli bir nitelikteki bir cismin neliği anlamında tözdür" (2014b, 412b 10). Aristoteles, burada neliği ile kastettiği şeyi göz ve görme arasındaki ilişki üzerinden anlatmaya çalışır. Aristoteles'e göre, "gerçekte eğer göz bir hayvan olsaydı, görme gözün ruhu olurdu: Çünkü gözün biçimsel tözü [epistemik anlamda *ousia*sı, yani özü] görmedir. Oysa göz görmenin maddesidir ve görme yoksa taştan bir göz veya bir göz resmi gibi, eş adlılığı dışında, artık göz de yoktur" (2014b, 412b 20). Dolayısıyla, ruhun nelik anlamı, o şeyin işlevi ile yakından ilgilidir. Öte yandan, örnekten de çıkarılabileceği üzere "ruh bir beden değil; fakat bedenin herhangi bir şeyidir. Bu nedenle ruh [herhangi değil, ancak kendi özsel yapısına uygun] belirli nitelikteki bir bedende bulunur" (2014b, 414a 20).

Aristoteles, ruhu araştırırken onun bir bakımdan da canlılık anlamı taşıdığını ve bir şeye canlı diyebilmemiz için de "zekâ, duyumsama, yerel hareket ve dinginlik veya dahası beslenme hareketi, değişme ve büyüme gibi yetilerden, sadece birinin" bulunmasının yeterli olacağını söyler (2014b, 413a 5-20). Buradan hareketle, ruhu incelemenin, işte bu yetileri incelemek demek olduğu sonucuna varılabilir. Öte yandan, "beslenme, isteme, duyma, imgeleme, hareket etme ve akıl yürütme şeklinde en alttan en üste doğru sıralayabileceğimiz bu yetilerden üstte olan varlığını her zaman altta olana borçludur" (Özcan, 2016, s.97). Üstte olanın varlığını her zaman altta olana borçlu olmasını göz önünde bulundurarak bu yetiler, canlı türlerine göre, kimi yetilerin kimi canlıda bulunup bulunmaması ya da bulunanların da farklı derecelerde bulunmasına göre değişkenlik gösterir. Zira, Aristoteles'e göre, "(…) bazı hayvanlar bu yetilerin tümüne, bazıları sadece diğer birkaç yetiye, nihayet diğerleri tek birine sahiptir (ve hayvanları birbirinden ayırt eden şey budur)" (Aristoteles, 2014b, 413b 30). Buradan hareketle

insanın ayırt edici özelliğinin, yani diğer canlılardan bulunmayan -ve en üst etkinlik olan- özelliğin akıl ve kuramsal yeti olduğu sonucuna varır (2014b, 414b 15). Aristoteles'e göre, duyuma sahip olan bir canlıda acı ve zevk, acı ve zevkin olduğu yerde de iştah zorunlu olarak vardır (2014b, 413b 20). Üstte olan yetinin, varlığını altta olana borçlu olduğu ve insanın da bir hayvan türü olduğu hatırlanacak olursa, bütün bunların, yani acı, zevk ve dolayısıyla iştahın insanda da olacağı sonucuna varırız. Sonuç olarak insanda hem akıl hem iştah olsa da eylemin belirleyicisi aklı dikkate almadan tek başına iştah olabilir (Aristoteles, 2015a, 1139a 15). Zira, Aristoteles'e göre,

> (…) gerçekte zekâ [akıl], istek etmeden [kendi içinde isteği barındırmadan] hareket ettirmez (düşünülmüş istek gerçekte bir istek biçimidir ve akıl yürütme sonucu hareket ettiğimiz zaman, düşünülmüş isteğe göre de hareket ederiz). Tersine istek, akıl yürütmenin dışında [kendi içinde aklı barındırmadan] hareket ettirebilir" (Aristoteles, 2014b, 433a 20).

Öte yandan, düşünce yanlış olabilir ve zekadan pay almayan hiçbir varlıkta [yanlış düşünce diye bir şey] bulun[a]maz" (2014b, 427b 10).

Bir yandan da Aristoteles'e göre ruh, güç halinde hayata sahip doğal bir cismin *entelegkheia*sıdır. Ve *entelegkheia*nın iki anlamını, uykunun uygulamasız bilime, uyanıklığın uygulamalı bilime benzemesi örneği ile verir. Ne var ki, uykunun da uyanıklığın da olması için ruhun varlığına gerek vardır. Öncelik bakımından ise bilime (*episteme*ye) sahip olmanın, uygulamadan önce geldiğini, zira bilim (*episteme*/bilgi) olmadan onun uygulamasının da olamayacağını vurgular (2014b, 412a 15,20). Dolayısıyla,

> (…) insan teki söz konusu olduğunda, bu durum, ruha (belirli bir forma) ve ruhun akıllı kısmına sahip olma ile sahip olunan bu şeyin kendi içinde taşıdığı olanakları hayata geçirip geçirememe, ruhun akıllı kısmını gereği gibi kullanıp kullanamama durumuna bu ikisi arasındaki farka karşılık gelir. Sahip olunan olanakların etkinlik haline geçirilmesi, insanın, kendi gelişimini (formunu) tamamlayarak, nihai ereğine ulaşması, kendi kendini gerçekleştirmesi anlamına gelir. Ve bunun için gerekli olan güç yine onun kendi formunda [ve maddesinde] saklıdır (Özcan, 2016, s.96).

Buradan hareketle, tür bakımından "aynı" diyebileceğimiz olanakların tekler söz konusu olduğunda farklı tezahürleri dolayısıyla, her bir tekin gücü, yani kendi formunda saklı olan olanakları farklıdır denebilir. Ne var ki, bu farklılığı göz ardı etmeden, yukarıda anlatılanlardan hareketle tür olarak insanda ortak olarak bulunan olanakların neler

olduğundan bahsedilebilir. Aristoteles'e göre ruh, -bir anlamda- canlılık demektir. Aristoteles'e göre, hareket etme yetisi olmaksızın akıl, isteme olmaksızın hareket etme, imgeleme olmaksızın isteme, duyumsama olmaksızın imgeleme ve beslenme yetisi olmaksızın duyma yetisi olamayacak şeklinde bir ilişkiyle, yani yukarıda olan yetinin, varlığının, aşağıdaki yetinin varlığına bağlı olması kaidesiyle, adı geçen yetilerden birine, birkaçına veya hepsine sahip olan bir varlık, canlı bir varlıktır (Aristoteles, 2014b, 415a 5-10). Öte yandan, canlılar arasındaki ayrım, -derece farkları da göz önünde bulundurularak- bu yetilerin tümüne veya bazılarına sahip olmalarına göre yapılır. Söz gelimi, duyumsama ve hareket, bir canlı olarak hayvanı bir canlı olarak bitkiden ayıran özelliklerdir. Tür olarak insan ise, bu yetilerin tümüne sahiptir. Bir canlı olarak insan, -bu yetilerden tümüne sahip olmakla birlikte- akıl yetisi ile, bir canlı olarak diğer hayvanlardan ayrılır. Ne var ki, insan türü için ayırt edici özellik akıl olsa da, buradaki akıl, türe ait bir özelliktir, yani her insan tekinde bulunur, ama aklın, söz gelimi erdemli olabilmesi bazı kişilere açık bir olanaktır. Öte yandan, Aristoteles'e göre,

> (…) hayvanların hepsi hiç olmazsa duyulardan birine, yani dokunmaya sahiptir ve duyumlamanın olduğu yerde hem haz ve elem, hem ve haz ve eleme neden olan şey de vardır ve bu hallere sahip varlıkların iştahı [istemesi] da vardır; çünkü iştah, hoşa gidenin istenilmesidir (2014b, 414a 30, 414b 5).

Duyumsama, insan türünün de bir özelliği olduğuna göre, haz ve acıya sahip olmak bakımından da insanlar arasında bir ortaklıktan, aynılıktan bahsedilebilir. Zira, "(…) haz [duyumsamaya sahip olan] canlılarda ortaktır ve tercih konusu olan her şeyle birlikte bulunur" (Aristoteles, 2015a, 1104b 30). Başka bir anlatımla, bu bakımdan aynılık, "aklın erdemine ulaşması" söz konusu olduğundaki gibi bazı kişilere açık bir olanak olmasının ötesinde, tek tek her insan için geçerli, yani her bir insanın sahip olduğu bir özelliktir. Ama bu da kendi içinde farklılıklar taşır. Söz gelimi, her bir insanda haz, acı ve dolayısıyla iştah vardır ama her bir insanın hazları, acı duyacakları şeyler veya acı eşikleri ve iştahlarının nesnesi "ayrı"dır. Zira, Aristoteles'e göre, "(…) herkes bir haz peşinde koşar ama herkes aynı hazzı aramaz" (2015a, 1153b 30).

Toparlayacak olursak, ikili bir yapıya sahip insan, yalnızca doğal, canlı bir varlık olarak ele alındığında, beslenme gibi temel gereksinimleri, duyumsama gibi yetileri, büyüme gibi olanakları ve canlılığını sürdürme gibi özellikleri bakımından -yönelimlerin nesneleri tek tek insanlarda ayrı ve farklı derecelerde olsa da- bir aynılığa sahiptir. Yani

bu gereksinim, yeti, olanak ve özelliklere türün her bir üyesi sahiptir. Ne var ki, insanı yalnız doğal, canlı bir varlık olarak değil, insanı insan yapan, yani onu diğer var olanlardan ayıran şeyler bakımından, yani bütünlüğünde ele aldığımızda, aynılığa, -bir öncekinde olduğu gibi her bir tekin sahip olduğu şekilde değil- yalnızca tür bakımından sahiptir. Başka bir deyişle, ayırt edici özellik olan akıl, türün ayırt edici özelliği olsa da, yani teorik olarak türün her bir üyesine açık olsa da ancak bazı tekler tarafından -erdemli hale getirilerek- gerçekleştirilir. Dolayısıyla türün her bir üyesi bu olanakları özellik haline getiremez. Bir yanlış anlaşılmaya mahal vermemek için şunu da belirtmek gerekir ki, Aristoteles'in insanlar arasındaki akıl bakımından kastettiği fark, tamamıyla yokluğu değil, "akıl yürütme yetisinden anlayacak kadar pay alan, ama [onu erdemli hale getirip] ona sahip olacak kadar pay alamayan" anlamında bir farktır (Aristoteles, 2016, s.17; 1254b-1255a). Başka bir deyişle, nihayetinde her bir insan teki akla sahiptir fakat, çoğunluk bu aklı, söz gelimi, iştah duydukları şey/şeylere ulaşma yolunda kullanırken, erdemli bir yaşam minvalinde kullanamaz. Kanaatimizce, -Aristoteles felsefesinin bütünlüğü ve yukarıdaki alıntıdan hareketle- Aristoteles'e göre, asıl anlamda akla sahip olmak, aklı erdemli bir yaşam minvalinde gerçekleştirerek olur denebilir. Aristoteles'in bu ayrıma gitmesinin en gerideki, yani ontolojik temeli, -daha önce de bahsedildiği üzere- yakın maddeden ileri gelir.

> (…) aynı türe ait olan varlıkların nedenleri de farklıdır; ancak tür bakımından değil, yalnızca farklı bireylerin nedenlerinin farklı olmaları bakımından farklıdırlar. Senin madden, senin formun, senin hareket ettirici nedenin, genel kavramları bakımından aynı olmakla birlikte benimkilerden farklıdır (Aristoteles, 1996, 1071a 25,30).

Buradan da anlaşılacağı üzere, esasen canlı varlıklarda her türlü farklığın nedeni yakın maddelerinden, yani yapılarındaki/doğalarındaki farklılıktan ileri gelir. Dolayısıyla, her bir tekin kendini, yani insanlaşma olanağını gerçekleştirmesi farklı olacaktır.

Buraya kadar anlatılanlara göre tür olarak insanı diğer hayvanlardan ayıran tek yetinin -bir ruh türü ya da belirli türden bir ruhun bir özelliği olarak- akıl olduğunu gördük. Çalışma konumuzla ilgisi dolayısıyla, insan neliğini ortaya koyabilmek, olanaklarının ne olduğunu, *eidos*unu tamamlayıp kendini gerçekleştirmesinin ne anlama geldiğini görebilmek, özetle, Aristoteles'in insan görüşünü kavrayabilmek için insanı

diğer canlılardan ayıran özellik olarak gördüğü "akıl" ile kastettiği şey/şeyleri, yani yapısını daha yakından incelemek ve bütün bunların çalışma konumuz olan insanlar arasındaki aynılık, farklılık ve eşitlik kavramıyla ilgisini kurmak yerinde olacaktır.

İmdi, insanı yalnızca doğal, canlı bir varlık olarak değil, bütünlüğünde, yani insanı insan yapan yönlerini de göz önünde bulundurup ele aldığımızda, tür bakımından aynılık gösteren -ama doğal, canlı bir varlık olduğundaki gibi- her bir teke açık olamayan olanakların ne olduğunu ortaya koymak için Aristoteles'in akıl ile ne kast ettiğini daha yakından incelemek gerekir. Böylece, Aristoteles'e göre, tekler bakımından, bir güç olan akla sahip olmanın ve insanı insan yapan olanaklara yalnız tür bakımından sahip olmanın, neden tek başına ayırt edici özellik olamayacağı ortaya konmuş olacaktır.

2.1.1. Aristoteles'te Tür Olarak İnsanın Farklılığı ve Akıl

İnsan türünün ayırt edici özelliği olan, yani insanı diğer hayvan türlerinden ayırt eden akıl, tek başına alındığında yalnızca bir gizil güç (*dynamis*), yani bir tür olanaktır. Aristoteles'e göre, asıl anlamda var olanın etkinlik halinde var olan olduğu ve akıl türünden şeylerin olanak ve etkinlik hali ile söz gelimi, bir elma ağacı çekirdeğinin olanak ve etkinlik halinin farklı olduğu hatırlanacak olursa, bir güç/olanak olan akıl, ancak tek tek insanlarca insanı insan yapmaya yönelik iş/eylemlerde kullanıldığında, yani böylesi bir etkinliğe dönüştürüldüğünde asıl anlamda ayırıcı özellik olacaktır. Zira, bu güç, irrasyonel şeylerin aksine -aynı anda olmamak kaydıyla- tek bir sonuç değil, iki zıt sonuç doğurabilir. Söz gelimi, aynı akıl -her eylemi kendi tekliğinde değerlendirmek gerektiğini de unutmayarak- masallar uydurup ona inanarak, kız çocuklarının eğitimi baltalayabileceği gibi köy enstitüleri yaratıp eğitimde büyük bir ilerleme de yaratabilir.

> Çünkü şeylerin nedeni her ikisin de -aynı şekilde olmamak şartıyla- nedenidir. Ve o, kendisinde bir hareket ilkesine sahip olan ruhta bulunur; öyle ki ruh bu durumda aynı ilkeden iki zıddı çıkarır. Çünkü o [akıl] her ikisini de [birbirine zıt iki şeyi de] aynı nedene bağlar (Aristoteles, 1996, 1046b 15,20).

Başka bir deyişle, herhangi bir iş veya eylemin ilkesi, akıl bağlamında aynılık gösterse de yaratılan etki veya yol açılan sonuç bağlamında farklılık gösterir. Buradan hareketle aklın, irrasyonel güçlerden, yani doğa/fizik yasalarına zorunlu bir şekilde bağlı, başka türlü sonuçlanması beklenemez olan güçlerden farklı olarak tercihte bulunma olanağı sunduğu sonucuna da ulaşabiliriz.

> Çünkü her akılsal gücün zıtları meydana getirmesine karşılık her akıl-dışı güç ancak tek bir etkiyi meydana getirebilir. Bunun sonucu akılsal gücün aynı zamanda zıt etkileri meydana getirmesi olacaktır ki bu imkansızdır. O halde onlarda bir başka belirleyici öğenin, ayni arzu veya akıllı seçimin olması zorunludur (1996, 1048a 5,10).

*Dynamis*in olanak anlamıyla ilgisinde aklı ele alacak olursak, aklın "bilkuvve [olanak halinde] olmaktan başka niteliği yoktur. Böylece, ruhun, zekâ (zekâ ile ruhun düşünmesini ve kavramasını sağlayan şeyi anlıyorum) adınızı verdiğimiz bu bölümü, düşünmeden önce, hiç de bilfiil [etkinlik halinde] realite değildir" (Aristoteles, 2014b, 429a 20). Öte yandan, "onun [aklın] onları [iki zıt etkiyi] aynı zamanda meydana getirme gücü yoktur. Çünkü yapma gücüne sahip olduğumuz şeyleri, ancak onları yapma gücüne sahip olduğumuz tarzda yapabiliriz" (Aristoteles, 1996, 1048a 20). Dolayısıyla, bu güç -bir bakıma- mutlak anlamda değil, "belli koşullara göre" sahip olunabilecek "olanak halinde bir güç" anlamına gelir. Aristoteles'e göre, asıl var olanın etkinlik halinde var olan olduğu hatırlanacak olursa, aklın, sadece böyle bir olanağın var olması bakımından, insan türü için ayırt edici özellik olduğu söylenebilir. Tam manası ile özellik olması için, bu olanağın hayata geçirilip, gereği gibi kullanılması gerekir. Bunu yapacak olanlar da tek tek insanlardır. Tek tek insanlar söz konusu olduğunda, türden dolayı dile getirilen aynılıklar, farklılık sergilemeye başladığı için -diğer tüm olanaklarda olduğu gibi- akıl da her bir tekte farklı işleyecektir denebilir. Zira, -daha önce de bahsedildiği üzere- olanaklar bir bakıma da sınır mahiyeti taşır, dolayısıyla "yapma gücüne sahip olduğumuz şeyleri, ancak onları yapma gücüne sahip olduğumuz tarzda [ve sınırda] yapabiliriz" (1996, 1048a 20). Tüm bunlardan hareketle, -aklın, olanak halinde olmaktan başka niteliği olmadığı da hatırlanacak olursa- bir güç/olanak olarak aklın, her insanda bulunduğu, her bir insanın bu olanağı bir şekilde etkinliğe geçirdiği, fakat, akıl gibi bir gücün/olanağın, asıl anlamda ayırt edici özellik kazanmasının, o aklın nasıl, hangi amaçla, kim tarafından hayata geçirildiği noktasında ortaya çıkacağı sonucuna varabiliriz. Bir örnekle pekiştirmek gerekirse, söz gelimi, akıl, düşünüp taşınma gücü anlamına geldiğinde, kimi insanlar, toplumsal ilişkileri kendi yararına nasıl kullanacağını düşünürken, kimi insanlar ise toplumsal ilişkileri insana yakışır şekilde, yani diğer hayvanlardan ayırt edecek şekilde nasıl yürüteceğini düşünür.

Aristoteles'e göre, hayvanlarda hareketin nedeninin arzu ve iştah olduğunu (Aristoteles, 2014b, 432b 15), tür olarak insan, hayvandan farklı olarak akla sahip olsa da

insanın da bir hayvan türü olduğunu, dolayısıyla onun da eyleminin ilkesinin -aklı dikkate almadan, tek başına- arzu ve iştah olabileceğini söylemiştik. İmdi, bir insanın, eyleminin ilkesi tek başına arzu ve iştah olduğunda diğer hayvanlardan farkı kalmayacaktır. Ne zaman ki "bir insan" aklını gereği gibi kullanırsa, o zaman akıl, diğer hayvanlardan ayırıcı -tam anlamıyla- "özellik" olacaktır. Zira, böylece, yani aklını gereği gibi kullanan bir insan, türün bir üyesi olarak sahip olduğu bir gücü insanı diğer var olanlardan ayıracak şekilde etkinliğe dönüştürmüş, dolayısıyla Aristoteles'in görüşlerine göre, "asıl anlamda var olan" olmuştur.

Tüm bunlardan hareketle, aklın, insanlar arasında iki bakımdan aynılık taşıdığı sonucuna varabiliriz. Şöyle ki, bir güç olarak akıl, türün bir özelliği olup her bir tekin sahip olduğu, dolayısıyla aynılık taşıdığı şeydir. Başka bir deyişle, bir güç olarak akıl hem türün hem de türün her bir üyesinin bir özelliğidir. Oysa, bir güç olarak aklın, erdemine ulaşması, yani asıl anlamda ayırt edici özellik olması, türün her bir üyesinin sahip olduğu bir özellik olmayıp, yalnızca bazılarına açık bir olanaktır, dolayısıyla yalnızca bazı insanlar bu olanaklarını etkinliğe çevirip özellik edinebilir. Buradan hareketle, yani tek tek var olanların, aklı erdemine ulaştırmasını türe atfetmekten hareketle, bir güç olarak aklın erdemine ulaşması türün bir -özelliği olarak değil- olanağı olarak aynılık taşır. Nihayetinde, tür bakımından aynılık taşıyan akıl, erdemine ulaşıp ulaşmaması konusunda tekler bakımından farklılıklar, dolayısıyla farklı eşitlikler barındırır. Daha önce de bahsedildiği üzere, insanlar arasındaki aynılıklar, farklılıklar ve eşitlikler belli bir insan görüşüne göre şekillenir. Aristoteles'in insan görüşünün, yani kabaca söylemek gerekirse, ruhun akla ve erdeme göre eylemesinin ne olduğunun ortaya konmasıyla, yukarıda akıl ile ilgisinde bahsedilen aynılıklar, farklılıklar ve eşitliklerin mahiyetinin ne olduğu daha iyi kavranacaktır. Ne var ki, bu da Aristoteles'in teorik ve pratik akıl ayrımını incelendikten sonra serimlenebilir.

2.1.1.1. Aristoteles'te Tek Olarak İnsanın Farklılığı ve Akıl

Öncelikle, herhangi bir yanlış anlaşılmaya mahal vermemek için ruhun akla indirgenmediğini belirtmek yerinde olacaktır. Zira, Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*'te ruhu, öncelikle akıllı yan ve akıldan yoksun yan olarak ikiye ayırır. Sonra, akıldan yoksun yanı da kendi içinde, akılla hiçbir ilgisi olmayan bitkisel yan ve zaman zaman akla katılan arzu-iştah yanı olmak üzere ikiye ayırır. Akıldan yoksun yanın, akılla hiçbir ilgisi

olmayan bitkisel yanının, beslenme ve büyüme yetilerinden dolayı bitkilerle ortak olduğunu söyler. Hatta, bu aynı olanağın bütün canlılarda olduğunu, dolayısıyla "ortak bir erdemi, insansal olmayan [yani insana özgü olmayan] bir erdemi olduğu"nu belirtir[18] (Aristoteles, 2015a, 1102a 25-1102b 5). Dolayısıyla, ayırt edici özellik diğer canlılarla da ortak olan "akıldan hiçbir zaman pay almayan yanda" olamaz. Akıldan yoksun yanın, akıldan pay alan, yani zaman zaman akla katılan/katılabilen yanı ise, duyumsama, arzu ve iştahla, dolayısıyla eylemlerle ilgilidir. Aristoteles'e göre, kendisi akıl sahibi olmayan fakat, Aristoteles'in, "sözünü dinlediği ve ona [akla] boyun eğdiği zaman, akla bir şekilde katılır" (2015a, 1102b 10-30) dediği arzu ve iştah duyan yanın, eylemlerle ilgili olmasından dolayı, istek, aklın sesine kulak vermediğinde, eylemi kendi başına belirleyebilir.

İmdi, aklın kendisine sahip olan yan teorik akıl, arzu ve iştahın sözünü dinlediği akıl ise pratik akıl olarak adlandırabilir (Özcan, 2011, s.181). Aklın kendisinin olduğu yan, yani teorik aklın nesnesi değişmez şeyler iken, pratik aklın nesnesi insansal yapıp etmelerle, yani başka türlü de olabilecek eylem yaşantısı olacaktır (Aristoteles, 2015a, 1139b 15-1141a 5). Aristoteles, erdemleri de teorik ve pratik akıl ayrımından hareketle, düşünce ve karakter erdemleri olarak ayırır. Buna göre, "bilgelik, doğru yargılama ve aklıbaşındalığa [*phronesis*] düşünce erdemleri; cömertliğe, ölçülülüğe ise karakter erdemleri diyoruz" (2015a, 1103a 5-10).

Aristoteles, "aklıbaşındalığın özellikle kişinin kendisiyle ve tek kişiyle ilgili olduğunu" söyler (2015a, 1141b 25). Zira, pratik aklın nesnesi, eylem yaşamıyla, yani -torik aklın erdemi olan teorik bilgelik gibi zorunlu, değişmez olan şeylerin aksine- başka türlü olması olası olan şeyler olduğu için, aklıbaşındalık, bu şeyler üzerine -teorik aklın nesnesi söz konusu olduğunda, "hiç kimse başka türlü olması olası olmayan, belli bir amacı olmayan ve bu amacı yapılabilir bir iyi olmayan şeyler üzerine enine boyuna düşünmez" (Aristoteles, 2015a, 1141b 10) olduğu için- enine boyuna düşünmeyle, "insan için iyi ve kötü şeylerle ilgili, akılla giden, uygulayıcı, doğru bir tutum olarak" toplumla

[18] Buradan hareketle, türce aynı olup, hak bakımından da eşit olan olanaklar, ancak temel gereksinim bakımından var olan olanaklar olmalıdır sonucuna varabiliriz.

değil, kişiyle ilgilidir. Başka bir deyişle, türün belirli bir üyesi olarak taşıyıcısı, kişidir (2015a, 1140b 5-1141b 5).

> (…) eylemlerin ilkeleri yapılan şeylerin ereksel nedenidir, ama haz ya da acı yüzünden bozulmuş kişi ilkeyi hemen göremez; her şeyi onun için ve onunla tercih edeceği ve yapacağı ilkeyi de göremez, çünkü kötülük ilkeyi yok eder. Dolayısıyla aklıbaşındalığın insansal iyilerle ilgili, akılla giden, doğru, uygulayıcı bir huy olması zorunludur (2015a, 1140b 15,20).

Teorik akıl, pratik akıl ve erdemler arasındaki ilişkiyi bir örnekle pekiştirip açıklamaya kalkarsak, söz gelimi, kişinin, değerli bulduğu/gördüğü bir şeyi koruma "isteği" akıl tarafından, özellikle *phronesis* tarafından insana yakışır bir minvalde kontrol edildiğinde, yani bir ölçü kazandırıldığında, "uygulayıcı bir huy" olmakla birlikte, söz gelimi cesaret erdemi olur. Bahsi geçen istek, akıl tarafından insana yakışır bir minvalde kontrol edilmediğinde ise, saldırganlık haline gelerek değer harcayıcı bir eyleme dönebilir. Zira, Aristoteles düşünce erdemlerinin eğitimle, karakter erdemlerinin ise yapa yapa alışkanlık haline getirilerek kazanılacağını söyler (2015a, 1103a 15).

Aristoteles'in teorik ve pratik akıl görüşlerinden hareketle, -daha önce de bahsedildiği üzere- akla sahip olmanın tek başına insan için ayırt edici bir özellik olamayacağı sonucuna ulaşabiliriz. Zira,

> Akla sahip olmanın ayırt edici olabilmesi için, aklın, birinci olarak, olanak halinden etkinlik haline geçmesi, ikinci olarak ise etkinlik halindeki aklın kendine özgü işlev [iş] her ne ise onu en iyi şekilde yerine getirecek şekilde işlemesi, yani kendine özgü erdeme ulaşması gerekir; ancak bu iki koşul yerine geldiğinde akla sahip olmak insanı diğer varlıklardan ayıran bir özellik haline gelir. Bu açıdan baktığımızda, teorik aklın erdemi, ereği ve ulaşacağı son nokta [teorik] bilgeliktir, pratik aklın erdemi ise aklıbaşındalıktır (*phronesis*) (Özcan, 2016, s.101).

İmdi, yukarıda bahsedilen konuya göre "aynı" ve dolayısıyla "farklı" diyebileceğimiz şeyler en az dört bakımdan olmaktadır. 1) Teorik ve pratik akla sahip olmak tür bakımından aynılık gösterse de her bir tekin aynı şekilde hayata geçirdiği bir olanak değildir. 2) Tek bakımından bu olanağa sahip kişiler, bu olanağa sahip olmaları bakımından aynılık taşısalar da hem bu olanağın -söz gelimi bağlantı kurabilme güçleri açısından- seviyesi bakımından hem de etkinliğe çevirip çevirmemeleri bakımından farklıdırlar. 3) Etkinliğe çevirenler ise, etkinliğe çevirmeleri bakımından aynı olsalar da, hem etkinliğe çevrilen şey -yine yapılarından dolayı- farklılık gösterir hem de bu etkinliğe

çevrilen teorik aklın, erdemi olan teorik bilgeliğe ulaşması ve pratik aklın, erdemi olan aklıbaşındalığa ulaşmaları bakımından ayrılırlar. 4) Ve son olarak, olanaklarını etkinliğe çevirip erdemine ulaşmış, başka bir deyişle, kendini tamamlamış kişiler de tamamlanmaları bakımından aynılık gösterse de tek tek ele alındıklarında her birinin tamamlanmışlığı farklıdır. Fakat, günümüzde ve çoğunlukla "aynılık" -bu açılardan değerlendirmeler yapmadan- yalnızca tür bakımından aynılığa indirgenmektedir.

> (…) var olanların hepsi 'elbise' ve 'pelerin' gibi tanım açısından birlik oluşturuyorsa, bunlar [Parmenides, Melissos], Herakleitos'un savını dile getiriyorlar demektir. Çünkü bu durumda hem iyi olmakla kötü olmak hem de iyi olmakla iyi olamamak aynı olacak. Dolayısıyla iyi ile iyi olmayan, insanla at aynı olacak; sav artık varolanların birliği üzerine değil, varolanların hiçliği üzerine olacaktır (Aristoteles, 2017, 185b 20).

Burada anlatılmak istenen, var olanların birliğini, yalnızca epistemik anlamda olanlar veya nelik bağlamında kurulan ortaklıklar/aynılıklar olarak kabul ettiğimizde, tek tek var olanların madde ve formdan oluşan birliği, dolayısıyla kendi biricikliklerinde taşıdıkları farklılıklar göz ardı edilecektir. Böylece, ontoloji epistemolojiye indirgenmiş olur. Aristoteles, "sanki bir çelişme olmaksızın bir ve aynı şeyin hem bir hem çok olması olası değilmiş gibi" (2017, 185b 30) diyerek, bu akıl yürütmenin eristik olduğunu belirtir. Zira, "iki tür birlik[19] var: olanak halinde birlik, etkinlik-gerçeklik halinde birlik" (2017, 186a 1). Olanak halinde dediği, epistemik anlamda tür bakımından ele alındığında, etkinlik-gerçeklik halinde dediği, ontik anlamda tek bakımından ele alındığında söz konusudur.

İmdi, yalnızca teorik akıl bağlamında bir örnekle söz konusu "iki tür birlik" konusunun anlaşılmasını pekiştirip, eşitlikle de ilgisini kurmak gerekirse, söz gelimi Albert Einstein ve Ali Nesin, tür bakımından bilim yapabilme olanağa sahip olmaları yanında tek bakımdan ele alındığında da bu olanağa sahiplerdir. Ne var ki, yakın maddelerinden dolayı sahip oldukları bu olanak birebir aynı değil, aralarında derece farkı olan bir olanaktır. Olanakların bir anlamda da sınır olduğu hatırlanacak olursa, her iki

[19] "Çünkü bölünmüş olan veya bölünebilir olana bir çokluk, bölünemez olan veya bölünmemiş olana bir Bir denir. Bir, adını ve açıklamasını karşıtından; bölünemez, bölünebilir olandan alır. Çünkü çokluk ve bölünebilir olan, duyular tarafından bölünemez olana nispetle daha fazla algılanabilirdir. Öyle ki çokluk, algı koşulları nedeniyle bölünemez olandan bilgi bakımından önce gelir" (Aristoteles, 1996, 1054a 20,25).

ismin bu olanakları etkinliğe çevirmeleri ve -bu anlamda- "tamamlanmışlık"ları da farklı olacaktır. Bu bakımdan farklılık görülse de olanakları etkinliğe çevirmeleri ve "tamamlanmışlık"ları bakımından aynı olduğunu da unutmamak gerekir. İmdi, enerjinin kütleye, kütlenin de enerjiye dönüştürülebileceğini ortaya koyan Einstein ile, matematiği daha anlaşılır bir şekilde öğretmek üzere kitaplar yazan Ali Nesin hem tür hem de tek bakımından bilim yapma olanağına sahip olmaları, bu olanaklarını etkinliğe dönüştürmeleri ve tam-olmaları bakımından aynılık gösterse de tamamlanmışlıkları bakımından birbirine denk değildir. Aristoteles'in eşitlikle ilgili görüşleri hatırlanacak olursa, eşitlik ilk ve asıl anlamıyla yalnızca niceliksel şeylerde mutlak anlamda bir denklik anlamına gelir. Niceliksel olmayan şeyler dışındaki kullanımları ise bir benzerlik üzerinden yetkinlik/yeterlilik veya uygunluk mahiyetinde bir tür denklik anlamında olur ve bir bakımdan benzerlikleri ne kadar fazla ise birbirlerine o kadar eşit olurlar. Buradan hareketle, Einstein ve Ali Nesin, benzerlik üzerinden kurulan bağlantıya göre bilim yapmaları açısında birbirine denktir denebilir; ikisi de bilim insanıdır. İmdi, Aristoteles'in, benzerliğin bir nesneye göre olduğu görüşünü hatırlatarak, Einstein ve matematik bilimini öğretici kitaplar yazan Ali Nesin karşılaştırmasına, Nikola Tesla ve -Ali Nesin gibi matematik bilimini öğretici/açıklayıcı kitaplar yazan- Selma Soysal eklenecek olursa, bu sefer, -matematik bilimi bakımından- Einstein ve Nikola Tesla arasında bir eşitlik ile Ali Nesin ve Selma Soysal arasında bir eşitlik olduğundan bahsetmek gerekir. Zira, ilk iki isim, matematikte yeni bir değer yaratmışlar ve bu bakımdan birbirlerine daha çok benzerler iken, diğer iki isim, mevcut değerleri korumaları, yani matematik bilimini öğretici kitaplar yazmaları bakımından birbirlerine daha çok benzerdirler. Hatırlanacak olursa, Aristoteles'e göre, "benzere daha çok benzer, daha az benzer deniyor; eşit olmayana daha az ya da daha çok eşit olmayan deniyor. Bunların her biri de görelilerden; nitekim benzere, bir nesneye benzer; eşit olmayan bir nesneye eşit olmayan deniyor" (Aristoteles, 2014a, 6b 20). Zira, eşitliğin niceliksel şeyler dışındaki kullanımı, bir bakımdan aynı varlık grubunun içinde olan en az iki şey arasında, niteliklerindeki ortaklıktan/ortaklıklardan, yani benzerlikten hareketle, aynı bakımdan, yetkinlik/yeterlilik veya uygunluk mahiyetinde bir tür denklik üzere olur.

İmdi, bu hatırlatmalardan sonra, teorik akıl ve pratik akıl bağlamında insanlar arasında eşitlikten bahsedebilmek için, eşitliğin "ayırt edici özellik bakımından" aynı olması gerektiği sonucuna varabiliriz. Zira, insanlar -bir güç olarak- akla sahip olmak

bakımından aynılık taşısalar da o gücün -Aristoteles'in bahsettiği anlamda- erdeme uygun şekilde etkinliğe geçirilmesi -her bir tekte ayrı biçimde veya ayrı düzeyde olmak kaydıyla- kiminde gerçekleşip kiminde gerçekleşmediği için farklıdır. Dolayısıyla, teorik ve pratik akıl bağlamında değer bakımından eşitlik, ayırt edici özellik olması bakımından, yani -karakter erdemlerinin de eklenmesi şartıyla- teorik aklın bilgeliğe, pratik aklın aklıbaşındalığa (*phronesis*) ulaşıp kendilerine özgü erdeme göre etkinliğe geçmeleri bakımından aynı olmayı gerekir. Bu durumun böyle olmasının nedeni ise, Aristoteles'in, insan için iyi olan yaşamın ne olduğuna dair görüşlerinden ileri gelir. Dolayısıyla, Aristoteles'e göre insan için iyi olan yaşamın ya da insanca yaşamın ne ve nasıl olduğuna yakından bakmak yerinde olacaktır.

2.2. İnsanın İşi Bağlamında Aynılık, Farklılık ve Eşitlik

Aristoteles'e göre, adı geçen soruya cevap verebilmek için öncesinde, ontolojik ve epistemolojik araştırılmalar yapılması gerekmektedir. Zira, daha öncede bahsettiğimiz üzere, insan görüşü, egemen ontolojik ve -ontolojiye bağlı olarak şekillenen- epistemolojik görüşe yakından bağlıdır. İmdi, Aristoteles'e göre, insanca yaşamın ne olduğunu ortaya koyduğumuzda, yukarıda bahsedilen -özellikle de ruh ve akıl ile ilgili- görüşlerinin, insanca yaşam ile bağını, yani o yaşama ulaşabilmek için rolünü, başka bir deyişle, insanın kendini gerçekleştirmesinin/tamamlamasının ne demek ve nasıl olduğunu ve buradan hareketle insanlar arasındaki aynılık, farklılık ve eşitlik kavramlarının içeriğinin nasıl/neye göre oluştuğunu serimleyebiliriz.

Aristoteles, insana özgü yaşamı, insanın işi ile ilgisinde serimlemeye çalışır. Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*'in hemen başında, "her sanat ve araştırmanın, aynı şekilde her eylem ve tercihin de bir iyiyi arzuladığı düşünülür" der (Aristoteles, 2015a, 1094a 1). Fakat, iyi olarak görülen her iş, başka bir iyiye ulaşmanın aracı olacağından, Aristoteles, en yüksek iyiyi aramak gerektiğini savunur. Zira, Aristoteles'e göre, "yapılanlardan kendisi için istediğimiz, başka şeyleri de onun için istediğimiz bir amaç varsa ve her şeyi bir başka şey için tercih etmiyorsak (çünkü bu şekilde bu sonsuza gider, dolayısıyla arzumuz boş ve boşuna olur), bunun iyi ve en iyi olacağı açık" (Aristoteles, 2015a, 1094a 20). Aristoteles, biçimsel anlamda bu iyinin hem kişi hem de toplum için iyi olması gerektiğini ve bu iyiyi, yani "insan için iyi" dediği şeyi, siyasetin amaçladığını belirtir (2015a, 1094b 5,10). Bu en yüksek iyi, yani insansal iyinin "(…) adı konusunda

pek çok kişi anlaşıyor, hem sıradan kişiler hem de seçkin insanlar ona mutluluk diyorlar… Ama mutluluğun ne olduğu tartışma konusudur" (2015a, 1095a 15,20). Aristoteles'e göre belli başlı üç tane yaşam şekli vardır. Bunlardan biri, ruhta bulunan arzu-iştah yanını akıldan pay almamış şekilde merkeze alan haz yaşamıdır. Çoğunluğun seçtiği bu yaşamın, "hayvanların yaşamı" ve "büsbütün köle" yaşamı olduğunu söyler. Bizim aradığımız insan için iyi, yani insana özgü bir yaşam olduğuna göre haz yaşamı aradığımız yaşam olamaz. Aranılan yaşamın, bir diğer yaşam tarzı olan onur yaşamında da olamayacağı, açıktır. Zira, Aristoteles'e göre, onur "(…) onurlandırılandan çok onurlandıranlara bağlı görünüyor, oysa iyiyi kişiye özgü ve kolayca ondan alınamayacak bir şey olarak tasarlıyoruz" (2015a, 1095b 15-30). Öte yandan, Aristoteles'e göre mutluluk, -bir anlamda- "kendisi amaç ve kendine yeter bir şey olarak görülüyor" (2015a, 1097b 20). İşte, "kendisi dışında hiçbir hedefe yönelmez" ve kendine yeterli olan, sadece bilmeyi amaçlayan *theoria* yaşamı, mutluluk arayışına uygun yaşam gibi gözükse de bu yaşamın insanı aşan, tanrısal bir yaşam olduğunu söyler (2015a, 1177b 20,25). Zira, *theoria* yaşamı sadece bilmeyi amaçlarken aranılan insansal iyi eylem hayatı ile ilgilidir. Bu bakımdan, *theoria* yaşamı, mutluluğun, yani insansal iyinin ancak tamamlayıcı rolünü oynayabilir. Zira, Aristoteles'e göre, "(…) mutlulukla ilgili konularda tam olmayan bir şey olmaz" (2015a, 1177b 25).

İnsana özgü yaşamın bu yaşam tarzlarında olamayacağını belirten Aristoteles, mutluluğun, insanın işi ile ilgisinde ele alındığında kavranabileceğini söyler (2015a, 1097b 25). Zira, bir şeyin kendine özgü işi her ne ise, bu, aynı zamanda o şeyin ereği anlamına gelir. Ve bir şeyin ereğine ulaşması, kendini tamamlaması, gerçekleştirmesi, yani ne ise o olması demektir. Öte yandan, insanlar da yaptıkları işe göre ayırt edilirler. Aristoteles, bunu şu örnekle açıklar: "Çünkü nasıl bir flütçünün, bir heykeltıraşın ve her ustanın, genellikle de bir işi ve bir yaptığı olanların iyi olması, onların işiyle ilgili görünüyorsa, insan için de böyle düşünülebilir…" (2015a, 1097b 25). İmdi, akıl, diğer canlılardan farklı olarak yalnızca tür olarak insanın bir olanağı olduğuna göre insansal, yani insana özgü "iyi"nin de ruhun akıllı kısmıyla ilgisinde bulunabileceği sonucuna varılabilir. Zira, beslenme, büyüme bitkilerle, duyular ise hayvanlarla ortak olduğu için, insana özgü iş, "akıl sahibi olanın -bunun da akla boyun eğen olarak, bir de akla sahip olan ve düşünen olarak- bir tür eylem yaşamı" olmalıdır (Aristoteles, 2015a, 1097b 30-1098a 5).

Ne var ki, Aristoteles, insanın işini "ruhun akla uygun ya da akıldan yoksun olmayan etkinliği" olarak belirlese de işi yapmak ve iyi yapmak bakımından insan tekleri arasında ayırıma gitmek gerektiğini savunur. Zira, Aristoteles, "her şeyin kendine özgü erdeme göre iyi yapılırsa, iyi gerçekleştirilmiş olduğunu" ileri sürer (2015a, 1098a 15). Aristoteles, bu durumu, gitarcının işinin gitar çalmak iken erdemli gitarcının işinin iyi gitar çalmak olduğu örneği ile pekiştirir. Buradan hareketle, insanın işi, dolayısıyla insansal iyi, dolayısıyla mutluluk, ruhun yalnızca akla uygun etkinliği değil, erdeme de uygun etkinliği olmalıdır sonucuna varır (2015a, 1098a 5-15). Bu anlamda mutluluk, erdemli bir yaşamla birlikte, kendiliğinden gelen bir şeydir. Başka bir anlatımla, amaç mutluluk değil, insanca, yani insana özgü bir yaşam sürmektir. Mutluluk ise böylesi bir yaşamla birlikte kendiliğinden oluşur.

Toparlayacak olursak, asıl anlamda insanı diğer hayvanlardan ayırt eden insana özgü bir yaşam, tek tek kişilerce insanın işinin iyi yapılmasıyla, yani ereğine ulaşarak, başka bir deyişle erdeme uygun eyleyerek sağlanır denilebilir. Tek tek kişilerce gerçekleştirilen böylesi bir yaşam, türe atfedilerek, tür bakımından ayırt edici özellik olur. Bu, böylesi bir yaşamın, türün bir olanağı olduğu anlamına gelir. Fakat, türün olanağı olan herbir şeyin, o türün altında toplanan her bir tekte aynı şekilde var olduğu/olacağı söylenemez. Zira, daha önce de bahsedildiği üzere, -özellikle canlı varlıklar söz konusu olduğunda- her bir tekin doğası, yani olanakları -yakın maddesi gereği- farklıdır. Dolayısıyla, ayırt edici özelliği ele alırken, tek ve tür bakımından ayırarak iki şekilde ele almak gerekir. Asıl anlamda var olan, erdemli bir yaşam sürme olanağını etkinliğe çevirecek olan teklerle gerçekleşir. Başka bir anlatımla, -"Aristoteles'te Tek Olarak İnsanın Farklılığı ve Akıl" bölümünde de anlatıldığı üzere- teorik aklın bilgeliğe, pratik aklın *phronesis*e ve bunlara karakter erdemlerinin eklenmesiyle, yani bir insan "(…) ancak bu eylemlerin tamamına göre eylerse insansal iyi veya mutluluk denilen şey bir sonuç olarak ortaya çıkar" (Özcan, 2016, s.106).

Ne var ki, düşünce erdemleri olan teorik ve pratik bilgelik, ruhun erdeme uygun eyleyebilmesi için gerekli fakat, yeterli değildir. Zira, insan, doğruyu bilse de yanlışı seçebilir. Dolayısıyla, eylem hayatı söz konusu olduğunda bilmek, tek başına yeterli olmaz. Zira, "(…) karakter erdemlerine [pratike, eyleme, eylem hayatına] de ihtiyaç vardır" (2016, s.106). Söylenenlerden hareketle, düşünce erdemlerinin, bilme üzerine bir

erdem, yani bilgelik olduğu açık olsa da karakter erdemlerinden kastedilenin ne olduğunu akıl ve insanca yaşamla ya da insanın işi ile ilgisinde ele almak yerinde olacaktır.

Aristoteles'e göre, karakter erdemleri, övülen, tercih edilen, eyleyerek kazanılan şeyler olduğu için olanak veya etkilenim değil, huylardır. Olanak ile, yatkınlıklar kastedilir. Bir insan sırf bir şeye yatkın olunduğu için iyi veya kötü diye nitelendirilemez. Oysa erdem, eyleyerek kazanılan bir şeydir. Etkilenimler ile ise haz ya da acıya dair duygulanımlar kastedilir. Onlarda bir tercih olmadığı için erdem olamazlar (Aristoteles, 2015a, 1105b 20-30, 1106a 5,10). Düşünce erdemlerinin daha çok eğitimle, karakter erdemlerinin ise alışkanlıkla edinildiğini belirten Aristoteles, buradan hareketle, doğal bir özelliğe sahip bir şeyin başka türlü bir alışkanlık kazanamayacağından dolayı karakter erdemlerinin doğa gereği bulunmadığına dikkat çeker ve "erdemler ne doğal olarak ne de doğaya aykırı olarak edinilir; onları [erdem olanağını etkinliğe çevirerek] edinebilecek bir doğal yapımız vardır, alışkanlıkla da onları tam olarak geliştiririz" der (2015a, 1103a 15-25). Öte yandan Aristoteles, erdemin, cins bakımından huy olduğunu söylemenin yeterli olmadığını, nasıl bir huy olduğunu, yani neliğini de söylemek gerektiğini belirtir (2015a, 1105b 20-30, 1106a 5-15). Aristoteles'e göre, "her erdem, neyin erdemi ise, onun iyi durumda olmasını ve kendi işini iyi gerçekleştirmesini sağlar… Bu her şeyde böyleyse, insanın erdemi insanın iyi olmasını ve kendi işini iyi gerçekleştirmesini sağlayan huy olmalı" (2015a, 1106a 15,20). Aristoteles, insan için kendi işini iyi gerçekleştirecek huyun, "orta olma" olduğunu şöyle açıklar:

> (…) eğer her bilim kendi işini ortaya bakarak [kendi işinde orta olarak] ve işlerine buna göre yön vererek iyi biçimde gerçekleştiriyorsa (bu nedenle, aşırılık ve eksiklik olumluyu bozduğu, 'orta olma' ise onu koruduğu için, kendilerine eklenecek ya da onlardan alınacak bir şey olmayan işleri iyi işlere iyi işler deriz; dediğimiz gibi iyi sanatçılar bunu gözeterek çalışır), erdem de, eğer doğa gibi her sanattan daha kesin ve iyi ise, ortayı hedef edinmek olsa gerek (Aristoteles, 2015a, 1106b 5-15).

Tüm bunlardan hareketle Aristoteles, erdemi, "(…) tercihlere ilişkin bir huy: Akıl tarafından ve aklıbaşında insanın belirleyeceğiyle belirlenen, bizle ilgili olarak orta olanda bulunma huyudur" diyerek tanımlar (2015a, 1107a 5). Öte yandan, "bu orta olma şeyin ortası değil; bize göre orta olandır" diyerek, burada kastedilen orta olmanın, "herkes için bir ve aynı şey" olan, niceliksel anlamda orta olma demek olmadığını, her kişinin, o anda, gücü ve koşullarına göre değişen, dolayısıyla erdemli kişinin kendisinin

belirleyebileceği bir orta olma olduğu ileri sürülür (Aristoteles, 2015a, 1106a 25-35, 1106b 5). Öte yandan, Aristoteles, bu bağlamda orta olmayı, eşitlikle de ilgisinde şöyle ele almıştır:

> Sürekli ve bölünebilir olan her şeyde daha çoğu, daha azı ve eşiti almak olanaklı, bunlar da nesnenin kendisine göre ya da bize göre olur; eşit olan ise aşırılık ile eksikliğin bir ortasıdır. Bir şeyin ortası iki ucundan eşit uzaklıkta olana diyorum, ki bu herkes için bir ve aynı şeydir; bize göre orta ise, ne fazla ne de eksik olana diyorum; bu ise tek değildir, herkes için de aynı değil (2015a, 1106a 25,30).

Tüm bunlardan hareketle, tek tek erdemli kişilerden hareketle, tür olarak insanın erdemli de olabileceği sonucuna varılmaktadır. Bu anlamda erdemler, asıl anlamda türün ayırt edici özelliği olarak karşımıza çıkar.

> Erdemli kişinin başkalarından en büyük farkı, tek tek şeylerde doğruyu görmesinde bulunur: Sanki onların ölçüsü ve ölçütüdür. Çoğu kimsenin ise haz yüzünden yanıldığı görülüyor, çünkü haz, iyi bir şey olmadığı halde, onlara iyi görünüyor. O zaman hoş olanı iyi diye tercih ediyorlar, acıdan da kötü diye kaçıyorlar (2015a, 1113a 30).

İmdi, erdemin, -bir anlamda- tercih edilen bir şey olduğu hatırlanacak olursa, kişi ile bağlantısı kurularak erdem ve tercih konusunu açmak yerinde olacaktır. Aristoteles'e göre, ruhta eylemi ve doğruluğu sağlayan duyum, us/akıl ve iştah/isteme olmak üzere üç temel yeti vardır. Eylem bakımından ele alındıkta, duyum bir ilke olmaz. Asıl anlamda eylemin hareket ettirici ilkesi iştah/istemedir. Daha öncede bahsedildiği üzere, insan, akıl yetisine sahip olsa da eylemin ilkesi akıldan pay almayarak tek başına iştahta olabilir. Fakat, Aristoteles'e göre, böylesi bir eylem hayatı, hayvanlarla ortak olduğu için hayvanca ve arzuların/iştahların boyunduruğunda gerçekleştiği için de kölece bir hayattır. Zira, Aristoteles'e göre, "kendine egemen olmayan kişi tercihle değil, arzuyla davranır…" (Aristoteles, 2015a, 1111b 10). Öte yandan, bu istekler üzerine yapılan düşünüp taşınmalarla ortayı bulan akıl da eylemin ilkesi olabilir: "O halde eylemin ilkesi tercihtir (ereksel değil, hareket ettirici neden), tercihin ilkesi ise iştah ile bir şey için olan akıl yürütmedir. Bunun için us, akıl yürütme ve etik tutumdan bağımsız değildir tercih" (2015a, 1139a 15-30). Özellikle son cümleyi biraz açmak gerekirse, etik erdemler de diyebileceğimiz karakter erdemleri, eylem hayatına ilişkin istekler üzerine bir akıl yürütme olduğuna göre bunlar aklıbaşındalıktan ayrı yapılamaz.

Başka bir deyişle, bir yanda etik bir eylemin olduğu yerde aklıbaşındalığın olmaması olası değildir. Tersinden bakıldığında da aklıbaşındalık, karakter erdemlerden bağımsız var olamaz. Zira, "erdem, amacı sağın kılar, aklıbaşındalıkta bu amaçla ilgili olan şeyleri" (2015a, 1144a 5). Ne var ki, isteme, her bir insanın eyleminin kaynağı için aynılık taşırken, aklıbaşındalık ise, her bir insan için geçerli değildir. Zira, Aristoteles'e göre,

> Bu açıdan bakıldığında istek ve isteme yetisi her insan tekinin eyleminin kaynağıdır, pratik akıl veya aklı başındalık ise ancak bazı insan teklerinin yapıp etmelerinde ortaya çıkan bir özelliktir Demek ki, istek bazı kişilerde, akıl yürütmeye uygun olarak hareket ettirilebildiği gibi, çoğunluk düşünüldüğünde, ondan bağımsız olarak da hareket ettirilebilir (Aristoteles, 2014b, 433a 20).

Öte yandan, aklıbaşındalığın nesne alanı da karakter erdemleri gibi eylem yaşamına dönük olduğu için, orada ortaya çıkabilir. Buradan hareketle, her eylemin, erdemin konusu, yani insana özgü bir yaşamın, başka bir deyişle, insan değerinin olumlu veya olumsuz anlamda bir nesnesi olamayacağı sonucuna varabiliriz. Bu sonucun daha iyi anlaşılabilmesi için Aristoteles'e göre isteme ve tercih arasındaki farkın ne olduğuna bakmak yerinde olacaktır. İsteme, tercihi de kapsayan ve akıldan pay almadan da gerçekleşebilen bir yetidir. Tercih ise bir tür isteme olsa da her isteme tercih değildir (Aristoteles, 2015a, 1112a 10,15). Söz gelimi, ölümsüzlük istenir ama tercih edilemez. Öte yandan, Aristoteles'e göre "tercih akılla ve düşünmeyle yapılır" (2015a, 1112a 15). Akılla ve düşünme ile kastedilen şey ise başka türlü de olabilecek şeyler üzerine, kendi gücü dahilinde gerçekleştirebileceği veya ulaşılmasının mümkün olması minvalinde enine boyuna düşünmektir. Dolayısıyla, "amaçlar üzerine değil, amaçlara ulaştıran şeyler konusunda enine boyuna düşünürüz" (Aristoteles, 2015a, 1112a 30-1112b 10). Tüm bunlardan hareketle, istemenin amaçla, tercihin ise bu amaca ulaştıracak yollarla ilgili olduğu sonucuna varabiliriz. İmdi, her eylemin, erdemin konusu olamayacağı hatırlanacak olursa, tercih ve isteme arasındaki ilişkiyi erdem ve insanca yaşamla ilgisinde de ele almak yerinde olacaktır.

Aristoteles'e göre, istemeyerek yapılan eylemlerden biri, başlangıcı, yani hareket ettirici ilkesi onun dışında bulunan, zorla yaptırılan eylemlerdir. Bir de yaptığı şeyi neden yaptığının farkında olmayan, yani -sonrasında pişman olmak şartıyla- bilgisizlikten dolayı istenmeyerek yapılan eylemler de vardır (2015a, 1110b 10-25). İstemeyerek

yapılanların zıttı düşünüldüğünde, isteyerek yapılan eylemleri, hareket ettirici ilkesi kendisinde bulunan ve amacının bilincinde yapılan eylemler olduğu sonucuna ulaşabiliriz.

> Akıldan pay almayan duygulanımlar ise, daha az insanca [yani insana yakışır değil de, hareket ettirici ilkenin, eylemi yapan kişinin kendisinde olmadığı] görünmüyor, dolayısıyla öfke ve arzudan kaynaklanan insan eylemleri de insanca. Demek bunları 'istemeyerek yapılanlar' olarak saymak uygun değil (2015a, 1111b 1-5).

Buradan hareketle, duygulanımlarla gerçekleştirilmiş bir eyleminde isteyerek yapılan bir eylem olduğu ama, her isteyerek yapılan eylemin tercih olmadığı da hatırlanacak olursa, insana özgü yaşamanın, yani erdemli yaşamanın "tercih" ile bağlantısını kurmak yerinde olacaktır. İmdi, Aristoteles'e göre, "kendine egemen olmayan kişi tercihle değil, arzuyla davranır" (2015a, 1111b 10): "O halde eylemin ilkesi tercihtir (ereksel neden değil, hareket ettirici neden), tercihin ilkesi ise iştah ile bir şey için olan akıl yürütmedir" (2015a, 1139a 30). İstemenin amaç, tercihin amaca ulaştıracak yol demek olduğu hatırlanacak olursa, hem erdemli bir yaşam sürme isteğine ulaştıracak tercih hem de sıradan/kötü bir yaşam sürme isteğine ulaştıracak tercih elimizdedir (2015a, 1113b 5). Fakat, daha önce anlatılanlardan hareketle, yani Aristoteles felsefesi içinde,

> Aristoteles'in 'eylemin başlatıcısı insandır' sözünü, bugün bizim anladığımız anlamda her bir insan tekini kapsayacak şekilde geçerli kabul edemeyiz. Ancak şunu söyleyebiliriz: insanlaşmasını tamamlamış, yani etik akla (aklın teorik ve pratik yanlarından her ikisinin de kendilerine özgü erdeme ulaşmasıyla ortaya çıkan akıl anlamında etik akla) sahip insanlar söz konusu olduğunda eylemin başlatıcısı insandır, ya da insan olmak böyle bir şeydir (Özcan, 2016, s.18).

Başka bir anlatımla, bu elimizde olan şey, tür olarak insanın bir olanağı olarak vardır. Öte yandan, "(…) tercih olduğunda ise ya istekle yönetilen akıl ya da akılla yönetilen istek vardır" (Özcan, 2011, s.191). Dolayısıyla, "eylemin başlatıcısı insandır" sözü, -ne şekilde olursa olsun- nihayetinde, her eylemin bir insan tarafından gerçekleştirileceği anlamına da gelir.

Tür -ve bir kavram- olarak insan, seçim yapamaz. Zira, kötülük veya erdemli yaşam arasındaki seçimi insan değil, ancak bir insan yapabilir.

> Ayrıca biri çıkıp diyebilir ki herkes kendisine iyi görüneni arzu eder, ama hayal gücünün efendisi değildir; her bir kişi nasıl insansa amaç da ona öyle görünür; öyleyse her kişi belli bir şekilde kendi huyunun nedeni ise, hayalinin de nedeni belli bir şekilde kendisi olacaktır; ama değilse, kötü bir şey yapmasının nedeni de kendisi değildir ve bunları amacı bilmemekten dolayı yapar, bunlarla kendisi için en iyinin gerçekleşeceğini sanarak; o amacı arzulaması ise kendi seçimi değildir; eğer iyi yargıda bulunup gerçekten iyi olanı tercih edecekse, görme gücüyle olduğu gibi, böyle doğmuş olmalı; yetenekli insan da doğuştan bu gücün bulunduğu insandır; çünkü bu, en önemli ve en güzel şeydir – başkasından ne alınabilecek ne de öğrenilebilecek, doğal olarak nasılsa öyle sahip olunacak bir şey. Tam ve gerçek anlamda yeteneklilik bu bakımdan iyi ve güzel bir doğal yapıya sahip olmaktır (Aristoteles, 2015a, 1114a 30, 1114b 5,10).

O halde, tür olarak insanın ayırt edici özelliği, ancak bu olanağa, Aristoteles'in deyişiyle "iyi ve güzel bir doğal yapıya" sahip "bir kişi" tarafından erdemli yaşamın seçilmesiyle asıl anlamda edinilmiş olur. Buradan hareketle, "(…) Aristoteles'in insan anlayışı epistemolojik olmaktan çok ontolojik hareket noktasına sahip bir insan anlayışıdır ve kişi odaklıdır" sonucuna varılabilir (Özcan, 2016, s.110). Ve Aristoteles'in insan görüşüne göre, erdemli kişiler tarafından gerçekleştirilecek insana özgü olan tercih, erdemli bir yaşama uygun olarak yapılan tercihtir denebilir.

Kısaca özetlenecek olursa, Aristoteles'in, ontolojik temellere dayalı epistemoloji üzerine inşa ettiği insan görüşüne göre, insanca, yani insana özgü bir yaşam, insanın ruhunda bulunan ve tür olarak ayırt edici özelliği olan aklı minvalinde teklerce gerçekleştirilebilir. Akıl da erdeme uygun bir şekilde gerçekleşirse, insan ne ise o olabilir. Başka bir deyişle, kendi değerini yaratabilir. Yani insanın ruhunda bulunan, hayvanlarla ortak olan yöne göre değil, aklını kullanıp, arzular ve başka türlü olabilecek şeyler üzerine enine boyuna bir düşünme ile "kendine göre orta olanı" bularak bir insan, insan olabilir. Fakat, bu da teorik aklın bilgeliğe, pratik aklın aklıbaşındalığa ulaşıp her ikisinin de kendine özgü erdeme göre eylemesi ve bunlara karakter erdemlerinin eklenmesi ile gerçekleşebilir, başka bir deyişle, ancak bu şekilde bir insan, diğer canlılardan farkını ortaya koyabilir (Özcan, 2016, s.111). Dolayısıyla, türün ayırt edici özelliğinin ortaya çıkması, -tür bakımından- ortak olan bir olanağın bazı kişilerce hayata geçirilmesine bağlıdır.

Öte yandan, Aristoteles'e göre, insan olma olanağı da diyebileceğimiz bu olanakların hayata geçirilmesi için belli başlı bazı gereklilikler vardır. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki,

> Aristoteles felsefesinde insan sıradan bir var olan ve sıradan bir töz değildir, onun satır aralarında saklı olan asıl ayırt edici özelliği, kendi kendisini, yani kendi formunu veya özünü ve/veya kendi doğasını kendisinin gerçekleştirmek zorunda olmasıdır; kendi kendisini yaratmak zorunda olan bir varlık olmasıdır (Özcan, 2011, s.167).

Başka bir deyişle, canlı doğada bitkiler ve hayvanlar kendi doğal ortamlarında dışarıdan bir müdahale olmadıkça kendi doğalarını gerçekleştirirler. İnsanı yalnızca, doğal bir canlı olarak ele alırsak, onun da temel ereği varlığını sürdürmek olarak belirlenir, dolayısıyla kurulan tüm yapıların amacı bu ereğe hizmet etmek olur ve bu bakımdan diğer canlılardan farkı kalmaz. Oysa, Aristoteles'e göre, yalnızca hayatta kalmaya yönelik bir hayat, yaşamak demek değildir. Yaşamak ile, insanca, yani insana özgü hayatı kastediyoruz. Aristoteles'in insan görüşünden de anlaşılacağı üzere, yalnızca insana özgü bir hayat -diğer canlılarda olduğu gibi- doğal bir ortamda gerçekleşemez. Bu da tür olarak insanı diğer var olanlardan ayırt eden bir özelliktir. Buradan hareketle, Aristoteles'in "(…) devletin doğal bir büyüme/gelişim olduğu ve insanın doğası gereği politik bir hayvan olduğu…" (Aristoteles, 2015b, 1253a-1253b)[20] görüşünü düşünürsek, insanın insan olabilmesi, yani akla ve erdeme uygun bir yaşam sürmesi için siyasal bir ortamda yetişmesi gerektiği sonucuna varırız. Siyasal ile kastedilen ise, -insanın, insan olabilmesinin ancak bir tür eylem hayatıyla mümkün olabileceği de hatırlanacak olursa- herhangi değil, insanca yaşama hizmet edecek bir devlet kurması, yani kendi doğal ortamını yaratarak, kendi neliğini/değerini yaratmak durumunda olduğudur. Zira, "devlet dediğimiz topluluktur ve o topluluk türüne de siyasal diyoruz" (Aristoteles, 2016, s.9; 1252a-1252b). Bu bakımdan, devlet, doğal olarak kendiliğinden oluşan değil, insanlarca kurulan bir yapıdır. Dolayısıyla, bu yapı -belli bir ontoloji, epistemoloji ve insan görüşüne göre- doğru kurulabileceği gibi yanlışta kurulabilir ve değiştirilebilir.

Aristoteles'e göre, "gerçekte insanlar üç nedenden ötürü iyi ve erdemli olurlar. Bunlar doğa [yapı], alışkanlık ya da eğitim ve akıl"dır (Aristoteles, 2016, s.270; 1332a-1332b). Buradan hareketle, insanca bir yaşamın olabilmesi için, önce, erdemli yaşamaya müsait yapıda bir insan olmalıdır. Fakat, yapı/doğa tek başına yeterli olmaz. Bu olanak anlamındaki yapının etkinliğe geçmesi, yukarıda bahsedilen anlamda siyasal bir ortamda

[20] Buradaki alıntı için, -Mete Tunçay çevirisi yerine- Furkan Akderin'in çevirisi daha uygun/doğru bulunmuştur.

eğitimle birlikte akıl yolu tutularak gerçekleşebilir. Tabii, şunu da unutmamak gerekir ki, kişi, erdemli bir yaşam sürecek akla sahip olsa da bu aklı, hayvanlarla ortak olan bir yaşama hizmet etmek amacıyla da kullanabilir. Başka bir deyişle, erdemli bir yaşam için tüm şartlar uygun olsa dahi, söz konusu insan olduğu için, yani insanın tercihte bulunma özelliği olduğu için bir kesinlikten bahsedemeyiz.

Tüm bunlarında yanında, Aristoteles'in "bir amaca yarayan araç gereçler" olarak gördüğü ve "dışsal şeyler [nedenler]" dediği maddi varlıkların da erdemli bir yaşam için gerekli olduğunu savunur (2016, ss.242-243; 1323b-1324a). Tüm bunlardan hareketle, Aristoteles'e göre, erdemli bir yaşam için tüm bu şartların sağlanması gerektiği sonucuna ulaşırken, -insan doğası ile ilgili daha önce anlatılanlardan hareketle de- bu şartlar sağlandığı taktirde kesinlikle erdemli bir yaşam ortaya çıkacaktır sonucuna ulaşamayız.

İmdi, formun erek anlamı hatırlanacak olursa, bir şeyin neliği, o şeyin işlevi ile yakından ilgilidir. Öte yandan, Aristoteles'e göre, "form, erektir ve ancak ereğine erişmiş olan, tamdır" (Aristoteles, 1996, 1023a 30). İmdi, yukarıda anlatılanlardan hareketle, tür olarak insanın işi, dolayısıyla ereği, "ruhun, akla ve erdeme göre eylemesi" olarak belirlenebilir. Demek ki, ancak ruhunu akla ve ereğine göre eyleyen insanlar doğasını tamamlamış, tam manası ile insan olmuş olacaklardır. Bunu yapmaları için de yapılarının ve -eğitim, ekonomik gelir gibi- dışsal şartların sağlanmış olması gerekir.

İmdi, çalışma konumuzla ilgisinde toparlayacak olursak, Aristoteles, tür olarak insanı diğer var olanlardan ayıran, başka bir deyişle, insanı insan yapan şeyi kendi doğasını kendisi gerçekleştirmek zorunda olması, akla ve bilime olanak halinde sahip olması olarak belirler. Kişi olarak insanı insan yapan ise, ruhun akla ve erdeme uygun eylemesi, başka bir deyişle, tür olarak insanı insan yapan olanakların hayata geçirilmesidir. Aristoteles, bu belirlenimleri, insanın işinden hareketle yapar. O halde, insanlar arasındaki aynılık, farklılık ve eşitliklerin insanın işi ile ilgisine dair şu sonuçlara ulaşabiliriz: Daha önce, "soğutmayan buzdolabı, buzdolabı değildir" örneğinde olduğu gibi, "ruhu akla ve erdeme göre eylemeyen insan, insan değildir" de denebilir. Ne var ki, bu şekilde bir yaşama olanağına sahip olmayan, başka bir deyişle, yakın maddesinde bu olanağı barındırmayan ya da barındıran fakat şartların sağlanmaması sebebiyle hayata geçiremeyen ya da hem bu olanağı barındırıp hem de şartlar uygun olmasına rağmen gerçekliğe dönüştürmeyenlere de insan diyoruz. İşte, insanlar arasındaki aynılık, farklılık

ve eşitlik soruşturmasının önemi tam olarak bu noktada ortaya çıkmaktadır. İmdi, işine/işlevine uygun eyleyemeyen/eylemeyen insanlara da insan dememizin nedeni, tür bakımından -ayırt edici özellik olarak- aynı işe, dolayısıyla -tür bakımından- aynı ereğe sahip "insan" adı altında toplanmalarından ileri gelir. Oysa, Aristoteles, tür olarak insanın işini belirlerken, iş bakımından aynılık gösteren tekler arasında işi yapmak ve "iyi" yapmak bakımından ayrıma gitmek gerektiğini savunur. Söz konusu işin, "iyi", yani erdemine ulaşacak şekilde gerçekleştirilmesi için de tek tek insanların en başta o işe uygun bir doğaya/yapıya sahip olması gerektiğini, bunun da ancak bazı insanlarda var olduğunu, dolayısıyla iş veya erek bağlamında aynılık gösteren türün teklerinde -özellikleri yapısal anlamda- farklılıklar olduğunu belirtir. Zira, Aristoteles'e göre, söz gelimi isteme, her bir insan için ortaktır/aynıdır fakat, ancak bazı insanlar, isteklerini akılla yönetip erdemli bir yaşam minvalinde kullanabilirler. O halde, insan değeri bakımından, daha doğrusu ayırt edici özelliğe sahip olmaları bakımından her bir insan eşit sayılamaz. Zira, değer bakımından eşitlik, ayırt edici özellik bakımından aynı olmayı gerektirir.

Tüm bunlardan hareketle, Aristoteles felsefesinde, ontoloji ve epistemoloji temelinde inşa edilmiş insan görüşü minvalinde insanlar arasındaki aynılık, farklılık ve eşitlik kavramları içerik kazanmıştır sonucuna varabiliriz. Öte yandan, Aristoteles, insansal yaşam alanı ile bağları, söz konusu ayrımlara ve bağlantılara göre kurmuştur. Kanaatimizce hem Aristoteles felsefesinde hem de günümüzde, bu bağların doğru anlaşılması, dolayısıyla doğru kurulması için yalnız doğal, canlı bir varlık olarak değil, insanı insan yapan yönleriyle de, yani bütünlüğünde insan ile ilgisinde aynılık, farklılık ve eşitlik kavramlarının yakından incelenmesi gerekir. Öte yandan, daha önce de bahsettiğimiz üzere üç kavram da -insanla ilgisinde- pek çok bakımdan ele alınabilir. Önemli olan, hangi bakımdan ele alınıyorsa alınsın bu kavramların aralarındaki ilişkinin ve birbirlerinden farkının bilinerek, öte yandan ele alınan şeylerin ortak bir zemin üzerinde olması, varlık türü ve varlık tarzı gözetilerek, tek/ontik ve tür/epistemik bakımından olup olmaması gibi kıstasların göz önünde bulundurularak yapılmasıdır. İmdi biz, Aristoteles felsefesi bağlamında, insanla ilgisinde -hem de bir örnek teşkil etmesi münasebetiyle- bu kavramları olanaklar, özellikler ve değer(ler) açısından ele alacağız.

2.3. Aristoteles'te Olanaklar, Özellikler ve Değer(ler) Açısından İnsanlar Arasında Aynılık, Farklılık ve Eşitlik

İmdi, aynılık, farklılık ve eşitlik kavramlarını, insanla ilgisinde olanaklar, özellikler ve değer(ler) bağlamında ele almadan önce, Aristoteles felsefesi içindeki üç tip insan görüşünü göz önünde bulundurmak gerekir. Zira, her tipe göre olanakların, özelliklerin ve değer(ler)in aynılıkları, farklılıkları ve eşitlikleri çeşitlilik gösterecektir. Buraya kadar anlatılanlardan hareketle, Aristoteles felsefesi içinde tür olarak insan, birey veya sıradan insan anlamında insan ve yaratıcı veya erdemli insan olmak üzere üç tip insan görüşü olduğu söylenebilir. Hatırlatıcı ve toparlayıcı olması mahiyetinde bu üç tip insan görüşünü biraz açmak gerekirse, tür olarak insan ile kastedilen insan, tek tek insanların olanakları, özellikleri ve değerlerinden hareketle bir varlık birliği kurularak epistemolojik anlama sahip bir kavramdır. Dolayısıyla, tür olarak insan, bir iş/eylemde bulunamaz. Tek tek insanların iş/eylemlerine göre içerik kazanır. Birey veya sıradan insan anlamındaki insan ile kastedilen ise, hayvanlardan bir hayvan türü olarak insandır. Yani, tıpkı diğer hayvanlar gibi, temel gereksinimleri olan, arzu/iştah duyan ve hayatta kalma güdüsüyle hareket eden, fakat tüm bunları hayvanlardan farklı olarak (ki bu fark -söz gelimi bir kurt ile bir köpek ayrımında olduğu gibi- yalnızca hayvanlardan bir hayvan türü olarak ayırt eden bir farktır) akılları ile gerçekleştiren, başka bir deyişle, akıllarını temel gereksinimlerini karşılayacak, arzu/iştah duyan yanlarına hizmet edecek ve hayatta kalmaktan öteye gidemeyecek şekilde kullanan tek tek insanlardır. Yaratıcı veya erdemli insan ile kastedilen ise, akıllarını asıl anlamda ayırt edici özellik haline getirecek ve insana özgü olarak erdemli bir yaşam sürecek şekilde kullanan tek tek insanlardır. Bu hatırlatmadan sonra, -çalışmanın önceki bölümlerinde üstü örtük bir şekilde veya satır aralarında da geçen- olanak, özellik ve değer(ler) ne kastettiğimizi, yukarıda bahsettiğimiz üç insan tipini de göz önünde bulundurarak ele almak yerinde olacaktır.

Olanak derken, öncelikle bir canlının doğasında/yapısında bulunan ve gerekli şeyler sağlandığı ve/veya bir engelle karşılaşılmadığı taktirde gerçekleştirilmesi mümkün şeyleri kastediyoruz. Ne var ki, özellikle "insan" söz konusu olduğunda "(…) 'olması olanaklı'dan ne 'olması zorunlu' ne de 'olmaması zorunlu' çıkar. Nitekim 'olanaklı' bakımından her ikisinin de olması olası, ama bunlardan herhangi biri doğru olduğunda bu iki olanak ortadan kalkacaktır" (Aristoteles, 2002, 22b 15,20).

İmdi, yukarıda bahsettiğimiz insan tiplerinden birey veya sıradan insan anlamındaki insanın olanakları, yaratıcı veya erdemli insanın olanakları ve tür olarak insanın olanakları için, kendi içlerinde aynılık (ki bu aynılıklarda kendi içinde farklılıklar taşır), birbirleriyle ilişkilerinde farklılık gösterecek ve dolayısıyla farklı eşitlikler söz konusu olacaktır denebilir. Şöyle ki, tıpkı bir elma çekirdeğindeki elma ağacı olma olanağının, dışarıdan bir müdahale olmadıkça ve gerekli su ile ısıyı kazandıkça gerçekleşmesi, yani bir elma ağacı olması gibi, birey veya sıradan insanda da -birincil tür olanaklar diyebileceğimiz- büyüme, haz ya da acı duyma gibi olanaklar dışarıdan bir müdahale olmadıkça ve gerekli şartlar sağlandıkça gerçekleşir: "Herhangi bir iç veya dış etken tarafından engellenmediği sürece her insan tekinin hayata geçirdiği bu olanaklar, en temel ve basit anlatımıyla, insan tekinin doğal varlığını sürdürmesi için sahip olduğu yetilere karşılık gelir" (Özcan, 2016, s.32). Buradan hareketle, meydana gelen bir insanın büyüme ya da hayatta kalma olanağı, başka bir deyişle canlılığını sürdürme, canlılığını sürdürürken de haz ya da acı duyma olanağı türün her bir üyesi için geçerli, dolayısıyla aynıdır diyebiliriz. Bu bağlamda farklılıkları ise, tek tek insanlar ele alındığında fizyolojik gereksinimlerinin azlığı veya çokluğu ya da -gerekli şartlar sağlandığı taktirde- hayatta kalabilecekleri zaman, genetik bakımdan sağlıklı/dirençli veya hastalıklı/dirençsiz olmalarına göre ya da haz ve acılarının yönelimlerine göre değişkenlik/ayrılık gösterecek şeyler üzerinden olabilir. Zira, "(…) herkes bir haz peşinde koşar ama herkes aynı hazzı aramaz" (Aristoteles, 2015a, 1153b 30).

Birinci tür olanakların hem tür hem de her bir tek için aynı olanaklar olduğunu vurguladık: Zira, türün olanağı olup her bir tekin olanağı olmayan olanaklarda vardır. Bunlar ise, yaratıcı veya erdemli insan için söyleyebileceğimiz, -Aristoteles'in felsefi görüşlerinden hareketle- o iş veya eylem için dışarıdan bir müdahale olmasa ve gerekli şartlar sağlansa bile her bir insanda gerçekleşemeyecek olan, ama gerçekleşme olanağı varsa da dışarıdan bir müdahale olmaması ve gerekli şartların sağlanması gereken, tür olarak insanı diğer var olanlardan asıl anlamda ayıran, yani yalnızca hayvanlardan bir hayvan türü olarak değil, insana özgü olması bakımından ayıran ama, tek tek kişilerce, yani bu olanaklara sahip insanlarca gerçekleştirilebilen şeylerdir. Söz gelimi, erdemli bir hayat sürme, bilim, sanat, felsefe yapabilme gibi "ikincil tür olanaklar" diyebileceğimiz olanaklar, bu tür olanaklardır. Ne var ki, bu türden olanaklara sahip olanlar da kendi içinde farklılıklar taşır. Söz gelimi, enstrüman çalmaya yatkınlığı olan insanlardan kimisi

telli, kimisi üflemeli kimisi de vurmalı çalgılara yatkındır: "(…) çünkü her birimiz bir başka şeye yatkınız" (2015a, 1109b 5).

Tür olarak insanın olanakları ise, işte bu birey/sıradan olarak insanın olanakları ile yaratıcı/erdemli insanın olanaklarının toplamıdır denebilir. Tür bakımından ele alındığında aynılık anlamı kazanan bu olanaklar, tek bakımından ele alındıkta, -en genel anlamda- birey/sıradan olarak insanda ve yaratıcı/erdemli insanda farklılık göstermektedir. Zira, tek tek ele alındığında her bir insan erdemli bir hayat sürebilecek, matematik yapabilecek, resim çizebilecek veya felsefi bir bakışa sahip olabilecek yatkınlığa sahip değildir. Bunun da nedeni, daha önce bahsettiğimiz üzere, her bir canlının yakın maddesinden ileri gelir. Başka bir anlatımla, birey/sıradan olarak insanın ve yaratıcı/erdemli insanın sahip olduğu özellikler ve gerçekleştirdikleri başarılar/değerler ile tür olarak insan kavramı içerik kazanmıştır. Ne var ki, kazandırılan bu içerikte sıradan insanın rolü ile yaratıcı/erdemli insanın rolü farklıdır. Ve genel olarak, bu ayrım/fark göz ardı edilip ya yaratıcı/erdemli insanın özellikleri ve olanakları her bir insanda var kabul edilip her bir insanın eşit değerde olduğu kabul edilmekte ya da insan türü -birey/sıradan insanda olduğu gibi- yalnızca doğal, canlı bir varlık olarak ele alınmaktadır. Bu yanlış bağlantı, -yukarıda bahsettiğimiz üzere- birey/sıradan olarak insan, yaratıcı/erdemli insan ve tür olarak insan arasındaki ilişkinin kurulmaması/kurulamaması ve özellikle de tek tek var olanlar arasındaki yapısal farkların göz ardı edilmesi sebebiyle gerçekleşir.

> Birey ile kişi arasında olanak bakımından asıl fark, kişilerde, her bireyi türün bir üyesi olarak farklı kılan, onu o yapan özel bireysel-yapısal farkın türün diğer üyelerine göre daha fazla olmasıdır… Nitekim, bu olanağın hayata geçirilmesiyle de yaratıcı kişinin yapısal farkı ya da özellikleri ortaya çıkmaktadır (Özcan, 2016, s.32).

İmdi, -yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere- özellik, olanağın gerçekleştirilmiş, hayata geçirilmiş, -Aristoteles'in varlık tarzları görüşü üzerinden ele alacak olursak- etkinlik kazandırılmış halidir denebilir. O halde, insanı bütünlüğünde ele alıp, onun madde/beden ve form/ruh ya da doğa varlığı ve düşünce veya biyo-psişik varlık ve tinsel varlık olmak üzere iki zıt öğeden oluştuğunu hatırlayacak olursak, birey/sıradan anlamda insanın özellikleri, "(…) filozoflarca, bedenin, maddenin, doğa varlığının ve biyo-psişik varlığın

özellikleriyle eşleştirildiğini görürüz" (Özcan, 2016, s.28). Bunu biraz daha açmak gerekirse, söz gelimi, eylemlerinin belirleyicisi haz ve acıdır. Bu bağlamda, "(…) Aristoteles'te, ruhun kendisinin akıl sahibi olmayan yanının, yani hayvanlarla ortak sahip olduğumuz yanın özellikleri bireyin, sıradan insanın veya sürünün özellikleri olarak alınabilir" (Özcan, 2016, s.28). Başka bir anlatımla, yalnızca, doğal bir canlı olarak haz, acı, korku, hayatta kalma gibi iç güdülerine göre davranır, yani doğa yasalarına bağlı ve ona uygun bir şekilde hayatta kalarak, insana özgü bir yaşam sürmez. Nihayetinde, birey/sıradan olarak insan için, en basit anlamıyla, "doğal, canlı bir varlık olarak her insan tekinde görülen biyolojik ya da psikolojik özellikler veya yetiler" (2016, s.29), -diğer hayvanlarda da olduğu gibi- temel gereksinimlerini karşılamak, haz duydukları şeylere ulaşmaya çalışmak, acı duydukları şeylerden uzaklaşmak, yani doğa yasalarına bağlı olarak ve kendi -basit- çıkarlarına hizmet edecek şekilde hareket etmek, kendi varlıklarını ve kendi türünün varlığını sürdürmek gibi bakımlardan aynılık taşıdığı söylenebilir. Ne var ki, söz konusu aynılıkta kendi içinde farklılıklar taşır ve söz gelimi, temel gereksinimleri kiminde az kiminde çok olabilir, kimisi daha çok paradan kimisi daha yüksek makam/mevkiden haz duyar, kimisi tek gezmekten kimisi kalabalığa girmekten korkar, kimisi bir kimisi üç çocuk yapar.

Yaratıcı/erdemli kişi ise, -yukarıda Aristoteles'in, ruhun akıl sahibi olmayan yanı görüşünden hareketle yaptığımız eşleştirmenin zıttı olarak- "(…) ruhun (akıllı kısmının), düşüncenin, düşünce varlığının, tinsel varlığın özellikleri yaratıcı insanın, kişinin özellikleriyle eşleştirilir…" (Özcan, 2016, s.28). Yani, yaratıcı/erdemli kişinin özellikleri arasında, doğa yasalarına bağlı olmayıp kendi kendisine yasa koyabilmesi, kendi varlıklarını sürdürmek dışında bilim, sanat, felsefe gibi uğraşlar ile insan türüne bir değer kazandırması, akıllarını kendi çıkarları için değil, insan değerini, kendine saygısını korumak veya arttırmak minvalinde erdemli bir yaşam sürecek şekilde kullanması sayılabilir. Dolayısıyla, yaratıcı/erdemli insan için yukarıda bahsedilen özellikler aynılık taşır denebilir. Ne var ki, -diğer durumlarda da olduğu gibi- burada da aynı bakımdan farklılıklar gerçekleşmektedir. Söz gelimi, kimisi bilim, kimisi sanat, kimisi felsefe alanında değerli uğraşlar verebilir. Kimisi cesur, kimisi cömert, kimisi adil olabilir. Bu

farklılığın sebebi ise, -daha önce de belirttiğimiz gibi- yakın maddeden ileri gelen yapısal farklılıktan dolayıdır.

İmdi, hatırlanacak olursa, tür olarak insanın olanakları, birey/sıradan olarak insan ile yaratıcı/erdemli insanın olanaklarının toplamı anlamına geliyordu. Zira, birey/sıradan olarak insanın -büyüme, gelişme gibi- olanakları, erdemli insan için de geçerlidir. Öte yandan, yaratıcı/erdemli insanın -bilim, sanat, felsefe yapma gibi- olanakları sıradan insan için geçerli olmasa da türe atfedilir. Dolayısıyla, tür olarak insanın olanakları, söz konusu sıradan ve yaratıcı/erdemli insanın olanaklarının toplamı olur. Fakat aynı durum, özellik söz konusu olduğunda geçerli değildir. Zira, özellik söz konusu olduğunda, yaratıcı/erdemli insanın özellikleri, birey/sıradan olarak insanın özellikleri için geçerli olmadığı gibi, birey/sıradan olarak insanın özellikleri de, -olanaklar söz konusu olduğundaki gibi- yaratıcı/erdemli insan için geçerli değildir. Dolayısıyla, tür olarak insanın özelliklerinden bahsetmek, insanı, yalnızca, doğal, canlı bir varlık olarak ele almaya ya da onu diğer var olanlardan ayıran yönleriyle ele almaya göre değişir. Buna göre, eğer, insan, yalnızca, doğal, canlı bir varlık olarak ele alınırsa, bu durumda, birey/sıradan olarak insanın özellikleri ile tür olarak insanın özellikleri aynı olur. Diğer taraftan, insan, onu diğer var olanlardan ayıran yönleriyle ele alınırsa, yaratıcı/erdemli insanın özellikleri ile tür olarak insanın özellikleri aynı olur. Dolayısıyla, farklılıklarda aynı şekilde geçerlidir denebilir. Tür olarak insanın, -doğal yönüyle veya bütünlüğünde ele alınmasına göre de değiştiğini unutmayarak- özelliklerinin, tek tek var olan insanların özelliklerine bağlı olmasının nedeni, tür olarak insanın yalnızca bir kavram olmasından, yani bir iş veya eylemde bulunma gücünün olmamasından ileri gelir. Başka bir anlatımla, "(…) tür olarak insan, yoktur; yani, kendi başına var olma anlamında bir varlığa sahip değildir; tür olarak insan sadece genel anlamda 'insan' kavramını karşılayan bir ifadedir" (Özcan, 2016, s.30). Sonuç olarak, -daha önce anlatılanlardan hareketle- tür olarak insanı, asıl anlamda diğer var olanlardan ayıran özellikler, yaratıcı/erdemli insanların özellikleri olacaktır denilebilir. Zira,

> (…) doğal, canlı bir varlık olarak her insan tekinde görülen biyolojik ya da psikolojik özellikler veya yetiler hayvanlarla ortak kabul edilerek ayırt edici özellik olarak alınmamakta, bunlar aşılması gereken şeyler olarak görülmekte, ancak bazı

(üstün) kişilerde ortaya çıkmış özellikler tür olarak insana yüklenmektedir (Özcan, 2016, s.29).

Başka bir anlatımla, tür olarak insanın değerini, birey/sıradan olarak insan değil, yaratıcı/erdemli insan oluşturmuş, başarmıştır. İmdi, aynı yöntem ile değer(ler) bağlamında birey/sıradan olarak insanın, yaratıcı/erdemli insanın ve tür olarak insanın aynılık, farklılık ve eşitliklerini serimlemeye çalışmak yerinde olacaktır. İmdi, daha önce değer hakkında bahsettiklerimiz hatırlanacak olursa, buna göre,

> (…) değer, yani bir şeyin değeri, kendisiyle aynı türden olan şeyler arasındaki özel yeridir. Buna göre bir şeyin değerliliği -ve dereceleri- kendisiyle aynı türden olan şeyler arasındaki yerinden dolayı insanla olan özel ilgisi, insan için taşıdığı özel anlamdır. Değerler ise, eserlerle veya kişilerin yaptıklarıyla, yaşamlarıyla gerçekleştirilen insan fenomenleridir; insanın, kişilerce gerçekleştirilen varlık yapısı imkanlarıdır (Kuçuradi, 2013, ss.41-42).

Dolayısıyla bir şeyin değeri ile değerleri farklı şeylerdir. Kuçuradi'ye göre, "'insanın değeri' derken kastedilen, insanın, tür olarak insanın, diğer varlıklarla (insan olmayan her şeyle) ilgisi bakımından özel durumu, başka bir deyişle insanın varlıktaki özel yeridir" (2013, s.40). Öte yandan, Kuçuradi'ye göre, "'insanın değerleri'nden kastedilen şey, tür olarak insanın bütün başarılarıdır: bilgi, bilimler, sanatlar, felsefe, teknik, moraller, kültürlerdir. Bunlar, insanın varlık imkanlarının gerçekleşmesidir…" (2013, s.40). Ne var ki bir şey, değerini, değerlerine borçludur. Dolayısıyla, "tür olarak insanın değerleri" derken, kastedilen şey, yaratıcı/erdemli insanın başardığı/yarattığı şeyler/değerlerdir. Daha doğrusu, yaratıcı/erdemli insanlarca yaratılan değerler, insan türünün diğer var olanlar arasındaki özel konumunu, yani değeri ortaya koyar. Zira, hatırlanacak olursa, tek tek kişilerin yaptıkları tür olarak insana atfedilmektedir.

İmdi, bu anlamda değeri, birey/sıradan olarak insan bağlamında inceleyecek olursak ve -özellik bölümünde yaptığımız ayrım gibi- insanı yalnızca, doğal, canlı bir varlık olarak ele alırsak, birey/sıradan olarak insanın değerleri, "(…) bu da başarı [değer] sayılırsa, ancak kendi biyo-psişik varlığını sürdürme ve topluluk oluşturma olabilir" (Özcan, 2016, s.31). Yani, bu bakımdan, birey/sıradan olarak insanın değerleri -kendi içinde, söz gelimi, sağlıklı veya sağlıksız bir şekilde varlığını sürdürmek gibi farklılıklar da barındıran- aynılık taşır denebilir. Fakat, daha önce de bahsedildiği üzere, asıl anlamda ayırt edici olan, yani bir değer olarak kabul edilecek olan, birey/sıradan olarak insanın

değil, yaratıcı/erdemli insanın yapıp etmeleri ile gerçekleşir. Bu bağlamda, insanı, yalnız, doğal, canlı bir varlık olarak değil, insanı insan yapan yönleri ile de, yani bütünlüğünde ele alacak olursak, yaratıcı/erdemli insanın değerleri, kabaca söylemek gerekirse, -kendi içinde, söz gelimi, bilim alanında kimisi yeni bir buluş/keşif ortaya koyarken kimisinin mevcut değerleri genç nesillere aktarması gibi ya da kimisinin cömertlik kimisinin cesurlukta erdem kazanması gibi farklılıklar da barındırdığını göz önünde bulundurarak- bilim, sanat, felsefe gibi insana özgü alanlarda, tek tek kişilerce yaratılmış eserler veya "(…) herhangi bir kişinin yaşamında sergilediği ve diğer bütün insanlara örnek oluşturmuş olan etik bir davranıştır/davranışlardır" (Özcan, 2016, s.31). Dolayısıyla, yaratıcı/erdemli insanların gerçekleştirmiş oldukları değerler, işin aslına bakacak olursak, tür olarak insanın değerini oluşturmuş olurlar. Özellik bölümünde olduğu gibi, değer bölümünde de -olanak bölümünden farklı olarak- asıl anlamda tür olarak insan değerini belirleyen, birey/sıradan olarak insanlar değil, yaratıcı/erdemli insanlardır.

Ne var ki, günümüzde ve çoğunlukla yukarıda bahsettiğimiz ayrımlar, yani, birey/sıradan olarak insan, yaratıcı/erdemli insan, tür olarak insan bağlamında olanaklar, özellikler ve değer(ler)in aynılıkları, farklılıkları ve eşitlikleri göz ardı edilip, yalnızca tür olarak insan bağlamında, tüm olanaklar, özellikler ve değer(ler)in aynı ve eşit olduğu kabul edilmektedir. Başka bir anlatımla, tür olarak insana atfedilen her şeyin her bir tekte var olduğu, dolayısıyla -hangi bakımdan eşitliğin ele alındığı da belirtilmeyerek- her bir tekin her anlamda eşit olduğu kabul edilmektedir. Oysa, yukarıda bahsedilen anlamda asıl anlamda değerli olanın eşitliğinden bahsedebilmek, ayırt edici özellik bakımından aynı olmayı gerektirir. Aristoteles'in eşitlik kavramını ele alışı hatırlanacak olursa, buna göre, türlü eşitlikler olabilirken, bu eşitlikler arasında değerce üstün olup olmamanın da göz önünde bulundurulması gerekiyordu.

İmdi, bu bölümü eşitlikle ilgisinde toparlamak gerekirse, en başta belirtiğimiz üç insan görüşüne göre eşitliklerin değişeceği sonucuna ulaşabiliriz. Buna göre, olanaklar bağlamında, hatırlanacak olursa, birey/sıradan olarak insanın birincil tür olanakları, yaratıcı/erdemli insanın da olanaklarıyken, yaratıcı/erdemli insanın olanakları, birey/sıradan olarak insanın olanakları için geçerli değildi. Öte yandan, tür olarak insanın olanakları, bu iki tip insan görüşündeki olanakların toplamıydı. Tüm bunlardan hareketle,

birincil tür olanakların her bir insan teki için eşit olduğunu söyleyebilirken, ikinci tür olanaklar için, yalnızca, yaratıcı/erdemli insanlar bağlamında eşitlikten bahsedilebilir.

İmdi, olanak bakımından eşitlik konusunda, daha önce bahsi geçen Aristoteles'in şu alıntısı akla gelebilir: "Nicelik olmayan şeylerde ise hiçbir zaman eşit ya da eşit olmayan denmesi düşünülemez; örneğin yatkınlığa hiçbir zaman eşit, eşit olmayan denemez, benzer denir" (Aristoteles, 2014a, 6a 30,35). Bu alıntı kafa karışıklığına sebep olabilir. Fakat, Aristoteles'in buradaki "yatkınlığa hiçbir zaman eşit, eşit olmayan denemez" ifadesi, eşitliğin ilk ve asıl anlamındaki kullanımı için söylenmiştir. Başka bir deyişle, ilk ve asıl anlamda mutlak bir denklik anlamına gelen eşitlik, yatkınlıklar/olanaklar için söylenemez. Aristoteles'in eşitlikle ilgili diğer görüşleri göz önünde bulundurulursa, -daha önce de bahsedildiği gibi- eşitliğin niceliksel şeyler dışındaki kullanımı bir benzerlik üzerinden kurulan yetkinlik/yeterlilik veya uygunluk mahiyetinde bir tür denklik anlamına gelir ki, bu anlamda eşitlik, olanaklar için de söz konusu olabilir. Dolayısıyla, insanların, -bahsettiğimiz anlamda farklılıklar olsa da- canlılıklarını sürdürme tarzları bakımından, yani her bir tekin, temel gereksinimlerinin çok benzer olmasından hareketle, başka bir deyişle, birinci tür olanaklar bağlamında her bir insanın eşit oldukları sonucuna -Aristoteles felsefesi içinde bir tutarsızlık/çelişkiye mahal vermeden- ulaşabiliriz.

Fakat, bir yanlış anlaşılmaya mahal vermemek için şunu da belirtmek gerekir ki, canlılıklarını sürdürmeleri bakımından aynı oldukları için eşit değillerdir. Başka bir deyişle, eşitliklerinden bahsetmek için aynılıklar, gerekli fakat, tek başına yeterli değildir. Zira, her eşitlik aynılık taşır ama her aynılık eşitlik taşımaz. Öte yandan, aynılık, -daha önce de bahsedildiği üzere- bir bakımdan varlık birliği veya ortaklık anlamına gelirken, eşitlik, bir bakımdan, benzerlik üzerinden kurulan yetkinlik/yeterlilik veya uygunluk mahiyetinde denklik anlamına gelir. Bu hatırlatmaya göre, söz gelimi canlılığı taşıma olanağı, bu olanağın gücüne bakılmaksızın, yani yalnızca bu olanağın var olmaları bakımından bir ortaklık gözetilerek ele alındığında "aynılık" anlamı taşırken, bu ortaklığın içindeki -söz gelimi güç gibi- farklılıklar dikkate alınıp, -yine güç bakımından- bir benzerlik kurulduğunda bir tür denklik/"eşitlik" anlamı taşır. Böyle bakıldıkta, tıpkı varlık tarzlarında olduğu gibi aynılık, farklılık ve eşitlik, bir ve aynı "karşılaştırma"ya üç farklı açıdan bakmak anlamına gelir. Varlık tarzlarında, hatırlanacağı üzere, bir ve aynı

"şey"e üç farklı açıdan bakmak söz konusu iken burada, bir ve aynı "şey" değil, bir ve aynı "karşılaştırma" ifadesi daha doğru olacaktır. Zira, Aristoteles'e göre aynılık, -ilk ve asıl anlamda- birden çok şeyin ortak nitelikleri, ortak özellikleri anlamına gelir (Aristoteles, 1996, 1018a 5). Öte yandan, "(…) görelilerin hepsinin neliği başka nesnelere göre söylenir ya da başka bir biçimde başka bir nesneye gönderide bulunulur… Benzer için de bir nesneye benzer olduğu söylenir… Bir nesneye göre söylenirler" (Aristoteles, 2014a, 6b 5,10).

Tüm bunlardan hareketle insanlar arasındaki olanak bakımından eşitlik, tek tek ele alındıklarında birincil tür olanaklar ve ikincil tür olanaklar bakımından olup olmamasına göre değişir. Başka bir deyişle, eşitlik, birinci tür olanaklar ve ikinci tür olanaklar bakımından iki farklı şekilde kendini gösterir. Buradan hareketle, birincil tür olanaklara sahip olanlar ile ikincil tür olanaklara sahip olanların -birincil tür olanaklara sahip olanlar, ikincil tür olanaklara sahip değilken, ikincil tür olanaklara sahip olanlar aynı zamanda birincil tür olanaklara da sahip olduğu için- eşit olmadığı sonucuna varılabilir. Zira, söz konusu olanakların uygun/elverişli oldukları işler farklıdır. Dolayısıyla, aynı düzlemde[21] değil, yani birbirlerine denk değillerdir. Tür olarak insana gelecek olursak,

> (…) tür olarak insanın olanaklarının, bunları tek tek kişilerin olanaklarından ayıran, onları aşan asıl yönü, tarihsel bir boyuta sahip olmasıdır. Her bir yaratıcı kişinin kendi yaşamında ortaya koyduğu bir başarı, ortaya konulduğu andan itibaren, yaratıcısından bağımsız bir şekilde insanlık için hem bir başarı hem de yeni bir olanak olarak tarihsel varlık alanındaki yerini almaktadır (Özcan, 2016, s.33)

Öte yandan, özellikle ikincil tür olanaklara sahip olanlar da kendi içinde farklılık taşımalarından dolayı farklı eşitliklere sahiptir. Söz gelimi, müziğe yatkınlık konusunda, telli çalgıya yatkınlığı olanlar ile üflemeli çalgılara yatkınlığı olanlar kendi aralarında eşittir. Tekrar belirtmek isteriz ki, buradaki eşitlik, -aynılıkta olduğu gibi bir varlık birliğinden ya da ortaklıktan hareketle değil- bir varlık birliği veya ortaklıktaki güç veya

[21] Bir bakımdan aynı düzlemde/seviyede olanların bir bakımdan eşit olduğu ortaya konulduktan sonra, o düzlemin/seviyenin üstündekiler ve altındakiler, o düzlemdekiler/seviyedekiler için "eşit olmayan" olurlar. Daha detaylı bilgi için bknz.: s.21.

yeterlilik veya ustalık bakımından, yani o işte bir erdeme veya üstünlüğe ulaşmaları bakımından denklik anlamına gelir.

> Sonuç olarak, tür olarak insanın olanakları derken eğer birinci grup olanaklardan söz ediyor isek, evet her bir teki bu olanaklara sahiptir ve dış bir güç kendisini engellemediği sürece de bu olanakları hayata geçirir; ama ikinci grup olanaklardan, insanlığın kendisiyle birlikte tarihsel olarak yaratıp geliştirdiği olanaklardan söz ediyor isek, bunların türe mal edilmiş olması, ne bu olanaklara her bir insan tekinin doğuştan sahip olduğu ne de her bireyin bunları hayata geçirebileceği anlamına gelir. Her insan teki, devlet kuramaz, yasa ortaya koyamaz, bilimsel buluş yapamaz, bir sanat eseri üretemez ya da kendisinde ve başkalarında insanlığın onurunu koruyacak şekilde eyleyemez (Özcan, 2016, ss.365-366).

Özellik bakımından eşitlik konusu da, -olanak bağlamındaki görüşlere, ayrımlara, ve bağlantılara hayli yakın bir şekilde- eşitliğin, bir bakımdan, benzerlik üzerinden kurulan yetkinlik/yeterlilik veya uygunluk mahiyetinde denklik anlamına geldiği hatırlanacak olursa, birey/sıradan olarak insanın ve yaratıcı/erdemli olarak insanın sahip olduğu özelliklerin, yetkin/yeterli görüldüğü veya uygun olduğu alanlar farklı olacağı için, farklı eşitliklere sahiptir ya da birbirlerine eşit değildir denebilir. Bir örnek vermek gerekirse, söz gelimi, bir ülkenin yöneticisi olmak için gerekli olan özellikleri, insan değerini, insan için iyi olanın ne olduğu bilmek, adil ve cesur olmak gibi erdemlere sahip olmak olarak belirlediğimizde, doğa yasalarının tesiri altında olmak, kendi kendine yasa koyamadan, iç güdülerinin ya da haz ve acılarının belirlenimlerine göre eylemde bulunmak, kendi -basit- çıkarlarını gözeterek varlığını sürdürmeye çalışmak gibi özelliklere sahip olan birey/sıradan olarak insan, söz konusu iş için yetkin/yeterli veya uygun özelliklere sahip değildir. Dolayısıyla, bu özelliklere sahip olan insan ile -söz konusu iş bakımından- eşit özelliklere sahiptir denemez.

Değer bakımından eşitliğe gelecek olursak, bu bölüm, kavram olarak eşitliğin, insanla özel ilgisi ya da insansal yaşam alanıyla ilgisi bakımından en çok önem arz eden bölümüdür denilebilir. Zira, kavramsal olarak eşitlik, her alanın kendi içindeki benzerliğinden hareketle kurulabildiği, dolayısıyla -daha önceki bölümlerde anlatıldığı üzere gerekli bağlantılar ve ayrımlar sağlanması koşuluyla- her alada eşitlikten bahsedilebilir. Fakat, varılan bu sonucun, insan için önem arz edecek yanı, -daha önce de bahsedildiği üzere- insansal yaşam alanına dair hak edenle hak etmeyeni, değerli ile değersizi ya da insan için iyi olan ile iyi olmayanı ayırabilmekte ortaya çıkar. Öte yandan, yine değer kavramını da yalnızca, bir şeyi diğer var olanlarla ilgisi bakımından özel yeri

olarak ele alırsak, -her şeyin nihayetinde özel yerinden bahsedilebileceği için- ya hiçbir insanın hiçbir insanla hiçbir bakımdan eşit olduğundan bahsedemeyiz ya da her bir insanın bir değeri olduğunu kabul etmek zorunda kalırız. Dolayısıyla, söz konusu eşitlikler veya değerlerin bir üstünlüğünden bahsedebilmek ya da bu bağlamda -insan ile ilgisinde önem kazanması için- bir hiyerarşiden bahsedebilmek için, bir kıstas olması gerekir. İşte bu kıstas, Aristoteles felsefesi içinde, insanın işinden hareketle ortaya konmuştur. Buna göre, kurulacak değer bakımından eşitliğin önemi ya da üstünlüğü, insanın işi, yani "ruhun, akla ve erdeme göre eylemesi" kıstasına göre konumlandırılacaktır. Zira, "sağ akla göre eylemde bulunmak [yani, ruhun, akla ve erdeme göre eylemesi, insan olmak için] ortaktır" (Aristoteles, 2015a, 1103b 30). Sonuç olarak, değer bakımından eşitlikten bahsederken, göz önünde bulundurmamız gereken eşitlik, yani asıl anlamda değerli olan, üstün olan ya da önem arz eden eşitlik, yine asıl anlamda insanı diğer var olanlardan ayırt eden özellikler bakımından aynı olan eşitliktir.

Bu bağlamda, söz gelimi -kuyruksuz ve iki ayaklı olarak canlılığına devam etme, pek çok farklı ses çıkararak iletişim kurma ve (diğer hayvanlardan derece farkıyla sahip oldukları) akıl yetileriyle- birey/sıradan olarak insanın da, -bilim, sanat, felsefe gibi değerler yaratma ve erdemli bir hayat sürmesiyle- yaratıcı/erdemli olan insanın da ve -yaratıcı/erdemli insanın yaptıklarının atfedilmesiyle- tür olarak insanın da diğer var olanlar arasındaki özel konumu serimlenebilir ve kendi içlerinde -daha önce bahsettiğimiz üzere olanaklar, özellikler gibi bakımlardan- eşitlikler ve eşitsizliklerden bahsedilebilir. Fakat, bu ayrımların veya bağlantıların "insan için" önemi, bir tür değerler hiyerarşisi kurularak ortaya çıkar. Bu da, her insan tekinde görülen biyolojik ya da psikolojik özellikler veya yetilerin, tek başlarına bir anlam ifade etmemesi, başka bir deyişle, yalnızca, doğuştan sahip olduğumuz temel gereksinimler ve yetilere göre ya da kontrolsüz bir şekilde içimizden gelen arzu ve isteklerimize göre varlığımızı sürdürmeye çalışmanın -aklı başında insan için- lüzumsuz/gereksiz bir çaba olduğu, bunların aşılması gereken şeyler olarak görülmesi ve nihayetinde bu anlamsızlığın, -Kuçuradi'nin, Nietzsche'nin "yaratıcı insan" görüşünü açıklarken kullandığı ifade olan- "ben'im" denilerek (Kuçuradi, 2016a, s.25) yani kendinden, kendine/insana has/özgü bir değer yaratılarak aşılabileceği görüşünden hareketle sağlanabilir.

Tüm bunlara göre, birey/sıradan olarak insan, yaratıcı/erdemli insan ve tür olarak insan arasında kurulan eşitlikler ve belirlenen özel konumlarda önem arz eden, yani asıl anlamda değerli ya da üstün olan eşitlik, -daha önce anlatılanlardan hareketle ve bu kıyaslamaya göre- yaratıcı/erdemli insana ait olandır denebilir. Tabii, unutmamak gerekir ki, değer bakımından, yaratıcı/erdemli insanların kendi içinde de ayrı eşitlikler, dolayısıyla -yine kendi içlerinde- ayrı bir değerler hiyerarşisi kurulabilir. Örneğin, söz gelimi Albert Camus'nün *Veba*, Victor Hugo'nun *Sefiller* adlı eserleri ile Murat Menteş'in *Ruhi Mücerret*, Alper Canıgüz'ün *Cehennem Çiçeği* adlı eserleri karşılaştırıldığında, ilk iki eserin insansal yaşamda, insana yakışır bir şekilde yaşamak minvalinde bize yol gösterici olduğunu, diğer iki eserde ise böyle bir şeyin emaresinin bile bulunmadığını görürüz. İmdi, dört eser de, roman olmaları bakımından aynıdır fakat, insanlığa katkıları bakımından aynı değillerdir.[22] İnsansal yaşamda bize yol göstermeleri bakımından benzerliklerinden hareketle, ilk iki eserin değerce eşit olduğunu, diğer iki eserin ise -insanlığa katkıları bakımından ilk iki esere göre- eşit olmadığını söyleyebiliriz. Zira, "başına olumsuzluk bildiren bir öntakının geldiği ne kadar kelime varsa, o kadar türden yoksunluk vardır. Çünkü doğal olarak sahip olması gereken bir eşitliğe sahip olmayan bir şeyle ilgili olarak 'eşit-olmayan' kelimesini kullanırız" (Aristoteles, 1996, 1022b 20). Bu cümleyi örneğimize göre biraz, değiştirerek şöyle söyleyebiliriz: İnsanlığa katkıları bakımından sahip olması gereken niteliklere sahip olmayan bir şeyle ilgili olarak 'eşit-olmayan' kelimesini kullanırız. Öte yandan, Aristoteles'e göre,

> Mutlak anlamda aynı olmayan, somut tözleri bakımından da aralarında fark olan varlıklar, eğer form bakımından aynı iseler, *benzer*dirler. Örneğin daha büyük bir kare, daha küçük bir kareye benzerdir. Eşit olmayan doğrular da benzerdirler. Onlar benzerdirler, mutlak olarak aynı değildirler. Aynı forma sahip olan ve aralarında derece farkı olması mümkün olan şeyler de eğer aralarında derece farkı yoksa benzerdirler. Aynı şekilde nitelikleri form bakımından bir ve aynı olan -örneğin beyazlık- ancak daha az veya daha çok olan şeyler, formlarının bir olmasından dolayı benzerler olarak adlandırılırlar. Nihayet ister özsel nitelikler, ister göze görünen nitelikler söz konusu olsunlar, sahip oldukları nitelikleri bakımından aralarında farklılıktan çok benzerlikler gösteren şeyler benzer şeyler diye adlandırılırlar. Örneğin tunç, beyaz olmak bakımından gümüşe; altın, sarı ve kırmızı olmak bakımından ateşe benzer (1996, 1054b 5,10).

[22] Sanat eserlerinin doğru değerlendirilmesi konusunda daha detaylı bilgi için bknz.: İoanna Kuçuradi, *Sanata Felsefeyle Bakmak,* Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2016.

İmdi, değer bağlamında eşitlikten bahsederken göz önünde bulundurulması gereken önemli noktaları belirttikten sonra -söz konusu önemli noktaları unutmayarak- birey/sıradan olarak insan ve tür olarak insanın değeri bağlamında da eşitlikten de bahsedilebilir. Buna göre, birey/sıradan olarak insanın değerini, "bu da başarı [değer] sayılırsa, ancak kendi biyo-psişik varlığını sürdürme ve topluluk oluşturma…" (Özcan, 2016, s.31) olarak belirlersek, yaşam biçimleri üzerinden bu minvalde kurulan bir benzerlikten hareketle bir tür eşitlikten bahsedilebilir. Bu sonuç, birey/sıradan olarak insanın, aynı zamanda, yaratıcı/erdemli insan ile yaşam biçimleri üzerinden kurulacak ilişkiye göre, eşit olmadığını da gösterir. Öte yandan, tıpkı, yaratıcı/erdemli insanların kendi içlerinde de bir ayrım, yani farklı denkliklerin kurulması gibi, birey/sıradan olarak insan söz konusu olduğunda da aynı şekilde, kendi içlerinde farklı denklikler kurulabilir. Söz gelimi, Aristoteles'in deyişiyle, "(…) işleri bedenlerinin kullanımından ibaret kalan ve kendilerinden daha iyi bir şey beklenmeyecek olanlar… (Aristoteles, 2016, s.17; 1254b-1255a) arasında kimisi, -yalnızca hayatta kalmak, ve kendi basit çıkarlarına hizmet etmek amacıyla- daha çok kimisi daha az çalışma gücüne sahiptir. Dolayısıyla, bu anlamda daha çok çalışanlar ile daha az çalışanların denklikleri birbirine eşit olmaz.

Bir diğer açıdan, tür olarak insan bağlamında eşitlikten bahsederken, tür olarak insanın, değerini, yaratıcı/erdemli insanlarca yaratılan değerlere borçlu olduğu ve tek tek insanlarca gerçekleştirilen bu değerlerin, türe atfedilerek türün bir olanağı hali kazandığı göz önünde bulundurmak gerekir. Bu bağlamda, insanlar arasındaki değer bakımından aynılık, ancak tür bakımından olur. Başka bir deyişle, tür bakımından insan, erdemli yaşayabildiği, bilim, sanat ve felsefe yapabildiği için değerlidir. İnsanlar arasındaki değer bakımından aynılıkta ancak türün bir üyesi olmalarından ileri gelir. Yoksa tek tek ele alındıklarında her bir insan tekinin aynı değere sahip olduğu iddia edilemez. Başka bir anlatımla, herkes değil, ancak erdemli yaşayanlar, bilim, sanat ve felsefe ile uğraşanlar ayırt edici özellik bakımından aynı oldukları için değer bağlamında eşit olabilirler.

Özetleyecek olursak, olanak, özellik ve değer(ler), yapısal farklılıktan hareketle, her insan için aynı olmadığı gibi, aynı denilen gruplar içinde de farklılıklar, dolayısıyla farklı denklikler taşır. Başka bir deyişle, olanak, özellik ve değer(ler), birey/sıradan olarak insan, yaratıcı/erdemli olarak insan ve tür olarak insana göre değişiklik gösterir. Bir diğer önemli husus ise, bu ayrımlara gitmenin insan için önemi, değer koruyucu olan eşitlik ile

değer harcayıcı olan eşitliği ayırmak, başka bir deyişle, insanca bir yaşama hizmet edecek sonuçlara varabilmektir. Söz gelimi, bu sonuçlardan biri -belki de en önemlisi- her insanın her işe uygun yapı ve özelliklere sahip olmamasıdır denilebilir. Ne var ki, günümüzde, bu ayrımlar yapılmayıp, yalnızca tür olarak insandan hareketle, her insanın aynı olanaklara, özelliklere, değere, dolayısıyla, aynı haklara, aynı derece ve nitelikte akla ve özgürlüğe sahip olduğu iddia edilmektedir. Dolayısıyla, -hem de çalışma konumuzun hayatla bağını kuran bir örnek teşkil etmesi münasebetiyle- hak, akıl ve özgürlük bağlamında, insanlar arasındaki aynılık ve farklılıklardan hareketle değer koruyucu eşitlik ve değer harcayıcı eşitlik konusunu ele almak yerinde olacaktır.

2.3.1. Hak, Akıl ve Özgürlük Bağlamında Değer Koruyucu Eşitlik ve Değer Harcayıcı Eşitlik Ayrımı

İmdi, bu konuya geçmeden önce şunu belirtmek gerekir ki, yaratıcı/erdemli insanların olanakları, özellikleri ve değerleri türe atfedilerek, tür olarak insanın -asıl/üstün anlamda- değerinden bahsedilebilmektedir. Buradan hareketle de, tür olarak insan bağlamında değer bakımından eşitlik, insansal yaşam alanıyla ilgisinde bir bakımdan aynılık gösteren iki şey arasında kurulan benzerlik üzerinden, -genellikle[23] olanak, özellik, değer, hak, akıl ve özgürlük açısından- yetkinlik/yeterlilik veya uygunluk mahiyetinde bir tür denklik anlamında ele alınmaktadır. Ya da aynılık gösteren konular üzerinde -insansal yaşam alanı söz konusu olduğunda- olanak, özellik, değer, hak, akıl ve özgürlük bakımından sorgulamalar eşitlik kavramını ortaya çıkarır denebilir. Başka bir anlatımla, hak, akıl ve özgürlük konuları, insan değerine bir değer katmak ya da mevcut değeri korumak minvalinde eşitlikle ilgisinde tartışma konusu olur. Nitekim, Aristoteles felsefesi içinde -özellikle hak ve eşitlikle ilgisinde- adil, akıl sahibi, özgür, cesur, ölçülü, cömert, dürüst olmak gibi erdemler, yalnızca insanın gerçekleştirebileceği, yalnızca insana özgü erdemler olduğu için, asıl anlamda insanın değerini belirleyen, insanı diğer var olanlardan -asıl anlamda- ayıran, başka bir deyişle, insan var oluşunu haklılandıran şeylerdir. Bu bağlamda, eşitlik konusunda -yukarıda bahsedildiği üzere- insan için önemli olan ayrım, değer koruyucu olan eşitlik ile değer harcayıcı olan eşitliğin ayrılmasıyla,

[23] "İnsansal yaşam alanı söz konusu olduğunda genellikle" diyoruz, zira eşitlikte diğer kavramlarda olduğu gibi pek çok bakımdan ele alınabilir. Fakat çalışma konumuzun kapsamı dahilinde olanak, özellik, değer(ler), hak, akıl ve özgürlük bakımından ele almak niyetindeyiz.

dolayısıyla, hak, akıl ve özgürlük gibi insan değeriyle doğrudan ilgili konulardaki aynılıklar, farklılıklar ve eşitliklerin serimlenmesiyle ortaya çıkar denebilir.

Hatırlanacak olursa, eşitlik, bir işe yetkinlik/yeterlilik veya uygunluk mahiyetinde kurulan bir tür denkliktir. Başka bir anlatımla, hangi iş söz konusuyla, o işin "iyi" yapılması için gerekli olan olanaklar ve özelliklere sahip olan insanlar o işi hak etme konusunda eşittir. Aristoteles, hak konusunu adalet ve eşitlik konusuyla birlikte ele almıştır:

> Hem yasaya uymayan insanın, hem çıkarcı insanın, hem de eşitliği gözetmeyen insanın adaletsiz olduğu düşünülüyor. O halde açık ki, yasaya uyan insan da eşitliği gözeten insan da adaletli olacaktır. Öyleyse 'adalet' yasaya uygun olanda ve eşitliği gözetende, 'adaletsizlik' ise yasaya aykırı olanda, eşitliği gözetmeyende olur (Aristoteles, 2015a, 1129a 30).

Aristoteles'e göre, "kişiler arasında herhangi bir genel fark, farklı adalet ve farklı hak demektir" (Aristoteles, 2016, s.110; 1282b-1283a). Tür bakımından insan, nihayetinde bir kavram olduğu, yani bir işte veya eylemde bulunamayacağı için alıntıdaki "genel fark"ı, hem Aristoteles'in varlık tarzları görüşü dikkate alınarak hem de daha önce yaptığımız birey/sıradan olarak insan ve yaratıcı/erdemli insan ayrımını göz önünde bulundurarak değerlendirmek gerekir. İmdi, buna göre, varlık tarzları bakımından hak konusu değerlendirecek olursak, olanak söz konusu olduğunda ayrı, etkinlik halinde var olanları ayrı ve tamamlanmışlıkları ayrı tutacak biçimde ele almak gerekir. Örneğin, bilim yapabilme ve hekim olabilme olanağına sahip biri, sırf bu olanaktan dolayı bir hastayı tedavi etme hakkına sahip olamaz ama tedavi etmek için gerekli eğitim verilmesi hakkına sahip olur. Hastayı tedavi etme hakkı, hekim olma olanağına sahip birine kıyasla bu olanağı etkinlik haline çevirmiş birinin hakkıdır. Ne var ki, bahsi geçen bu hak, hekim olma olanağını etkinlik haline çevirmiş birine kıyasla da o işte bir tamamlanmışlığa, yani bir ustalığa/erdeme ulaşmış kişinin hakkıdır. Zira, Aristoteles'e göre, "doğru seçme yapmak, hangi iş söz konusuysa, ancak o iş üstüne bilgisi olanların harcıdır [hakkıdır]" (Aristoteles, 2016, s.107;1282a-1282b). Buradan hareketle Aristoteles, şu sonuca varır:

> O halde bir varlığın üstünlüğü de onun mükemmelliğidir; çünkü kendisine has olan erdemler, üstünlükler açısından ele alındığında doğal olarak büyüklüğünü meydana getiren parçalarından hiçbiri eksik olmayan varlık, her öz tamdır, mükemmeldir. Sonra ereklerine ulaşmış olan varlıklar da bu ereklerinin "iyi"

olmalarından dolayı, "mükemmel [hiçbir eksiği olmayan, tam]" varlıklar diye adlandırılırlar (Aristoteles, 1996, 1021b 20).

Birey/sıradan olarak insan ve yaratıcı/erdemli insan bağlamında hak konusu ele alınacak olursa, Aristoteles, -günümüzdeki egemen anlayışın aksine- herkesin her hakka sahip olduğu bir anlayışa değil, verilecek hakkın yapısına -özellikle yeterlilik/yetkinlik bakımından- uygun olacak şekilde, insanlar arasındaki farklılıkların gözetildiği bir hak ve adalet görüşüne sahiptir. Söz gelimi, "en iyi çalgıyı kullanma hakkı [en zengin olanın ya da hiyerarşik bakımdan üstte olanın değil], o çalgıyı en iyi çalanındır" (Aristoteles, 2016, s.110; 1282b-1293a). Fakat, etkinliğe geçmiş bir gitar çalmada hak, olanakta olduğu gibi yatkınlığa göre değil, o işteki gelişimine/yetkinliğine göre belirlenir. Söz gelimi, iyi bir gitar, gitar çalabilme olanağına (gizil gücüne) sahip olan herhangi bir kişinin değil, fiiliyatta, o iki kişiden daha iyi çalanın hakkı olur. Bu bağlamda, Aristoteles'e göre, şeyler söz konusu olduğunda eşitlik, sayısal ortadır. İnsanlar söz konusu olduğunda ise eşitlik, hak bakımından ele alınır. Nitekim az ilerde hak kavramından bahseder ve "(…) hak bir tür orantıdır" der (Aristoteles, 2015a, 1131a 30). Aristoteles, bu konuda, "(…) paylaştırma ortak mallarda olursa, katkıda bulunanların birbirlerine oranları ne ise aynı oranda olacaktır…" demiştir (2015a, 1131b 30). Bu cümleyi biraz değiştirip, şöyle söyleyebiliriz: Nitekim insan değeri, tür olarak insanı diğer var olanlardan ayıran şeyler olduğunda, bu değere katkıda bulunan veya bulunabilecek olanların insanlığı ile katkıda bulunmayan ve bulunamayacak olanların insanlığı farklı olduğu için verilecek haklar da aynı oranda farklı olacaktır. Örneğin, türün bir olanağı olarak insana özgü bir iş, söz gelimi müzik yapma olanağını eyleme geçirebilecek yapıya sahip biri, temel ihtiyaçlarının karşılanıp, yatkınlıklarını açığa çıkarmak ve geliştirmek üzere, gerekli araç-gereç ve eğitimin verilmesi hakkına sahiptir. Fakat, dikkat etmek gerekir ki, her insan değil, müziğe yatkınlığı olan biri bu hakka sahip olur. Bir başka örnek olarak, söz gelimi, türe ait bir olanak olan bilimi/bilmeyi, etkinliğe çevirmiş ve uzman olmuş biri, -bildiği alanda- yönetici belirleme veya yönetici olma hakkına sahip olur. Bu örnekte de -yine aynı şekilde- her insan değil, tanınacak hakkın yapısına uygun olarak kişiyle ilgisine göre hak verilmektedir. İnsana özgü olan şeylere dair bir yatkınlığı olmayan, Aristoteles'in deyişiyle, "(…) işleri bedenlerinin kullanımından ibaret kalan ve kendilerinden daha iyi bir şey beklenmeyecek olanlar", yani "akıl yürütme yetisinden anlayacak kadar pay alan, ama ona sahip olacak kadar pay alamayan" doğadan köleler (Aristoteles, 2016, s. 17;

1254b-1255a) ise, doğal-canlı bir varlık olarak sahip oldukları, hayatta kalmak için temel ihtiyaçlarının karşılanması hakkına sahiptir. Ve bu hak, tam anlamıyla her bir tek için geçerli bir haktır.

> Bütün insanların eşit olduğu, her kişinin insan olarak sahip olduğu, yani tanınmaları söz konusu olmayan, gerektirdiklerinin yerine getirilmesi söz konusu olan bir grup temel hak daha vardır. Bunlar, her kişiye insan olarak olanaklarını geliştirebilmesini sağlayan önkoşullara ilişkin istemlerdir. Sağlık için gerekli yaşama düzeyi, eğitim bu tür haklardandır (Kuçuradi, 2011, s.6).

Bu ayrımdan, yani her bir insan teki için geçerli olan temel haklar ve yalnızca tür olarak insanı diğer var olanlardan ayıran -bilim, sanat, felsefe yapma ve erdemli yaşama gibi- olanaklara sahip olanlara verilmesi gereken haklar ayrımından hareketle, Aristoteles felsefesi içinde, hak konusunun, doğrudan doğruya yapısal farklılıkla ilgili olduğu çıkarımına varılabilir.

Öte yandan Aristoteles'e göre adalet, eşitliğin, herkes için değil, sadece eşit olanlar arasında uygulanmasıyla ya da eşitsizliğin, -yine herkes için değil- sadece eşit olmayanlar arasında uygulanmasıyla sağlanır. Bir diğer yandan ise, Aristoteles'e göre, adalet sağlamaya çalışırken, "kimin için"i, yani tek tekler arasındaki aynılıklar ve farklılıkları göz ardı etmemek ve söz konusu eşitlik, hangi bakımdan ele alınıyorsa, o açının sınırını aşmamak, yani yapılan karşılaştırmayı bir indirgeme veya atlama yapmadan incelemek gerektiğini belirtir. Zira, Aristoteles'e göre,

> (…) Bir bakımdan, örneğin mülkiyet bakımından birbirlerine eşit olmayan insanların her bakımdan eşit olmadıklarını varsaymak yanlıştır; tıpkı insanların bir bakımdan, örneğin özgür olmaları bakımından eşit oldukları için her bakımdan eşit olduklarını varsaymanın yanlış olduğu gibi. Böyle düşünenler işin özünü [tek tekler arasındaki aynılık ve farklılıkları] gözden kaçırmaktadırlar (Aristoteles, 2016, ss.100-101; 1280a-1280b).

Tüm bunlardan çıkarılacak sonuç, her insanın her işi yapamayacağı gerçeğidir. Bu gerçeğin önemi ise, insansal yaşam alanıyla ilgisinde anlaşılacaktır. Zira, yapısal farklılık gözetilmeden tür bakımından aynılık taşıdığı için her bir tekin aynı haklara sahip olduğu gibi bir yanlışa, dolayısıyla değer harcanmalarına veya mevcut değerlere zarar vermelere sebebiyet verilmesi pek muhtemeldir. Zira, Aristoteles'e göre, "(…) deney olmaksızın kavrama sahip olan ve tümeli bilen, ancak onda içerilmiş bulunan bireyseli bilmeyen bir

insan, sık sık tedavi yanlışları yapacaktır. Çünkü tedavi edilmesi gereken bireydir" (Aristoteles, 1996, 981a 20).

Diğer konularda da yapıldığı gibi akıl konusunda da, birey/sıradan olarak insan ile yaratıcı/erdemli insan farkı gözetilmesi, buradan hareketle değer koruyucu olan eşitlik ile değer harcayıcı olan eşitliğin -insana yakışır bir yaşam sürmek ve potansiyel değerleri açığa çıkarmak veya mevcut değerleri korumak için- serimlemenmesi gerekir. İmdi, hatırlanacak olursa, Aristoteles'e göre aklın "bilkuvve [olanak halinde] olmaktan başka niteliği yoktur" (Aristoteles, 2014b, 429a 20). Başka bir deyişle, akıl, tek başına alındıkta, yalnızca bir güçtür. Yalnızca bir güç olarak vurgulanmasının altında örtük olarak, aynı aklın hem insana yakışır bir yaşama hem de hayvandan farksız bir yaşama hizmet edebilmesi görüşü vardır. Buradan hareketle, insanı diğer var olanlardan ayıran ve türe açık bir olanak olan akıl, ancak insana özgü bir yaşama hizmet ettiğinde asıl anlamda ayırıcı özellik olacaktır denebilir. Ne var ki, daha önce de bahsedildiği üzere, insanca bir yaşam için teorik ve pratik aklın kendi erdemlerine ulaşma olanağı, tür bakımından ele alındıkta, türe açık bir olanak olduklarından dolayı insanlar için aynıdır denebilir. Öte yandan, tek tek insanlar ele alındıkta, çok az bir insan, asıl anlamda ayırt edici özellik haline gelebilecek bir akla sahiptir.

> Bu açıdan bakıldığında istek ve isteme yetisi her insan tekinin eyleminin kaynağıdır, pratik akıl veya aklı başındalık ise ancak bazı insan teklerinin yapıp etmelerinde ortaya çıkan bir özelliktir Demek ki, istek bazı kişilerde, akıl yürütmeye uygun olarak hareket ettirilebildiği gibi, çoğunluk düşünüldüğünde, ondan bağımsız olarak da hareket ettirilebilir (Aristoteles, 2014b, 433a 20).

Tür bakımından aynılık gösteren aklın, tekler bakımından farklılıkları, birey/sıradan olarak insanın, aklını, diğer hayvanlarla ortak olan yaşam minvalinde kullanırlarken, yaratıcı/erdemli insanın, aklını, insana özgür, erdemine uygun bir şekilde kullanmasında ortaya çıkar. Dolayısıyla, tür bakımından aynılık gösteren bir güç olarak aklın, birey/sıradan olarak insan arasındaki eşitliği ile yaratıcı/erdemli insan arasındaki eşitliği farklıdır. Tabii, burada insan için değer korucuyu olan eşitlik, yaratıcı/erdemli insandaki eşitliktir. Öte yandan, söz konusu yaratıcı/erdemli insanlar arasındaki akıl bağlamında değer koruyucu olan eşitlik, yine kendi içlerinde ayrılır, yani -söz gelimi, kimisi sözel anlamda bir *arete*ye ulaşırken kimisi sayısal anlamda bir *arete*ye ulaşarak- yetkinlik/yeterlilik veya uygunluk mahiyetinde ayrı denklikler oluşturabilir.

Özgürlük konusunda ise, en başta özgürlükten kastedilenin ne olduğu ortaya konulduktan sonra eşitlikle ilgisi serimlenmelidir. Günümüzde, özgürlük, her insanın başkalarına zarar vermediği müddetçe her istediğini yapması olarak anlaşılmaktadır. Böyle bakıldıkta, gerçekten de birey/sıradan olarak insanların -bahsi geçen anlayışa göre- özgürlük konusunda eşit olduğu söylenebilir. Ancak, Aristoteles felsefesi içinde tür olarak insanı diğer var olanlardan asıl anlamda ayırt edecek özgürlük, günümüzdeki özgürlük anlayışından farklıdır. Dolayısıyla, kurulacak eşitlikte farklı olacaktır.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, Aristoteles'te, özgürlük, doğrudan ele alınıyor olmasa da, insan görüşünden hareketle ve satır aralarından yapılan çıkarımlarla bazı sonuçlara varılabilir.

> (…) işleri bedenlerinin kullanımından ibaret kalan ve kendilerinden daha iyi bir şey beklenmeyecek olanlar, bence, doğadan köledir… Öyleyse, 'doğadan köle' bir başkasına bağlı olabilen, dolayısıyla da bağlı olan ve akıl yürütme yetisinden anlayacak kadar pay alan, ama ona sahip olacak kadar pay alamayan bir kimsedir (Aristoteles, 2016, s. 17; 1254b-1255a).

İmdi, buradan hareketle, "köle"ye dair belirlemelerinin zıttı, "özgür" için söylenebilir. Dolayısıyla, özgür, yalnızca, doğal bir canlı olmakla kalmayan, kimseye bağlı olmayan ve akıl yürütme yetisine sahip olan kişidir sonucuna varabiliriz. İmdi, bu görüşü biraz daha açmak gerekirse, "doğal bir canlı olmakla kalmayan" derken, doğa yasalarına bağlı olmayıp, kendi kendine yasa koyabilmek ve ruhunu akla ve erdeme uygun eyleyerek, yani insana özgü olarak bir yaşam sürmek kastedilmektedir. Ne var ki, daha öncede bahsettiğimiz üzere, böylesi bir yaşam, tür olarak insana açık bir olanakken, tek tek insanlar ele alındıkta, -yakın maddelerinden dolayı- her bir insana açık bir olanak değildir. Zira, "(…) bazı kimseler her yerde köledir, bazı kimseler ise hiçbir yerde köle değildir" (2016, s.19; 1255a 1255b). Buradan hareketle, özgürlük, tür bakımından aynılık gösterse de, yani tek tek kişilerde gerçekleşen özgürlük türe atfedilse de, yaratıcı/erdemli insanın bu anlamda sahip olduğu özgürlük ile birey/sıradan olarak insanın -her istediğini yapmak anlamındaki- (buna da özgürlük denirse) özgürlüğü birbirine denk değildir. Burada, değer koruyucu olan eşitlik, yani ayırt edici özellik bakımından aynılık gösteren eşitlik, Aristoteles'in özgürlük görüşüne sahip olanların eşitliğidir. Başka bir anlatımla, günümüzde bahsedildiği üzere her insanın özgür değildir.

Toparlayacak olursak, özgürlük bakımından eşitlik, -diğer bakımlarda da yapıldığı gibi- ancak bir benzerlik üzerinden, -söz gelimi, kendi kendilerine yasa koyabilmeleri bakımından- yetkinlik/yeterlilik veya uygunluk mahiyetinde bir tür denklik bağlamında söz konusu olabilir. Öte yandan, özgür olma olanağına veya özgürlüğe sahip olmaları bakımından aynılık gösteren tek tek insanların da kendi aralarında bir ayrımı, yani kendi içinde ayrı eşitlikleri kurulabilir. Zira, "(…) 'köle köleden, efendi efendiden üstündür', yani her iki topluluğun içinde tüm üyeler birbirine [niceliksel anlamdaki kullanımı gibi] eşit değildir" (Aristoteles, 2016, s.21; 1255b-1256a).

Özetleyecek olursak, çalışmamızda yapılan tüm ayrımların önemi, insan için değer korucuyu olan eşitliklerin ortaya konmasında ortaya çıkar denebilir. Bu bağlamda, söz gelimi, hak konusunda, yaşamı devam ettirmek üzere sağlanması gereken -barınma, sağlık vb.- temel ihtiyaçlar, hem birey/sıradan olarak insanı hem de yaratıcı/erdemli insanı kapsadığı için her bir insan tekinin hakkı olur. Zira, Kuçuradi'ye göre, "bir hakkı insan hakkı yapan, yani onun hiçbir insanda çiğnenmemesi ya da herkes için sağlanması gerekliliği, insanın olanaklarının bilgisinde temelini buluyor" (Kuçuradi, 2011, s.2). Varlığını sürdürme olanağı her bir insan teki için geçerli olduğundan, bu bağlamdaki hak herkes için eşittir denebilir. Zira, herkes, varlığını sürdürme konusunda yeterli/yetkin özelliklere ve uygun bir yapıya sahiptir. Fakat, bilim, sanat, felsefe yapma, erdemli yaşama gibi insanı insan yapan yönler söz konusu olduğunda, yapısal farklılıktan hareketle, bunları her insan tekinin gerçekleştiremeyeceği sonucuna varırız. Başka bir deyişle, her insan teki, bu alanlarda yetkin/yeterli özelliklere ya da uygun bir yapıya sahip değildir. Dolayısıyla, bu konudaki haklar, yalnızca, yaratıcı/erdemli insanlar için eşittir denebilir. Bir güç olarak akıl ise, her insan tekinde ortaya çıkıyor olsa da her insan tekinde aynı nitelikte gerçekleşmez. Zira, çoğunluk, aklını, yalnızca varlığını sürdürmek, haz ve acılarının yönlendirmelerine hizmet etmek minvalinde kullanabilirken, az bir kısım insanlar ise, erdemli bir yaşam sürme minvalinde kullanır. Dolayısıyla, iki farklı akıl kullanımı, beraberinde iki farklı denklik anlamına gelir. Burada, akıl bağlamında insan için değer koruyucu olan eşitlik ise, yaratıcı/erdemli insanlar tarafından erdemine uygun bir şekilde gerçekleştirilen aklın eşitliğidir. Özgürlük ise, günümüzdeki -her insanın dilediğini yapabilmesi şeklindeki- anlayışa göre ele alınacak olursa, birey/sıradan olarak insan için eşitlik gösterir. Oysa, değer koruyucu olan eşitlik, Aristoteles'in bahsettiği, kendi kendine yasa koyabilmek anlamında özgürlüktür ki, böylesi bir özgürlük,

yaratıcı/erdemli insanlar tarafından gerçekleştirilir. Dolayısıyla, yaratıcı/erdemli insanın özgürlüğü ile birey/sıradan olarak insanın -Aristoteles felsefesi içinde aslında kölelik anlamına gelen özgürlüğü- eşit değildir.

Tüm bunlardan hareketle, eşitlik, türün değerini belirleyen şeyleri gerçekleştirenler arasında ayrı, gerçekleştiremeyenler arasında ayrı ele alınmalıdır denebilir. Sonuç olarak, sırf aynı türe mensup olmalarından dolayı her insanın her olanağa, dolayısıyla her hakka ve -aynı derece ve nitelikte- akla sahip olduğu ya da her insanın değerli ve özgür olduğuna dair bir iddiada bulunulamaz. Zira, her bir insan yakın maddesinden ileri gelen yapısal bir farklılığa sahiptir.

Dikkat edilecek olursa, olanak, özellik, değer, hak, akıl ve özgürlük gibi bakımlardan insanlar arasındaki aynılık, farklılık ve eşitlik sorgulaması, en başta belli bir insan görüşüne göre şekillenmektedir.

> Psikoloji, sosyoloji, sosyal antropoloji gibi insan bilimlerinin ya günümüzde sosyal bilimler olarak adlandırılan disiplinlerin her biri belirli bir insan anlayışı üzerine kurulan bilimlerdir. Aynı şekilde her felsefi, politik ve etik görüş de belirli bir insan anlayışını varsayar (Özcan, 2011, s.165).

Daha önce satır aralarında da belirttiğimiz üzere, günümüzde ve çoğunlukla, insanlar arasındaki aynılık, farklılık ve eşitlik, yalnızca tür bakımından değerlendirilmiş ve tür bakımından değerlendirilirken de, insan türü yalnızca doğal, canlı bir varlık olarak ele alınmıştır. Böyle yapılınca da, "insan" eksik bir değerlendirmeye tabi olacağı için, insanlar arasındaki aynılıklar, farklılıklar ve eşitlikler de eksik ve hatalı olarak ele alınmış, dolayısıyla insansal yaşam alanıyla kurulan bağlantılar da hatalı olup, pek çok değer harcanmasına yol açmıştır.

Ne var ki, insan görüşü de en temelde belli bir ontoloji ve epistemoloji minvalinde geliştirilmektedir. Özellikle ontolojik soruşturmalarda yapılan bir yanlış veya kurulan eksik bağlantı, epistemolojiye, dolayısıyla insan görüşüne sirayet eder. Nihayetinde, -yukarıda da bahsettiğimiz üzere- insanlar arasındaki aynılık, farklılık ve eşitlik kavramlarının iç içe geçmesi, eksik ya da yanlış anlaşılması kaçınılmaz olur. Dolayısıyla, bu durum, insansal yaşam alanına da aynı -olumsuz veya zarar verici- oranda etki eder. Zira, "bir ilk ve temel yanlıştan işe başlamak, sonunda felâkete düşmemeyi olanaksız kılmaktadır" (Aristoteles, 2016, s.175; 1302a-1302b).

İşte, bizim çalışmamızın esas hedefi, en başta yapılan bu yanlışı, yani göz ardı edilen yapısal farklılığı serimlemektir denebilir. Zira, çalışmamızda yapılan tüm kavramsal ayrımlar, en nihayetinde insansal yaşam alanıyla ilgisinde, potansiyel değerleri açığa çıkarmak veya mevcut değerleri korumak, yani insana yakışır bir yaşam sürmek bağlamında önem kazanmaktadır. Bu önemi daha yakından görebilmek için günümüz egemen insan anlayışı ve bu anlayışa göre kurulan ilişkiler ile Aristoteles'in çalışma konumuz dahilindeki görüşlerini karşılaştırıp tartışarak bir sonuca bağlamak yerinde olacaktır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

İmdi, çalışma konumuz olan aynılık, farklılık ve eşitlik kavramlarına baktığımız da, öncelikle, söz konusu kavramların, tek tek var olanların birbirleriyle olan bir takım ilişkilerini serimlemek bağlamında epistemik bir var olan olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Böylece, aynılığı, var olanlar arasındaki bazı niteliklerin ortaklığı olarak tanımlarken, bu ortaklığın tek tek ele alındıklarında salt bir ortaklık olmadığı, içinde farklılıklar barındıran bir aynılık olduğu sonucuna varabiliriz. Zira, Aristoteles felsefesinden hareketle baktığımızda, -özellikle canlı varlıklar söz konusu olduğunda- her bir var olanın yapısı, yakın maddesi gereği farklıdır. Buradan hareketle de, eşitliği, bir benzerlik üzerinden kurulan denklik olarak tanımlarken, kurulacak denkliklerin farklı farklı olacağı sonucuna varabiliriz. İmdi, ontolojik ve epistemolojik yönleriyle söz konusu kavramların ne olduğu açımlandıktan sonra, insanla ilgisinde ele aldığımızda ise, insan için aynılıktan bahsedildiğinde, bunun ancak tür bakımından olduğu, tek tek ele alındıklarında farklılıkların bulunduğu, dolayısıyla, insanlar için hak, özgürlük, akıl gibi konularda bahsedilecek eşitliklerin çeşitlilik göstereceği sonucuna varabiliriz. Tüm bunlardan hareketle, insan ve insansal yaşam alanına dair yapılan çalışmalarda, söz konusu ayrımların dikkatlice yapılmaması, bizi pek çok yanlış sonuçlara ulaştıracaktır denebilir.

Oysa, bilimin baş değer yapıldığı, yani bilim haricindeki hemen hemen tüm uğraşların beyhude bir çaba olduğu anlayışının hâkim olduğu günümüz toplumunda, fizik, biyoloji, kimya gibi alanlarda konuşmak, herkesin harcı değilken, yani bu konularda bilgi sahibi olmayan insanlar, bilmediklerini kabul ederken, insan ve insansal yaşam alanına dair hak, adalet, eşitlik, özgürlük, siyaset, eğitim, etik gibi konularda konuşma ve birtakım eylemlerde bulunma hakkını çoğu insan kendinde bulmaktadır. Başka bir deyişle, söz konusu konular, herkes tarafından biliniyormuş, dolayısıyla herkesin bu konularda -aynı derecede- söz hakkı varmış gibi kabul edilmektedir. Bu durumun ya da kabullerin gerisinde yatan sebep olarak, egemen liberal anlayışın görülmesi yanlış bir çıkarım olmaz. Zira, günümüz egemen liberal anlayışına göre, -giriş bölümünde de bahsedildiği üzere- her insan tekinin doğru ile yanlışı ayırt edebilecek sezgilere ya da

özelliğe sahip olduğu, aynı değerde olduğu, özgür ve her konuda eşit olduğu, dolayısıyla herkesin -başkalarına zarar vermemek suretiyle- her istediğine ulaşma ya da her istediğini yapma hakkı olduğu iddiaları, sorgulanmaksın kabul edilmektedir. Bir diğer açıdan ise, her insanın dilediğini yapabilmesi, "bireyin kendini belirleme özgürlüğü" ya da "bireyin kendine özel varoluş biçimine sahip çıkma ideali" bağlamında bir değer olarak görülmektedir.

İmdi, bahsedilen anlamda bir insan ve değer görüşü kabul edildiğinde, yani Charles Taylor'ın dediği üzere "herkesin gerçekten önemli ya da değerli bulduğu şeylere bağlı olarak kendi yaşam biçimini geliştirme hakkı"nın (Taylor, 1995, s.19) olduğu, başka bir deyişle, kimsenin kimseye karışmadan, herkesin istediği şekilde yaşaması gerektiği sonucuna göre, toplumsal ilişkiler ya da insansal yaşam alanına dair düzenlemelerde, en başta kendini gösteren problem, Rawls'ın şu sorusu ile özetlenebilir: "makûl dini, felsefi ve ahlaki doktrinlerin etkisiyle ciddi biçimde farklılaşmış özgür ve eşit vatandaşların oluşturduğu bir toplumun adalet ve istikrar içerisinde uzun süre varlığını sürdürmesi nasıl mümkün olabilir?" (Rawls, 2007, s.50). Bu sorun karşısında, günümüz egemen anlayışı tarafından önerilen çözüm, herkesin her konuda söz sahibi olması fakat, çoğunluğun karar kıldığı noktada uzlaşılması ve başkasına zarar verilmediği sürece her insanın istediği şeye ulaşmasının önünün açılmasıdır. Taylor'a göre, böylesi bir insan anlayışı minvalinde insansal yaşam alanı ile kurulacak bağlarda temel ilke,

> (…) liberal bir toplumun, iyi yaşam nedir sorusu karşısında yansız olması gereğidir. İyi yaşam, her bireyin kendi bildiği [istediği] gibi [bir hayata] ulaşmaya çalışmasıdır. Yönetim bu konuda taraf olursa, bütün yurttaşlara eşit biçimde yaklaşmamış, tarafsızlıktan çıkmış olur (Taylor, 1995, s.22).

Böyle bakıldıkta, yani insan, doğal, canlı bir varlık olarak ya da hayvanlardan bir hayvan olarak ele alındığında, her insanın aynı olanak, özellik ve değerlere sahip olduğunun -sorgusuz sualsiz- kabulü ve istek ve arzularına ulaşabilip varlığını sürdürmenin de bir değer olarak görülmesiyle birlikte, söz gelimi, devletin varlığının yegâne amacı, insanların can ve mal güvenliğini korumaktan ibaret olacaktır. Öte yandan, herkes her konuda aynı hakka sahip görüldüğü için herkese her anlamda -söz gelimi herkese aynı eğitim verilerek- eşit davranmak adalet sayılacak, her insanın dilediği gibi yaşaması özgürlük olarak anlaşılacak ve istek ve arzulara ulaşmak bir tür erdem ya da değer olarak görülecektir.

Dikkat edilecek olursa, liberal anlayışın ve bu anlayış minvalinde insansal yaşam alanıyla kurulan ilişkilerin felsefi temelleri -hatta birebir aynısı demek yanlış olmaz- Hobbes, Rousseau, J.S. Mill gibi düşünürler tarafından atılmıştır denebilir. Örneğin, Hobbes'un anlayışına bakacak olursak, Hobbes, Rönesans'la birlikte bilimin baş değer -hatta tek değer- olmasının da etkisiyle, döneminin her türlü sorununa bilimsel bir bakış açısı ile yaklaşmaya çalışmış, tüm felsefesini bu minvalde inşa etmiştir. Başka bir deyişle, Hobbes, "(…) modern bilimin metodolojisini beşeri bilimler alanına uygulamaya yönelik ilk teşebbüslerden birinin sahibiydi" (Cevizci, 2016, s.85). İmdi, Hobbes'un, bu minvalde geliştirdiği anlayışı, -en başta- hiçbir yapısal ayrıma gitmeden, var olan her şeyin maddi yapıda olduğunu iddia etmesinden ileri gelir. Nitekim, Hobbes'a göre,

> Dünya, (sadece yeryüzü değil, evreni, yani, varolan bütün şeylerin toplamını kastediyorum), maddidir, yani varlıktır; ve boyutları, yani, uzunluğu, genişliği ve derinliği vardır… Ve varlık olmayan bir şey evrenin parçası değildir: ve evren her şey olduğu için, onun parçası olmayan bir şey bir hiçtir; ve dolayısıyla hiçbir yerde değildir (Hobbes, 2017, s.492).

Hobbes, var olan her şeyin maddi yapıda olmasından, maddi yapıda olan her şeyin, belli birtakım doğa yasalarına bağlı olarak hareket etmesinden ve insanın da bir var olan, dolayısıyla maddi yapıya sahip olmasından hareketle, insan ve insan ilişkilerinin de belli bir mekanizme göre işlediği sonucuna varır. Dolayısıyla, Hobbes'a göre, epistemoloji, yani bir şeyin neliğinin serimlenmesi, o şeyin bağlı olduğu mekanizmin ortaya konulması anlamına gelir. Başka bir anlatımla, söz konusu insan olsa da "(…) işe fiziğin yasalarıyla başlamak, onlardan daha sonra bireylerin ya da insanların davranışlarının nedenlerini, yani tutkuları, tutkulardan da sosyal ve politik hayatın yasalarını çıkarsamak gerekir" (Cevizci, 2016, s.99). Zira, Hobbes'a göre, var olan herhangi bir şeyin var olması, arkasındaki nedenlere "zorunlu olarak" bağlıdır, yani "(…) üretilmiş ya da üretilecek tüm etkiler zorunluluklarını önceleyen şeylerde taşırlar" (Copleston, 1998, s.31). Gerçekten de, Hobbes, yukarıda anlatıldığı şekilde bir ontoloji ve epistemolojiden hareketle "insan"ın, -yalnızca varlığını koruma ve sürdürme güdüsünden hareketle- arzu ve iştahlarına yönelen ya da korku ve acı duydukları şeylerden kaçan bir mekanizme göre hareket ettikleri belirleniminde bulunur (Hobbes, 2017, s.49). Dolayısıyla, bir insanın istek ve arzu duyduğu şey o insan için iyi, korku veya acı duyduğu şey o insan için kötüdür (Hobbes, 2017, s.50). Öte yandan, Hobbes, insanlar için en başta gelen doğa yasasından, "(…) yaşamına ve uzuvların mümkün olduğunca

korunabilmesi için nelerin yapılması nelerin yapılmaması hakkındaki doğru aklın [yani, bireysel yararlarına hizmet edecek aklın] buyrukları"nı kasteder (Hobbes, 2014, s.34).

Dikkat edilecek olursa, Hobbes'a göre, insan varoluşunun esas anlamı, yalnızca varlığını sürdürmektir denebilir. Herkesin de "aynı" mekanizmayla, yani "aynı" dürtüyle hareket ettiğini göz önünde bulundurarak, Hobbes, -yukarıda bahsettiğimiz temel doğa yasasından bir çıkarımla, ilk doğa yasası olan- "(…) herkesin her şey üzerindeki hakkı devam ettirilmelidir" sonucuna ulaşır (2014, s.35). Ne var ki, herkesin her konuda eşit hakka sahip olmasının yaratacağı kargaşa halinin de farkında olan Hobbes, bu durumun, çoğunluğun uzlaştığı egemen siyasal güce tabi olmak ile çözülebileceğini, yani -ilk doğa yasasının devamı olan- "(…) bazı haklar devredilmeli veya terk edilmelidir" (2014, s.35) şeklindeki yasanın da bir mekanizm olduğunu iddia eder. Zira, devlet, -yalnızca insan varlığını sürdürmek amacıyla- söz konusu kargaşa halinden kurtulmak üzere kurulan bir yapıdır. Hobbes, devletin tanımı şöyle yapar: "Devlet, istenci, belli sayıda insanın [çoğunluğun] yaptığı sözleşmeyle, hepsinin istenci olarak kabul edilen ve onların güçlerini ve kaynaklarını ortak barış ve savunma için kullanacak olan tek bir kişidir" (Hobbes, 2014, s.84). Hobbes felsefesine göre, bir insanın değeri ise, yine aynı amaca, yani var oluşunu en güvenli ve en sağlıklı şekilde sürmeye hizmet eden şeylerinde, yani sahip olduğu güç/güçlerde aranır. Zira, Hobbes'e göre, bir insanın değeri, "(…) bütün diğer şeylerde olduğu gibi, onun fiyatı, yani onun kudretinin kullanımı için verilmesi gereken şeydir…" (Hobbes, 2017, s.74). Erdeme gelecek olursak, -minnettarlık, hakkaniyet, dürüstlük gibi isim olarak ne verilirse verilsin- nihayetinde bireysel yararını korumak ve varlığını sürdürmek amacıyla sergilenen duruşlardır. Mutluluk ise, -insanın asıl amacının varoluşunu sürdürmek ve onun için iyi olan şeyin arzuları/iştahları olduğu hatırlanacak olursa-

> (…) bir nesneden diğerine, arzunun devamlı ilerleyişidir; bir şeyin elde edilmesi bir başka şeye giden yoldur sadece. Bunun nedeni şudur: insan arzusunun nesnesi bir defa ve sadece bir anlık haz almak değil; gelecekteki arzularının yolunu daimi olarak güvence altına almaktır. Dolayısıyla, bütün insanların iradi eylemleri ve eğilimleri, doyumlu bir hayatın sadece elde edilmesine değil, güvence altına alınmasına yöneliktir… (2017, s.81).

Dikkat edilecek olursa, her şeyin bir yapıda görüldüğü, yani yapısal ayrımlara gidilmeyen bir ontoloji temeline inşa edilmiş epistemolojiden hareketle, yalnızca, doğal, canlı bir varlık olarak ele alınmış insan anlayışı minvalinde hak, eşitlik, siyaset, iyi-kötü,

devlet, değer, erdem, mutluluk gibi insana ve insansal yaşam alanına ait her şeyle ilgili kurulan bağlantılarda esas ve tek ilkenin -günümüz insan anlayışı ve bu anlayışa göre kurulan bağlantılara çok yakın bir şekilde- varlığını güvenli bir şekilde sürdürmekten ibaret olduğu görülür. Söz gelimi, hayvanlardan bir hayvan türü olarak kurtlara bakacak olursak, onlar da varlığını güvenli bir şekilde devam ettirmek için topluluk halinde dolaşmak, en güçlülerini sürüye lider olarak seçmek, en zayıf ve yaşlı olanları sürünün en önüne, lideri ise en arkaya alarak ilerlemek, genç kurtlara avlanma, saklanma, topluluk kuralları gibi şeyleri anne kurt tarafından öğretmek, sürü ve aile içinde bir hiyerarşi oluşturmak, bir avda en çok payı lidere, sonra liderin yakınındakilere, kalanını da diğerlerine vermek, kan bağı olanlar arasında çiftleşmeyi yasaklamak gibi, yukarıda bahsedilen anlamda insan ilişkilerine çok benzer kuralları ve yapıları vardır.

Toparlamak gerekirse, insanın yalnızca, doğal, canlı bir hayvan olarak ele alınması neticesinde, yalnızca hayatta kalmanın insan varoluşunun esas amacı olarak görülmesi, insana dair ne varsa her şeyin bu minvale göre biçimlenmesine sebep olmaktadır. Başka bir anlatımla, yalnızca, varlığını sürdürmek esas amaç oldukta, varlığını güvenli ve sağlıklı bir şekilde sürdürmek için gerek olan para, güç, makam/mevki sahibi olmak gibi şeyler insan için birer değer olarak görülmektedir. Böylece, insansal yaşam alanında, söz gelimi, en iyi enstrüman ya da müzik eğitimi, müziğe yatkınlığı olanın değil, daha çok parası olanın hakkı olmakta, insanları yönetme işi, insan için iyi olanı bilen ve ona göre yaşayan insanlarca seçilen yine bilge ve -asıl anlamda- erdemli bir insana değil, cahil ve yoksul çoğunluğun basit çıkarlarını karşılayan ve onların hoşuna gidecek şekilde hatiplik yaparak alkışlarını alan bir insana verilmekte, erdem olarak ise ölçülülük, adil olmak vb. şeyler değil, her şeyi kendi çıkarı için kullanabilecek bir tür zekaya sahip olmak görülmektedir.

İnsansal yaşam alanının, yukarıda bahsettiğimiz şekilde kurulması/gerçekleşmesi hem insan türünün diğer var olanlarla arasındaki aynılıklarının ve farklılıklarının ortaya konmamasından (ve böylece insanın yalnızca, doğal bir canlı olarak görülmesinden) hem de insan türünün türdeşleri arasındaki aynılık, farklılık ve eşitlik ilişkileri ve ayrımlarının yapılmaması/yapılamamasından ileri gelen bir durumdur. Kısaca söylemek gerekirse, var olanlar arasındaki yapısal farklılıkların görülmemesi/görülememesi veya göz ardı edilmesi, yukarıda bahsedildiği şekilde bir insansal yaşam alanı oluşturur.

İşin aslına bakacak olursak, bu durumun oluşmasının en gerisindeki sebepte, çeşitli etkilerle birlikte modern dönemde ontolojiden kopuş, başka bir deyişle, içi boş bir epistemoloji anlayışı vardır demek, yanlış bir çıkarım olmaz. Bu etkilerin neler olduğuna biraz daha yakından bakmak gerekirse, antik dönem filozoflarının çalışmalarının, günümüzde anlaşıldığı şekilde -yani daha çok teoloji ile birlikte anılan ve fizik bilimlerinin ötesine dair şeylerin kastedildiği, buradan hareketle de bir anlam genişlemesine uğrayarak ya da var olanın yalnızca maddesel şeylere indirgenmesiyle gerçeklikten uzak anlamı kazanan- bir tür metafizik olarak görülmesi bu etkilerden biri olarak gösterilebilir. Özellikle, Aristoteles'in *Metafizik* adlı eseri bu bağlamda ele alınmıştır. Söz konusu esere verilen "Metafizik" isminin, Aristoteles'in *Fizik* adlı eserinden sonra gelmesi anlamında (*ta meta ta phusika*=fizikten sonra gelen) olduğu ileri sürülmektedir (Özcan, 2014, s.166). Öte yandan, çalışmamız dahilinde de gösterildiği üzere, Aristoteles'in *Metafizik* adlı eserinde yukarıda bahsedildiği anlamda bir metafizikten bahsedemeyiz. Zira, Aristoteles, öncelikle nelerin var olduğunu daha sonra bu var olanların neliğinin serimlenmesi gerektiğini, öte yandan, töz ve öz ayrımının yalnızca düşünsel anlamda yapılan bir ayrım olduğunu, realitede böyle bir ayrıma gidilemediğini belirtmiş ve bu minvalde araştırmalar yapmıştır. Ne var ki, Descartes'ın -Aristoteles'in aksine- birbirinden bağımsız bir şekilde var olabilen ikili töz anlayışı, modern dönemde bilimin de etkisiyle birlikte -söz gelimi, Hobbes'un yaptığı gibi- var olan olarak yalnızca duyulur olanların kabul edilmesi gibi etkilerle birlikte, realiteyle bağların koptuğu bir epistemoloji anlayışı hasıl olmuştur. Oysa, Aristoteles felsefesi bağlamında varılacak sonuç şudur:

> Kısacası, İlk Felsefe veya Ontoloji daha sonraları yapıldığı gibi ne Fizik'e veya Mantık'a indirgenebilir, ne sırf kendi başına var olan türden düşünülür olanları (ideleri/kavramları) inceleyen bir disipline ne de Teoloji ile aynı anlama gelebilecek bir Metafizik'e. Ontoloji, diğer bütün disiplinlere hareket noktalarını veren, bir anlamda onların olanağının koşulunu oluşturan bir disiplindir (Özcan, 2014, s.171).

Yukarıda -ontolojik ve epistemolojik kökenleriyle bağlantılar da kurarak- özetlemeye çalıştığımız günümüz insan anlayışı ve bu anlayışa göre inşa edilmiş insansal yaşam alanındaki düzenlemeler, herhangi bir işi "iyi" yapmak için gerekli olan yapı veya özellikleri göz ardı ettiği için pek çok değer harcanmalarına sebebiyet vermektedir. İşte, günümüzdeki şekliyle, insansal yaşam alanındaki düzenlemelerin bu bağlamda değer harcayıcı olduğu, Aristoteles'in görüşleriyle karşılaştırınca kavranabilmektedir. Öte

yandan, yukarıda bahsedilen anlamda, yani yalnızca, doğal, canlı bir varlık olarak ele alınan insan anlayışı, Aristoteles felsefesinde de -insan görüşünün bir parçası olarak- kendine yer bulur. Fakat, Aristoteles'in, bütünlüğünde insan görüşü ele alındığında, insanın hayvanlarla ortak olan yanının doğurduğu sorunlara önerilen çözüm, günümüzde sunulan demokrasi ve liberalizm çözümünden farklıdır. Buna göre, Aristoteles, şu çözümü önermiştir:

> (…) insan doğasının bir kusuru da, hiçbir zaman gözünün doymamasıdır… insanların çoğu yaşamlarını doymak bilmeyen isteklerini doyurmaya çalışmakla geçinirler. Onun için, durulmuş (istikrarlı) bir toplum sağlamak bakımından, mülkiyeti eşitleştirmeye oranla daha iyi bir yol, doğadan üstün bir sınıfa giren kimselerin paylarına düşenden daha çoğunu istememelerini güvencelemek, aşağı olanların ise böyle yapabilmelerine meydan vermemektir -bu da onları ezmeden zayıf bir durumda tutmakla olur (Aristoteles, 2016 ss.59-60; 1267b-1268a).

Bu çözümün hangi temellerden hareketle sunulduğunu incelemek gerekirse, işin aslına bakacak olursak, Aristoteles'in insan görüşü de, belli bir ontoloji temelinde kurulmuş bir epistemolojiye göre şekillenmiştir. Ne var ki, söz konusu bağlantılar -günümüz ve Hobbes örneğinde verdiğimiz üzere- doğru kurulabildiği gibi yanlışta kurulabilmektedir. Bu bağlamda, Aristoteles felsefesi, bir indirgeme veya atlama yapmadan, her var olanı kendi tekliğinde ele alan, dolayısıyla doğru bağlantılarla kurulan bir ontoloji, epistemoloji ve insan görüşü ilişkisini serimleme örneğidir denebilir. Zira, böylece, Aristoteles, insan görüşünü, -günümüz egemen insan anlayışının aksine- bütünlüğünde, yani hem türün diğer var olanlarla aynılıklarının ve farklılıklarının ortaya konduğu, insanı insan yapan yönleriyle hem de insan türünün türdeşleri arasındaki aynılıkların, farklılıkların ve eşitliklerin açığa kavuştuğu bir biçimde ele almıştır.

Buna göre, Aristoteles'in ilk belirlenimi, -her alanda olduğu gibi- yapısal farklılıklardır. Bu yapısal farklılık, beraberinde, insanların kendini gerçekleştirmelerinin de farklı olacağı görüşünü ortaya çıkarır. Hatırlanacak olursa, günümüz, egemen insan anlayışına göre de kendini gerçekleştirmek esastır. Ne var ki, günümüz insan anlayışına göre kendini gerçekleştirmek demek, -başkalarına zarar verilmediği müddetçe- her istediğine ulaşmak demek iken, Aristoteles'te, kendini gerçekleştirmek, -yapısal farklılık görüşü bir bakıma da sınır anlamına geldiğinden- herkesin her istediğine değil, kendi yapısına uygun olana ulaşması anlamına gelir. Realiteyle örtüşen bu görüşün, Aristoteles felsefesinden çıkarılacak bir diğer önemi, söz konusu kendini gerçekleştirmelerde, değerli

olabilecek potansiyele sahip olanın kendini gerçekleştirmesi için gerekli şartların sağlanması, yani değer harcanmalarının önüne geçilmesidir denebilir. Zira, Aristoteles'e göre insan, yalnızca, doğal, canlı bir varlık olmakla değerli sayılmaz; yani yalnızca hayatta kalarak insana yakışır/insana özgü bir yaşam sürmüş olmaz, başka bir anlatımla, böylesi bir hayat, -varoluşunu anlamlandırmak isteyen insanlar için- yaşanmaya değmez. İmdi, Aristoteles'e göre, nasıl bir hayatın yaşanmaya değer olacağına bakmak gerekirse, bunun cevabı, -sonuç bölümün ilk paragrafında belirttiğimiz kaygılardan hareketle oluşturulmuş- insana yakışır, insana özgü bir hayattır. Başka bir deyişle, ancak insana özgü bir hayat, kişinin diğer var olanlar arasındaki yerini -kendine- gösterebilir, yani kişinin varoluşuna anlam kazandırabilir denebilir. Aristoteles'e göre, insana özgü bir hayatla kastedilen ise, yalnızca insanın yapabileceği şeylerdir denebilir. Söz gelimi, adil, cömert, dürüst olmak gibi erdemler ya da bilim, sanat, felsefe yapmak gibi faaliyetler bu türden şeylerdir. Başka bir anlatımla, insan dışında bir hayvandan, söz gelimi bir kediden, ona verilen mamayı kardeşleriyle adil bir şekilde paylaşması, kendi ihtiyacından fazlasına sahip olduğu mamasını aç kedilere vermesi, devirerek kırdığı eşyaları dürüstçe itiraf etmesi ya da yer çekimi yasasına dair yeni teoriler üretmesi, resimde bir akım başlatması, diskursif düşünceler üretmesi beklenemez. Nietzsche felsefesi üzerinden başka bir şekilde anlatmak gerekirse, insana özgü bir hayat ya da insan için değerli olan şeyler, insanı, doğal bir canlı olmanın ilerisine götürecek olan, yeryüzünde insana özgü bir anlam yaratarak bu dünyaya "evet" dedirtecek olan ve insan yaşamını zenginleştirecek olan hayattır veya bu türden şeyler insan için değerli olabilir. Zira, "Nietzsche'nin 'değerler' sözüyle dile getirdiği şey, bütün insan başarıları, en dar anlamından en geniş anlamına kadar bütün insan başarıları, insanın her şeyi – düşünceleri, ülküleri, bilimi, sanatı, felsefesi, dini, moralleri, tarihidir" (Kuçuradi, 2016a, s.14).

İnsanı insan yapan, insan varoluşuna bir değer/anlam katan bu türden eylemlerde göz önünde bulundurulması gereken bir başka konu ise, eylemlerin kişi ile ilgisinde değerlendirilmesi gerektiğidir. Daha açık bir şekilde belirtmek gerekirse, söz konusu eylemler ya da yaratımlar, bireysel yarar gibi bir kaygıyla değil, insan değeri ve onuru gözetilerek gerçekleştiğinde asıl anlamıyla değerli/anlamlı olur. Zira, hatırlanacak olursa, Aristoteles felsefesi, kişi odaklı, yani gerçekleştirilen eylemin değerinin, o eylemi gerçekleştiren kişiye bağlı olduğu bir felsefedir. Başka bir anlatımla, eylemlerin kendi

başlarına bir değeri/anlamı yoktur, yani kendi başlarına "iyi" veya "kötü" değillerdir. Eylemlerin değeri/anlamı kim tarafından, hangi amaçla ve hangi koşullar altında yapıldığına bağlıdır. Bir örnek vermek gerekirse, söz gelimi, bir iş adamı, cömert davranırken, bu eyleminin arkasındaki ilkede, insanlar tarafından taktir edilip kendi ürünlerinin alınması sağlamak kaygısı, yani bireysel yararı olabilir. Veya başka biri, aynı eylemi, bireysel yarar gütme kaygısıyla değil, insan değerini gözeterek, insana yakışır, yani doğal, canlı bir varlık olmanın ötesinde yalnızca insanın yapabileceği bir şey olduğu için ya da bu hayata "evet" dedirtecek bir değer olarak gördüğü için veya insan yaşamını zenginleştirdiği için yapabilir. İmdi, bu bağlamda yine Nietzsche'nin görüşlerine bakacak olursak, Nietzsche'ye göre, -sıradan insan anlamına gelen- "sürü insanının geçerlikte olan morale bağlı olmasının, çoğu zaman da bağlı görünmek istemesinin çeşitli nedenleri vardır: bu nedenler bazan tembellik, bazan korku, bazan da sürü içinde 'kuvvetli' görünme, söz geçirme isteği olabilir" (Kuçuradi, 2016a, s.28). Dikkat edilecek olursa, söz konusu insanın eylemlerinin arkasındaki ilke, sadece bireysel yararıdır. Nietzsche'ye göre yaratıcı insan ise, insana özgü olması kaygısıyla insana özgü bir biçimle eyler. Başka bir anlatımla, yaratıcı/erdemli insan, Nietzsche'nin belirttiği üzere, "(…) insanlığın bir ereği eksikse, eksik değil midir – bizzat kendisi de? –" (Nietzsche, 2011, s.84) diyerek, böylesi bir kaygıyla, yani yalnızca hayatta kalmak için bireysel yararı koruyup kollamak minvalinde bir hayatın insan için -yaşanmaya değer- bir erek olmadığı bilinciyle ve bu bağlamda, kendi varoluşuna insana özgü bir anlam/değer kazandırmak amacıyla eylemlerini gerçekleştirir. Ne var ki, bu türden bir kaygı, bilinç ve amaç pek az insanda görülen bir özelliktir, dolayısıyla pek az insan bahsettiğimiz anlamda değerli bir yaşam sürebilir.

İmdi, Aristoteles felsefesine geri dönecek olursak, yine yapısal farklılık görüşünden hareketle, her bir insanın da bu bağlamda, yani değerli olabilecek bir yaşam sürmesi bağlamında bir potansiyele sahip olduğu söylenemez. Zira, Aristoteles'e göre,

> (…) kimi doğal olarak, kimi alışkanlıkla, kimi de eğitimle 'iyi' olur, diye düşünülüyor. İmdi doğadan kaynaklananın bize bağlı olmadığı, onun gerçekten şanslı kişilerde tanrısal bir nedenle bulunduğu açık. Söz ile eğitim ise her zaman, herkes üzerinde etkili değil; tıpkı toprağın tohumu yeşertmesi gibi, dinleyenin ruhunu güzelce hoşlanacak, gerekenden nefret edecek şekilde alışkanlıklarla işlemelidir. Çünkü tutkuya göre yaşayan kişi onu bundan vazgeçirecek söze kulak vermeyebilir (Aristoteles, 2015a, 1179b 20,25).

Dolayısıyla, herkesin kendi olanakları/yatkınlıkları ya da özellikleri, başka bir deyişle farklılıkları göz önüne alınarak kendilerini gerçekleştirme yolu izlenecek olursa, bu durum, ilk olarak, değerli bir yaşam sürebilecek ya da değerler yaratabilecek potansiyele sahip olan insanların önünün açılmasını, yani o insanların potansiyelini gerçekleştirebilmesi için gerekli şartların sağlanmasının önüne açar. İkinci olarak ise, herhangi bir işin, o işi "iyi" yapabilecek gerekli olanak ve özelliklere sahip olmayan insanlar tarafından bir *arete*ye ulaşmadan, üstünkörü, başka bir deyişle, potansiyel veya mevcut değerlerini harcayıcı bir şekilde gerçekleştirilmesinin önüne geçilmesini sağlar. Zira Aristoteles'e göre,

> (…) insan kendi yaşamını [kendi olanakları ya da sınırına göre olanı] değil, başka birininkini [kendi yapısına uygun olmayan ya da sınırını aşan bir yaşamı] tercih etse, bu saçma olacaktır. Daha önce söylediğimiz de şimdi söylediğimize uyuyor: Doğal olarak her bir kişiye özgü olan şey, onun için en asıl olan, en hoş olandır (2015a, 1178a 5).

Öte yandan, Aristoteles, insan için "iyi"yi ararken, belli bir azınlık veya çoğunluğun değil, bütün için iyi olanı ortaya koymaya çalışmıştır. Bu bağlamda, Aristoteles'e göre "(…) amaç 'insan için iyi' olan olsa gerek. Bu bir kişi için ve bir kent için aynı şeyse, kent için olanını hem elde etmek hem de korumak daha önemli ve amaca daha uygun gibi görünüyor; çünkü o bir tek kişi için de istenen bir şeydir…" (2015a, 1094b 5). Bu bağlamda, günümüz egemen insan anlayışının bir yansıması ve özeti olan, "bütün insanlar hür, haysiyet [değer] ve haklar bakımından eşit doğarlar[24]" fikri için, Aristoteles felsefesi içinde, insanlar arasındaki aynılıklar, farklılıklar ve eşitlikler gözetilmeden, ontolojiden kopuk, dolayısıyla içi boş bir epistemolojiye göre belirlenmiş, nihayetinde değer harcayıcı ve harcatıcı bir fikirdir denilebilir.

Toparlamak gerekirse, Aristoteles'e göre, -günümüz egemen insan anlayışını aksine- yalnızca varlığını devam ettirmek değil, varlığını insana özgü, insanca, yani değerler yaratarak ve erdemli bir hayat sürerek devam ettirmek, -değerli ve anlamlı olan böylesi olsa da bunu herkesin yapamayacağını da unutmayarak- insan varoluşunun esas amacıdır denebilir. Bu bağlamda, Aristoteles'e göre, insanın bağlantı kurduğu her şeyle ilişkisi, başka bir deyişle, insansal yaşam alanındaki tüm düzenlemeler, insan için iyi ve değerli olan gözetilerek kurulmalıdır sonucuna varabiliriz. Zira, Aristoteles, -daha önce

[24] https://www.unicef.org/turkey/udhr/_gi17.html#art1 Erişim Tarihi: 3.10.2017

de belirttiğimiz üzere- kendini gerçekleştirmelerde değerli olanı esas amaç olarak görmüş ve bu bağlamda şunu belirtmiştir:

> İmdi dediğimiz gibi, iyi olacak insanı güzelce yetiştirmek, alıştırmak gerekiyorsa; sonra da onun erdemli uğraşlarla yaşaması, isteyerek ya da istemeden kötü şeyler yapmaması gerekiyorsa; bu, bir usa, gücü olan doğru bir düzene uygun yaşamlar için söz konusu olabilir (Aristoteles, 2015a, 1180a 15).

İmdi, buradan hareketle, -insanı yalnızca, doğal, canlı bir varlık olarak değil, onu o yapan yanlarıyla da ele alarak ve insanlar arasındaki aynılıklar, farklılıklar ve eşitlikleri de göz önünde bulundurarak- Aristoteles felsefesi içinde, -günümüz egemen insan anlayışında yaptığımız gibi- "iyi olan insanı güzelce yetiştirmek" için "doğru bir düzen"e, yani insansal yaşam alanına dair birkaç belirlenim de bulunmak gerekirse, söz gelimi, eğitim, -okuma yazma ve basit matematik gibi- temel bilgiler bakımından herkese verilirken, -bilim, sanat, felsefe gibi- daha üst düzey eğitimler ise her parası olana ya da her isteyene değil, eğitim alacağı alana bir yatkınlığı olup olmamasına göre belirlenmektedir. Bir alanda yöneticiye ihtiyaç duyulduğunda, seçim, herkesçe değil, o alanda yeterliliğe/yetkinliğe sahip insanlar tarafından yapılmaktadır. Erdem/üstünlük ise, varlığını sürdürmek için her işi kendi çıkarına göre kullanabilen bir akıl olarak değil, insanca bir yaşam sürmek amacıyla/kaygısıyla ölçülü, adil, dürüst, cömert, cesur davranmak, yani insana özgü bir şekilde, insana yakışır olarak tercihler yapan bir akıl olarak görülmektedir. Zira, Aristoteles'e göre, "iyi yaşama [insana özgü bir şekilde yaşama] ise, gerçekten devletin gerek topluca gerekse bireysel olarak baş amacıdır" (Aristoteles, 2016, s.96; 1278b-1279a). Öte yandan, "iyi bir yasa koyucunun ödevi, şehri, klanı ve başka bütün insan birliklerini incelemek ve onların iyi yaşamdan ve erişebilecekleri mutluluktan pay almalarını nasıl sağlayacağına karar vermektir" (Aristoteles, 2016, s.246; 1325a-1325b).

Sonuç olarak, hayata dair sorgulamaları olan, yani temel ihtiyaçlarını karşılamak ve kendi seçimi olmayan istek ve arzularının peşinden gitmek için pek çok uğraş vermeyi, acı çekmeyi veya sevinç duymayı anlamsız ya da yaşamaya değmez bulan ve var oluşuna -realiteden uzak olmayan- bir anlam kazandırmak isteyen kişilerin en temel problemlerinden biri, hatta -Camus'ye de katılarak bize göre de- en temel problemi, anlam sorunudur. Bu kaygıyı biraz irdelediğimizde, var oluşa bir anlam kazandırmanın, insanın değerinin, yani insanın diğer var olanlardan farkının ortaya konulup-

konulamaması anlamına geldiğini görürüz. Başka bir anlatımla, her şeyin -değişmez bir şekilde- aynı olduğunu söylemek ya da her şeyi "bir" veya değerce eşit kabul etmek, hiçbir şeyin diğerine bir üstünlüğü olmadığı anlamına gelir ki, bu durum, bir şeyler için çabalamanın -yukarıda bahsedilen anlamda hayata dair sorgulamaları olan insanlar için- anlamsız olduğu sonucuna götürür. Böylesi insanların mutluluktan uzak olmalarının nedeni, işte bu farkın görülememesi, görülse bile, bu insanlar tarafından, -dışsal şartların uygun olmaması sebebiyle- gerçekleştirilememesidir denebilir. Dikkat edilecek olursa, böylesi insanlar için mutluluk, kendi neliğini, kendi elleriyle ortaya koymak, yani kendi değerini/değerlerini yaratmak demektir. Yoksa, çoğunluğun anladığı anlamda ya da Hobbes'un bahsettiği şekilde, yalnızca istek ve arzularına ulaşmak, böylesi insanlar için mutluluk değil, tam tersine, tek başına ele alındığında, yani yaşam, yalnızca bundan ibaret olarak görüldüğünde mutsuzluk kaynağıdır. Buradan hareketle, -varoluşunu anlamlandırmaya çalışan insanlar için- asıl anlamda amacın mutluluk değil, var oluşunun değerini belirlemek olduğu, bu değer, kişi tarafından belirlendiğinde, yani kişi, diğer var olanlardan farklı olduğunu -kendine- sergilediğinde, başka bir deyişle, yalnızca hayatta kalarak değil, insana özgü yaşadığında, esas sorun -bir anlamda- çözümlenecektir, yani mutluluktan uzak olmanın nedeni zıt yönde -mutluluğa doğru- kendiliğinden dönecektir denebilir.

Ne var ki, günümüzde, insanın, yalnızca, doğal, canlı bir varlık olan yönünün ele alınması münasebetiyle ya da sıradan insan-yaratıcı/erdemli insan ayrımı yapmaksızın, yalnızca tür olarak insanın aynılıklarından hareketle demokrasi, liberalizm, insan hakları gibi başlıklar altında, her insanın her konuda aynı olanaklara, aynı özelliklere, aynı değere, dolayısıyla aynı haklara, aynı derecede akla ve özgürlüğe sahip olduğu, sıklıkla dile getirilmekte ve insansal yaşam alanı bu bağlamda düzenlenmektedir. Böyle yapıldığında ise, hem yaratıcı/erdemli bir hayat sürebilecek insanların, yani potansiyel değerlerin -yatkınlıklara göre şartlar sağlanmadığından ya da herhangi bir iş için o işin iyi yapılmasına yönelik olanak, özellik gibi kıstaslar yerine para, makam/mevki gibi kıstaslar dikkate alındığından- açığa çıkmasının önüne geçilmekte hem insanlığın mevcut değerleri -söz gelimi, eğitim sistemi, realiteden kopuk inançlarla dolu bir müfredata göre düzenlenerek- korunamamakta veya zarar görmekte hem de sıradan insanlar, "iyi" yapamayacağı -ama kendi sınırlarını ya da güçlerini bilmeden, sadece öyle istedikleri ve iş ile alakası olmayan kıstasları karşılayabildikleri için üstlenmeye kalktıkları- işlerde

hem kendilerini hem de o işleri mahvetmektedir. İşte, Aristoteles, tüm bu olumsuz etkilerin önüne geçebilmek için şunu belirtmiştir:

> Eşitler için, haklı ve âdil olan, dürüstlük ve eşitlik gereğince paylaşmak ve sıralaşmaktır. Birbirlerine eşit olanlara eşitsizlik, yani üstünlük vermek, denk kişilere denk-olmayan yerler vermek – bunlar doğaya aykırıdır ve doğaya aykırı bir şey, hiçbir zaman haklı olamaz. Ancak bir kimse, erdemce ve en iyi hareketleri yapma yeteneği bakımından üstün olunca, ona hizmet etmek ve onun ardından gitmek haklı olur… Eğer bütün bunlar doğruysa ve mutluluk, iyi durumda (iyi davranışlarda) bulunmakla özdeş sayılabilirse, o zaman etkin yaşam, hem bütün bir topluluk olarak herhangi bir devlet için, hem de bireyler için en iyi yaşamdır (Aristoteles, 2016, s.248; 1325b-1326a).

Özellikle insan hakları konusunda şunu da belirtmek gerekir ki, çalışmamızın temel savı olan insanlar arasındaki yapısal farklılık görüşü, insan hakları düşüncesinin önünde bir engel değildir. İnsanlar arasındaki yapısal farklılık görüşü, insan hakları düşüncesindeki özellikle "eşitlik" anlayışının bulanık içeriğinin aydınlık kazanmasına yardımcı olur. Daha önce de bahsi geçtiği üzere, hayatını devam ettirmek için gerekli olan sağlık, beslenme, barınma gibi birincil tür olanaklar konusunda her insan teki eşitken, bilim, sanat, felsefe ile uğraşma ya da erdemli bir yaşam sürme gibi olanaklar her bir insan teki için kabul edilemez. Bu da yapısal farklılıktan ileri gelen bir durumdur. Böyle bakıldıkta, insan hakları düşüncesi ile yapısal farklılık görüşü arasında bir uyumsuzluk olmadığı, aksine birbirine tamamlayan düşünce ve görüş olduğu sonucuna varılabilir. Ne var ki, günümüzde yukarıda da bahsedildiği üzere ayrımlara gidilmeden bulanık bırakılan kavramlar, nihayetinde olumsuz etkiler yaratmaktadır.

Tüm bu olumsuz etkilerin arkasında, realiteden kopuk bir epistemoloji minvalinde şekillenmiş insan görüşü, başka bir anlatımla, hem tür olarak insanın diğer var olanlarla arasındaki aynılıklarının ve farklılıklarının hem de insan türünün türdeşleri arasındaki aynılıklar, farklılıklar ve eşitliklerin ortaya konmaması/konamaması vardır demek yanlış bir çıkarım olmaz. Dolayısıyla, insanı bütünlüğünden ele almak, insana yakışır bir hayatın ne olduğunu serimlemek ve bu minvalde insansal yaşam alanını düzenlemek için adı geçen kavramların hem kavramsal olarak açıklık kazanması hem de insanla ilgisinde çıkarımları yapılması büyük bir öneme haizdir.

İşin aslına bakacak olursak, söz konusu önem, -yaratıcı/erdemli- insanların hayata kattıkları değer, dolayısıyla "anlam"la ilgisinde açığa çıkmaktadır. Başka bir anlatımla,

varoluşun amacını, insana özgü bir şekilde yaşamak olarak belirledikten sonra, yani baş değeri bu şekilde oluşturduktan sonra, insansal yaşam alanında yapılacak bütün düzenlemeler bu kıstasa göre şekillenecektir. Zira, bu konuda, Aristoteles, şöyle demiştir: "Siyasetin amacının en iyi olduğunu kabul etmiştik; siyaset ise yurttaşları nitelikli ve iyi insan kılmaya, insanların iyi [insana yakışır] eylemlerde bulunmasına çaba gösterir" (Aristoteles, 2015a, 1099b 30). Bunun için de, insanlar arasındaki aynılıkların, farklılıkların ve eşitliklerin ortaya konması gerekir. Zira, aksi durumda, en büyük amaç, ulaşılması hayli güç bir hayal olmaktan ileri gidemeyecek olup, potansiyel değerlerin harcanması, mevcut değerlerin zarar görmesi ve hayatın yaşanmaya değmez bir hal kazanması pek mümkün olmaktadır.

Öte yandan, kökünü yüzlerce yıl önceki filozoflardan alan liberal anlayışlar, bir yandan -yapısal ayrımlara gitmeyip indirgeme veya atlamalarla konuları ele almaları neticesinde- insansal yaşam alanındaki, herkesin eşit olmasının getirdiği kargaşa hali gibi sorunları kendileri oluştururken, bir yandan da kendi oluşturdukları soruna yine kendileri çözüm üretmeye, çoğunluğun kararına biat etmek gibi düzenlemeler getirmeye kalkmaktadırlar. Başka bir anlatımla, en başta, yani ontolojik anlamda yapısal farklılıkların göz ardı edilmesiyle gerçekleştirilen hata, beraberinde epistemoloji, insan ve insansal yaşam alanını da olumsuz olacak, yani anlamsız/değersiz bir hale getirecek şekilde etkilemektedir. Oysa, Aristoteles felsefesinde, var olan her şeyin -genel kavramları bakımından aynı olmakla birlikte- farklı yapıya sahip olduğu serimlenmiş, dolayısıyla var olanları bilme yolunun çeşitlilik göstereceği göz önünde bulundurulmuş, nihayetinde bir indirgeme veya atlama yapmadan -insana özgü olan yaşamın neliği ortaya konarak- insan görüşü oluşturulmuş, ve -tür olarak insanın türdeşleri arasındaki aynılıklar, farklılıklar ve eşitlikler dikkate alınarak- değerli olanın korunması ve geliştirilmesi minvalinde -herkesin kendi yapısına uygun işlere yönelmesinin daha doğru ya da realiteye uygun olduğunun gösterilmesi gibi- insansal yaşam alanında yapılması gereken düzenlemeler belirtilmiştir. Zira, Aristoteles'e göre, "… işleri bedenlerinin kullanımından ibaret kalan ve kendilerinden daha iyi bir şey beklenmeyecek olanlar, bence, doğadan köledir. Sözü edilen benzerlerinde olduğu gibi, onlar için de böylelikle yönetilmek ve uyruk olmak daha iyidir" (Aristoteles, 2016, s.17; 1254b-1255a). Aristoteles, bir başka yerde de, yine realiteye uygunluktan hareketle, "öyleyse, doğadan

bazıları özgür, bazılarıysa köledir ve bunlar için, kölelik etmek hem doğru hem de uygundur" (2016, s.18;1254b-1255a) demiştir.

Böyle bakıldığında, söz gelimi, ağacın doğal, masanın yapay, üçgenin düşünsel, bir kuşun duyulur olması gibi yapıların farklılığı, her insanın her işe yatkınlığı olmadığı, bir işi iyi gerçekleştirecek güce sahip olmayan insanların o işi üstlenmeye kalktıklarında sonucun hüsran olacağı, dolayısıyla her insan tekinin kendi yapısına uygun işlere yönelmesinin hem kendisi hem de bütünün iyiliğine olduğu, tür olarak insanın -yalnızca bir kavram olduğu için- iş/eylemde bulunma olanağının olmadığı, dolayısıyla değerlendirmelerin tek tek insanlara göre ele alınması gerektiği, bu bağlamda -kabaca söylemek gerekirse- tür bakımından aynılık gösteren -olanak, özellik, değer gibi- şeylerin tek bakımından farklılıklar gösterdiği, dolayısıyla farklı türden eşitliklerin olduğu, bu ayrımların insanın değerini korumak ve geliştirmek bağlamında önem kazandığı, öte yandan, kendi başına, verili bir "iyi" ya da "kötü"nün olmayıp, eylemin, kim tarafından, hangi amaçla ve ne şartlar altında yapıldığına göre anlam kazandığı bariz gerçekler olarak gözükmektedir ve öyledir de. Fakat, söz konusu bariz gerçekler, çoğunluk tarafından karmaşıklaştırılıp bir problem haline getirilerek, insanların, yaşamaya değer diyebilecekleri bir hayat sürmesinin ve -bilim, sanat, felsefe gibi alanlarda- daha yüksek uğraşlarla ilgilenmesinin önüne geçmektedir. Başka bir deyişle, böyle yapılarak, daha yüksek değerlere gidilen yoldaki ilk ve en basit engel bile büyük bir sorun teşkil edecek hale gelir. Ne var ki, söz konusu bağlantılar, insanlar tarafından eksik ve dolayısıyla yanlış kurulduğuna göre yine insanlar tarafından yıkılıp yeniden, bütünlüğünde ve doğru bir şekilde kurulabilir. Bu da, ancak, insanlar arasındaki aynılıkların, farklılıkların ve eşitliklerin serimlenmesi veya görülmesi ve bu bağlamda insansal yaşam alanında düzenlemeler yapılması ile gerçekleştirilebilir.

EK'LER

EK-1 Sözlükçe[25]

Alçaklık (kişilik olarak) εξευτελισμός – *exeftelismos*, (değerinden alçalma) εκπέφτω - *expefto*: [Bir işi iyi yapabilecek ustalığa ulaşmama]

Anlayış αντίληψη - *antilipsi*: [Var olanı, bütünlüğünde değil, ancak bir bakımdan/açıdan görme ve ona göre değerlendirmeler yapma]

Aynı ίδιος - *idios*: [Tek tek şeylerin **bazı nitelik ve özelliklerinin -hepsi bir olmamak kaydıyla- ortak olması ve buradan hareketle bir tür altında toplanması. Başka veya farklı olmayan]**

Ayrım διαχωρίζομαι - *diachorízomai* : [Cinsleri veya türleri birbirlerinden farklı kılan nitelik/özellik]

Başka δλλος - *allos*: [Diğer var olanlardan -hepsi olmamak kaydıyla- farklı nitelikler ve özelliklere sahip olması ve buradan hareketle ayrı bir tür altında toplanma. Aynı olmayan]

Benzer δμοιος - *omoios*, παρόμοιος - *paromoios*: [Bir tanım oluşturmaya kalkışmadan, belli bir ad altında toplanan varlık gruplarının yalnızca niteliklerindeki ortaklıkları]

Denk αντίστοιχος - *antistoichos*: [En az iki şeyin, aynı güç, olanak, yeti gibi şeylere sahip olması]

Eşitlik ισότητα - *isotita*, ισοτιμία *isotimia*: [Niceliksel şeylerde mutlak bir denklik; niceliksel olmayan şeylerde ise bir bakımdan sağlanan benzerlik üzerinden bir iş söz konusu olduğunda o iş için yetkinlik/yeterlilik veya uygunluk mahiyetinde bir tür denklik]

[25] Sözlükçe kısmında, kavramların Yunanca karşılıkları için Azmi Aksoy'un *Yunanca-Türkçe Türkçe-Yunanca Sözlük* kitabından yararlanılmıştır. Kavramlara dair yapılan açıklamalar ise bu çalışmanın yazarı tarafından, Aristoteles'in görüşlerinden hareketle varılan sonuçlardır.

Farklılık διαφορά – *diafora*; **Farklı olmak** διαφέρω - *diafero*: [Başkalığın bir türü. Diğer var olanlardan ayrı nitelikler veya özelliklere sahip olma]

Görüş άποψη - *apopsi*: [Var olanı, realiteye uygun bir şekilde bütünlüğünde, yani var olanların farklılıklarını ve birbirleriyle bağlantılarını göz önünde bulundurarak ele alma ve ona göre değerlendirmeler yapma]

Ortak (paylaşılan) κοινός – *koinos*: [Bir şeye en az iki şeyin -aynı veya farklı derecelerde- sahip olması]

Uygunluk καταλληλότητα - *katallilotita*: [En az iki şey arasında doğru/yakışır bir şekilde kurulan bağlantı]

Üstün ανώτερος - *anoteros*; **Üstünlük** αβαντάζ - *avantaz*, arete: [Bir işi "iyi" yapma, o işte ustalık kazanma]

Yeterli αρκώ - *arko*, επαρκώ - *eparko*: [Bir işin "iyi" yapılması için o işin gerekliliklerine sahip olma]

Yetkin δριστουργηματικός - *aristourgimatikos*, άμεμπτος - *amemptos*; **Yetkinlik** εντέλεια - *enteleia*, τελειότητα - *teleiotita*: [Bir işin "iyi" yapılmasında yeterli ustalığa sahip olma]

KAYNAKÇA

Kitaplar

Aksoy, Azmi (2003). *Yunanca-Türkçe Türkçe-Yunanca Sözlük*. İstanbul: Alfa/Aktüel Kitapevi.

Aristotle (1995). *Topics*. "The Complete Works of Aristotle" Revised Oxford Translation, (Volume 1 and 2) Edited by J. Barnes. Princeton: Princeton University Press.

__ (1996) *Metafizik*. Çev.: Ahmet Arslan. İstanbul: Sosyal Yayınlar.

__ (2002) *Yorum Üzerine*. Çev.: Saffet Babür. Ankara: İmge Kitapevi.

__ (2014a) *Kategoriler*. Çev.: Saffet Babür. Ankara: İmge Kitapevi.

__ (2014b) *Ruh Üzerine*. Çev.: Zeki Özcan. Ankara: Sentez Yayıncılık.

__ (2015aa) *Nikomakhos'a Etik*. Çev.: Saffet Babür. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

__ (2015ab) *Politika*. Çev.: Furkan Akderin. İstanbul: Say Yayınları.

__ (2016) *Politika.* Çev.: Mete Tunçay. İstanbul: Remzi Kitapevi.

__ (2017). *Fizik*. Çev.: Saffet Babür. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Cevizci, Ahmet (2016). *17. Yüzyıl Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları.

Copleston, Frederick (1998). *Hobbes ve Locke*. Çev.: Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınevi.

Hobbes, Thomas (2017). *Leviathan*. Çev.: Semih Lim. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

__ (2014) *Yurttaşlık Felsefesinin Temelleri*. Çev.: Cihan Deniz Zarakolu. İstanbul: Belge Yayınları.

Kuçuradi, İoanna (2011). *İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

__ (2013) *İnsan ve Değerleri*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

__ (2016a) *Nietzsche ve İnsan*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

__ (2016) *Sanata Felsefeyle Bakmak*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

W. Friedrich Nietzsche (2011). *Böyle Buyurdu Zerdüşt*. İstanbul: Say Yayınları

Özcan, Muttalip (2011). *Aristoteles Felsefesi: Temel Kavramlar ve Görüşler*. Ankara: BilgeSu Yayınları.

__(2016) *İnsan Felsefesi: İnsanın Neliği Üzerine Bir Soruşturma*. Ankara: BilgeSu Yayınları.

Platon (2017). *Devlet*. Çev.: Sebahattin Eyüboğlu-M. Ali Cingöz. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Rawls, John (2007). *Siyasal Liberalizm*. Çev.: Mehmet Fevzi Bilgin. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Taylor, Charles (1996). *Çokkültürcülük.* Çev.: Yurdanur Salman. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

__ (1995) *Modernliğin Sıkıntıları*. Çev.: Uğur Canbilen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Makaleler

Kuçuradi, İoanna (2016). "Aristoteles'in *Ousia*'sı ve Substans Kavramı'', *Özne: Aristoteles Özel Sayısı,* (ss. 53-62), Konya: Çizgi Kitabevi.

Özcan, Muttalip (2009a). "Aristoteles'in Varlık Görüşü'', *Kaygı*: Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi. Sayı:13. (ss.113-131), Erişim tarihi: 06.10.2017, http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423907369.pdf.

__(2014) "Aristoteles ve Metafizik", *Cogito*. Sayı: 78. (ss.165-206), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

__ (2011b) "İnsanlaşma, Etik ve Siyaset: Antik ve Modern". *Felsefelogos Dayanışma*. Sayı:41. (ss.163-185), Fesatoder Yayınları.

__ (2009b) "Temel Dayanakları Bakımından Demokrasi: Antik ve Modern", *Toplum ve Demokrasi*, Sayı 6-7 (Mayıs-Ağustos), (ss.125-148), Erişim Tarihi: 06.10.2017, http://dergipark.gov.tr/download/article-file/210930.

Satıcı, Murat (2016). "Liberalizm ve Çokkültürcülük Bağlamında Charles Taylor'ın Tanınma Politikası". *Ethos*: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar. Sayı: 9 (Ocak), (ss.173-191), Erişim Tarihi: 11.10.2017 http://ethosfelsefe.com/ethosdiyaloglar/mydocs/Mrt-173-191.pdf.

İnternet Kaynakları

https://www.unicef.org/turkey/udhr/_gi17.html#art1 Erişim Tarihi: 3.10.2017